

קודל לובלין

"לובלינער שטימע"

שנתון ארגוני הלוברניאים בישראל ובחו"ל * יערלעכע אויסגאבע פון די לובלינער אין ישראל און אין די תפוצות
 מס' 42 • חשון-כסלו תשס"ז • www.lublin.org.il • נאָוועמבער 2006 • נומער 42

צילוי "קדיש" בלובלין

קונצרט לזכר הקהילה היהודית - התזמורת הפילהרמונית של לובלין בניצוחה של דליה אטלס

ה ת ו כ נ - אינהאלט

תמונות המסע ללובלין 2006
המופיעות בגליון זה
צולמו ע"י
אסתר מנדלאי

הזכרונות שלך מעניינים העדות שלך חשובה

לפרסום ב"קול לובלין"
פנה אל העורכת נטע אבידר
טל' 09-8824390

להקלטת קלטת ב"יד ושם"
פנה אל מלכה תור -
איסוף עדויות
טל' 02-6443752

לכל המעוניינים:

להוצאת ספרי זכרונות אישיים
ניתן לפנות לשלמה לוי בטל' 03-6881727

"קול לובלין"

שנתון ארגוני הלוכלינאים בארץ ובחו"ל
המערכת - רעדאקציע:

נטע זייטומירסקי-אבידר, שמוליק אבידר,
יוסף דקר, צשה פישר-טרקטנברג, דוד שטוקפיש

*

כתובת המערכת - אדרעס פון רעדאקציע:

"קול לובלין", תל-אביב שדרות חן 6,

טל' 03-6203957

"Kol Lublin", 6 Sderot Chen,
Tel-Aviv 64071, Israel

דפוס שלמה לוי, תל-אביב, טל' 03-6881727

3	יוסף דקר / פעילות הארגון בשנה החולפת
6	רשמי מסע ללובלין 2006
10	שרה ארנון-שפירא / קדיש
14	איטה פישברג / סגרת מעגל ומעגלים חדשים נפתחו
	אסתר קיזל / רשמי מסע לפולין
	כתבות
18	נטע אבידר / יצחק קוה - לגאול את שמו מן השכחה
28	נטע אבידר / הצייר שמחה טרכטר
31	מושבת האמנים קזימיז' דולני במחוז לובלין
40	משה הנדלסמן / קווים לדמותו של אבי, מיכאל הנדלסמן ז"ל
44	שולה רוט / איפה היית כל כך הרבה שנים, ילדה יפה?
	עדויות
48	רגינה גלנצשפיגל-בהיר / עדות ממחנה פלאגה-לשקייביץ
53	טובה טייך-גוטהלף / עדות ממחנה פלאגה-לשקייביץ
58	אלכסנדר גרינפלד
64	יחזקאל אינשטיין מגלוסק
68	חיים הירשמן / עדות מבלז'ץ
	ספרות
75	יוזף צ'נוביץ' / (שיר) בראש מגדל פרפר תרגול של פח
76	חנה חייט / (שיר) הרחק בליטא בעיירה
77	אין א ליטוויש שטעטל וייט
78	משה שולשטיין / (שיר) איך האב געזען א בארג...
80	שרה ברנע / (סיפור) בני דודים
82	יעקב לייבנד / (סיפור) לובלין - עיר שהמונה "קדיש"
	מכתבים למערכת
84	רובין מגיד/פרוייקט JRI-P בקבלת מסמכים ממשרד רישום התושבים בלובלין
85	מי מכיר מי יודע? - חיפוש קרובים
87	תרומות • באשטייערונגען
89	לזכר נפטרים • צום אנדענק • IN MEMORY
	מן העיתונות באידיש
92	אורי אורינאוויטש / לובלינער באניונג
95	מ. מאניעבסקי / צווישן אלטע מויערן
97	מן העיתונות בפולנית
	אנגלית
99	Yochi Rabinovitz - Does anyone have any information?
105 (14)	Chaim Hirszman / Testimony from Belzec
106 (13)	Robinn Magid / JRI - Poland project for the Lublin USC.
109 (10)	Esther Eisenkeit Minars / Itzhak (Urek) Kawa
111 (8)	Seth Stern / Lublin's authentic and artificial Jewish reminders
115 (6)	Esther Mandelay / Observations from a Trip to Lublin
117 (4)	Joseph Dakar / Honorary Ambassadorship - Acceptance Speech
119 (2)	Joseph Dakar / The Organization's Activity over the Past Year

צבר ה'אל-ראל - פעילות הארגון בשנה החולפת

תכנית הקונצרט הייתה כדלהלן:
- "קדיש" מאת המלחין הישראלי צבי אבני
- "חורף-אביב" מאת המלחין היהודי ארנסט בלוך
- שירים פואמטיים של המלחין הפולני מיצ'סלב קרלוביץ'
- הסימפוניה החמישית של בטהובן.

הכותרת אשר ניתנה לקונצרט הייתה "קונצרט זיכרון לקהילה היהודית של לובלין". המזמינים היו ראש עיריית לובלין אנדז'י פרושקובסקי ועבדכם הנאמן. לקונצרט נתנו חסות ארכיבישוף מחוז לובלין יוזף זייצ'ינסקי ושר התרבות הפולני קז'ימיז' אויזדובסקי. כל הנוכחים באולם הוזמנו לקונצרט, למעלה מ-600 איש.

ההזמנות והתוכנית נערכו על ידי עיריית לובלין והיו בעלי רמה גבוהה ביותר. בקונצרט נכח המלחין צבי אבני אשר הציג את יצירתו בפני הקהל. גם צבי אבני מימן בעצמו את הוצאות הטיסה. אנו מודים לו מקרב לב על שהצטרף אלינו. מאיר ניצן, ראש עיריית ראשון לציון - עיר תאומה של

השנה האחרונה שיקפה עליית מדרגה בפעילות הארגון. גולת הכותרת הייתה כמובן הקונצרט בלובלין, כמו גם הסיור בעיר של הקבוצה שהגיעה לקונצרט. בנוסף לכך המשכנו בפעילות הרגילה - הוצאת השנתון "קול לובלין", קיום הכינוס השנתי ועריכת האזכרה בבית העלמין שבנחלת יצחק. **ברצוני לשוב ולהזכיר שבכל חודש מתכנסת בבית קבוצת פעילים מקרב יוצאי לובלין. החברים מוזמנים לבוא ולהשתתף.** המעוניין להשתתף מתבקש להתקשר בשעות הערב ליוסף דקר טל' 03-6053559.

הקונצרט

הקונצרט התקיים ב-2.6.06 באולם התזמורת הפילהרמונית של לובלין ניצחה המנצחת דליה אטלס, חברה בארגוננו. דליה אטלס ניצחה על התזמורת בהתנדבות, ואף מימנה את הוצאות נסיעתה ללובלין. תודתנו הנצחית נתונה לדליה אטלס עבור תרומתה זו.

ארגון יוצאי לובלין בישראל * שד' חן 6, תל-אביב 64071

הכינוס השנתי של חברי הארגון

יתקיים ביום חמישי 30.11.2006, ט' בכסלו תשס"ז, בשעה 18:30 במרכז ברודט, רח' צייטלין 22, תל-אביב (בין בתי הספר צייטלין ומוריה)

בתוכנית:

- פגישת חברים
- המסע ללובלין - סרט הטלוויזיה הפולנית
- אזכרה
- דברי יו"ר הארגון מר יוסף דקר
- קטעים מתוך סרט על קונצרט התזמורת הפילהרמונית של לובלין בניצוחה של חברתנו דליה אטלס

*חניה ניתן למצוא בחניון בית ויצו ובשאר החניונים בסביבה.

בדרך חזרה לשדה התעופה ביקרנו בנלנצ'וב ובקזימיז' דולני.

המשך שיתוף הפעולה

אנו מתכוננים להמשיך בשיתוף הפעולה התרבותי עם לובלין, שיתוף פעולה שיכלול הופעות עם התזמורת הפילהרמונית בלובלין ותערוכות:

ב-8.6.07 תנצח דליה אטלס על התזמורת הפילהרמונית של לובלין בביצוע האופרה "לה טרוויאטה" מאת ורדי. באותה העת תתקיים ככל הנראה בלובלין תערוכת עבודות של נטע אבידר.

ב-17.11.07 ינגן הפסנתרן הישראלי נמרוד רייטמן את הקונצרטו מספר 3 של בטהובן יחד עם התזמורת הפילהרמונית של לובלין.

בברכה,
יוסף דקר

לובלין - שלח לקונצרט את מנהלת מחלקת התרבות בעירייה, טניה לצמן. אנו מודים לראש העיר ואף לטניה על הצטרפותה.

הסיור

ראוי לציין כי עיריית לובלין העמידה לרשותנו (על חשבון העירייה) כלי תחבורה אשר ליוו אותנו לכל אורך הטיול.

בנוסף לכך העירייה ארגנה לקבוצה כולה ארוחה חגיגית בהשתתפות ראש העיר.

אנו מודים מקרב לב לעיריית לובלין על האירוח הנדיב ומאיר הפנים.

סיור הקבוצה כלל תפילה מרגשת בשבת בבוקר. התפילה הזו לכבוד חג השבועות (בגולה חוגגים את החג במשך יומיים) התקיימה בישיבת חכמי לובלין.

כמו כן ביקרנו במחנות הריכוז בלז'ץ ומיידנק. סיור מרגש התקיים בתיאטר N.N. שבלובלין.

תפילה בבוקר חג השבועות תשס"ו בבית הכנסת של ישיבת חכמי לובלין

קונצרט בלובלין

קבוצה של חברי הארגון עם ידידים בערב הקונצרט

שרה ארנון-שפירא

קדיש

לזכר רוז'ה שטרנברג לבית שפירא

ז'מיגרוד 5 לובלין

אמה. אותה אם שהייתה לצדה במשך כל ימי חייה, נסעה אתה לקונצרטים בעולם, עזרה בגידול ילדיה כשהיו קטנים, אפשרה לה להצליח ודחפה אותה קדימה. התרשמתי מאוד מרצונה של דליה וסברתי כי זו יכולה להיות מחווה נהדרת לזכר משפחתנו הענפה, משפחת שפירא שמוצאה מלובלין. אמרתי לה שיארגון יוצאי לובלין הוא הכתובת המתאימה: "בואי תפגשי את יוסי דקר, יושב-ראש הארגון. יש לו מהלכים בעירנו". בפגישה ששתינו קיימנו עם יוסי במאי 2005 הצגנו בפניו את הרעיון בקווים כלליים וראשוניים מאוד. וכפי שהכול יודעים, יוסי הרים את הכפפה; הרעיון אָתגר אותו גם כחובב מוזיקה, והוא זה שאָרגן את הקונצרט אשר יצא לפועל השנה בתחילת הקיץ.

לנסיעה הזו הצטרפה גם אחייניתי סיגל שפר, בתו של אחי הבכור גבי שפר. לצערי, חרף מאמצי לא הצלחתי לצרף בני משפחה נוספים. עוד היו אתנו במשלחת אסתר קיזל ובתה ישראלה, איטה פישברג - שכנתי המיוחדת לחדר במלון, מוטיל רוזנבוש מניו-יורק, אורית פאולמן, זהבה ויוסי ריינהרץ, יוסי ונוויה דקר ובנם רוני, ניצה ופנחס רימון, אסתר מנדלאי והמלחין צבי אבני, חתן פרס ישראל שיצירתו "קדיש" פתחה את הקונצרט. הייתה זו משלחת מכובדת אשר היוותה חברה עליזה, חמה ונפלאה. הקונצרט החד-פעמי הזה היה הסיבה לנסיעתי ללובלין, ולא אכנס לשאר פרטי הסיור המאלף. האמת היא שההתרגשות החלה עוד בשדה התעופה בארץ. עדים לעילפון הקל שאחזו בי היו ניצה ופנחס רימון. לאחר הגיענו לשדה התעופה בוורשה נאלצנו לחכות מספר שעות למוטיל רוזנבוש, שהגיע מניו-יורק. הסיור הקצר בוורשה ריכך במשהו את הנחיתה בפולין. דליה בת-דודתי כבר הייתה במלון, כשהגענו ללובלין. היא באה לשם ימים אחדים קודם לכן לצורך חזרות

כבר הרבה שנים אני מפנטזת על ביקור בבית שגדל בו הילד יהושע זליג שפירא - אבא שלי. ומי לא סקרן לראות איפה חיו הוריו כשהיו קטנים? ומהי בעצם ארכיאולוגיה אם לא הרצון שלנו לדעת, להבין, להתחבר אל המקום ממנו באו אבות אבותינו? זהו הרצון העז להיות שם! לנשום את האוויר. לראות את מה שמסביב. לשמוע את הקולות. אדם רוצה לדעת מאין בא. אבל הלוא פולין אינה ככל המקומות עלי אדמות. פולין היא הפחד להתמודד עם מקום אחר. זוהי משיכה מכושפת אליה, משיכה שלא תמיד ניתן להסבירה.

לפני שנים רבות, עוד לפני שהגבול לפולין היה פתוח למעבר ישראלים, אמרתי לאבי, עליו השלום: "בוא תיסע אתי לפולין. תראה לי את הבית, את הסביבה, את העיר. אולי נוכל לפגוש חברים פולנים." "לא בא בחשבון", הוא ענה לי חד וחלק, "לא מעניין אותי לנסוע לשם, וגם לא לדבר בשפה שלהם." ואני - אז תלמידת תיכון קטנה וחסרת ניסיון - לא היו בי הכוח והיכולת להתמודד אתו ולשכנע אותו. השנה, חמש-עשרה שנים לאחר שהלך לעולמו צעיר בן 75, עשיתי מעשה. נסעתי לפולין. נסעתי למקום הולדתו וחזרתי אל הבית בלובלין בו גדל - הבית ברחוב ז'מיגרוד פֶּיֶיֶןֶץ' (5). איזו התרגשות!

הכול התחיל בשיחת חולין שניהלתי עם בת-דודתי, דליה. בשל הבדלי הגילים בינינו - היא הבוגרת - אף פעם לא היינו חברות. אבל לאחר שלפני כשנתיים נפטרה אמה, אחות אבי, רוז'ה שושנה שטרנברג לבית שפירא - התקרבונו זו לזו. דליה היא מנצחת התזמורות, פרופסור דליה אטלס מחיפה. באחת השיחות היא אמרה לי שהייתה רוצה לנצח על תזמורת בפולין במסגרת קונצרט מיוחד שיוקדש לזכר

שרה ארנון-שפירא, דליה אטלס וסיגל שפר

צבי אבני המלחין של היצירה "קדיש" עם המנצחת דליה אטלס

בכל רחבי הארץ הירוקה הזאת, צאצאית ישירה של לובלינאים מדורי-דורות מגיעה מישראל, יוזמת קונצרט יחד עם התזמורת הפילהרמונית שהיא גאוות העיר, בוחרת את היצירות שינוגנו, עובדת עם עשרות הנגנים ומנצחת בלובלין על הקונצרט קבל עם ועולם.

מפעים!

משהו שכדאי לכתוב עליו.

למיטב הבנתי המוזיקלית נגני התזמורת השתדלו מאוד לרדת לסוף דעתו של הקומפוזיטור צבי אבני ב"קדיש" שלו. הם ניגנו את היצירה מתוך כוונה עצומה, בתנופה ובזהירות, והקהל הריע להם ממושכות. צבי היה מרוצה, וגם דליה הייתה שבעת רצון מן התוצאה הסופית.

המסיבה שנעלה את האירוע המרגש והמיוחד הזה הייתה בעצם מסיבת ניצחון קטנה - פרטית, אבל עם נגיעה לציבור כולו.

צאצאי היהודים שגרו בלובלין חיים, בועטים, יוצרים, יוזמים, מנגנים, עושים מוזיקה ושבים במסע תרבותי למקום אשר הוריהם הגיעו ממנו, כדי להנציח את זכרם.

בצורה מכובדת ונפלאה זו יצאה התכנית שלנו מן הכוח אל הפועל בעיר לובלין.

תל-אביב, ספטמבר 2006

הרשימה מוקדשת

לזכר

בת-דודתי הבכורה,

חיה-הלה מור לבית נוסבום-שפירא ז"ל,

אשר הלכה לעולמה בסוף הקיץ,

לכבוד

בנותיה שרה, דליה ושושנה

וכל בני ביתן

לכבוד

אחיה אברהם נוסבום ואשתו פנינה,

בנם, בתם, נכדיהם וניניהם

ולכבוד

בעלה של אחותה המנוחה פנינה, יחזקאל וולק,

בנו, בנותיו ונכדיו.

ולימוד החומר יחד עם נגני התזמורת הפילהרמונית המקומית. הייתה זו היכרות ראשונה שלה עם התזמורת הזאת ועם נגניה; בביקור הזה דליה יצרה קשרי רעות וקשרי עבודה מצוינים עם מנהלת התזמורת, והיא מוזמנת לשם שוב.

דליה ואני שמחנו להיפגש זו עם זו בסוויטה הנחמדה שהועמדה לרשותה במלון הנהדר שבמרכז העיר. חשתי בהתרגשות שלה. היא סיפרה שאמנם עבדה קשה בחזרות הרבות עם נגני התזמורת, אבל היא מרוצה מהתוצאה.

לגמרי במקרה נקבע מועד הקונצרט לערב חג השבועות. כמה סמלי!

בערב הקונצרט היה מפלס ההתרגשות גבה גלי. התקשטתי כמיטב יכולתי, כמו שזכרתי איך דודות פולניות מגיעות לקונצרט - "מצויצות ומגונדרות".

הגענו לאולם הקונצרטים המקומי, ביתה של התזמורת הפילהרמונית. המקום הזכיר לי מאוד אולמות מופעים שהיו בשנות החמישים, בישראל הצעירה. הדבר גרם לי להתרגש אף יותר. חשתי ממש כמו בבית ילדותי.

קהל טובי העיר, המיוחסים המקומיים, החל לנהור לאולם. לבושים במיטב המחלצות. גם הם פולנים שהולכים לקונצרט... הייתה התרגשות ומתח קל באוויר.

התיישבנו במקומות שהוקצו לנו. נפל בחלקי העונג לשבת ליד צבי אבני, מחבר היצירה "קדיש" אשר דליה החליטה - בחוכמה רבה - לפתוח בה את הערב החגיגי. התרגשות קלה אחזה גם בו, וזו גברה כאשר הבין שייקרא אל הבמה כדי לומר מילים אחדות על אודות יצירתו ועל הערב.

הטקס שקדם לקונצרט התארך מעט. בהתאם למיטב המסורת הקולגיאלית חבר בירך חבר - לרבות ראש עיריית לובלין, מר פרושקובסקי, וידידנו היקר יוסי דקר אשר במעמד נכבד זה הוענק לו אות "יקיר העיר".

לאחר שהסתיים חלק זה של ברכות, עלתה לבמה בת-דודתי דליה מקרית-חיים. היא בירכה את הקהל, סיפרה בקצרה על מה ולמה כל זה והכריזה על כך שהקונצרט המיוחד מתקיים לכבוד משפחתה.

היה רגע של דממה דקה.

מאות שנים לאחר שיהודים חיו בפולין, פעלו בחיי הכלכלה והרוח והושמדו בצורה ברברית ומזוויעה

לפני הקונצרט

אחרי הקונצרט

ברכות למנצחת

לחפש את שרידי העבר

ר' שלמה הלברשטט

רח' לוברטובסקה בראשית המאה

רח' לוברטובסקה
לפני המלחמה

איטה הלברשטדט-פישברג

סגרת מעגל ומעגלים חדשים נפתחו

דודו של אבי, ר' שלמה'לה הלברשטדט, היה מזכיר ישיבת חכמי לובלין.
מן הקיר במוזיאון בלז'ץ ניבטו אלי פניו

סוף-סוף הגיע היום הנכסף. היום נבקר בישיבת חכמי לובלין. הדרך לשיבה עוברת לאורך רחוב לוברטובסקה המפורסם. בדרך נפגוש סוף-סוף את **הבית** של אבא אשר משפחתו התגוררה בו, משפחת הלברשטדט - הסב איצלה הלברשטדט וכל המשפחה המורחבת.

"**הבית**". זהו העוגן. זהו המוטו המלווה את סיפורי של אבא, בעיקר כאשר נוגעים בנקודה המשפחתית - מכל זווית שהיא. הזיכרונות הם על משפחה חמה ואוהבת

בעקבות ההזמנה לקונצרט - פרי יוזמתם המשותפת של יושב-ראש הארגון, מר יוסי דקר, ושל ראש עיריית לובלין - נסענו ללובלין בתחילת יוני השנה לסיור בן חמישה ימים.

מתוך שפע החוויות הרגשיות שחווינו בחרתי להתמקד באחדות מהן מנקודת מבט אישית: הביקור בבית אבי, הביקור בישיבת חכמי לובלין ומעט חוויות מהביקור ב"תיאטר NN".

* * *

- אמא, אבא, שישה ילדים, סבא, דודים, בני-דודים... כאן ישבה משפחה שלמה על כל צאצאיה וניהלה חיים תקינים לגמרי באווירה יהודית חרדית טיפוסית. כאן התבשלו המאכלים הכי טעימים של סבתא אסתר, סבתא שמעולם לא זכיתי להכירה. כאן...

בבת אחת נותקה השרשרת ונקטעו חיים באבס כאשר החלה לפעול מכונת ההשמדה הנאצית.

התחושה הזאת - תחושה של חוסר אונים משווע - נולדה עת החליט אבא, בחור צעיר בן 20, לעשות מעשה ולעזוב את הכול על מנת לשרוד. איש מבני המשפחה לא נעתר לתחנוניו להצטרף אליו... זהו מטען שהוא נושא עמו במשך כל חייו. זכרונות העבר, נקיפות המצפון ורגשות האשם על שלא הצליח להציל איש מהם אינם נותנים לו מנוח גם היום.

לאחר שנות דור אני - הנינה של ר' איצילה הברשטדט, הנכדה של יוסף והבת של אהרון - מגשימה חלום של אבא וגם שלי ומגיעה סוף-סוף כדי לראות את הבית אשר שמעתי עליו כל כך הרבה. איזו התרגשות!

צועדים אנו לאורך רחוב לוברטובסקה הארוך. יצאנו מוקדם בבוקר כדי להגיע לתפילה בישיבה בשעה שתואמה עם הרב אשר מגיע באופן מיוחד מקהילת ורשה.

הרחוב נראה ריק ושומם למדי בשעה מוקדמת זו. אנו חברי הקבוצה צועדים בעקבות יוסי דקר, היושב-ראש והמנהיג הנמרץ שלנו, המובילנו ביד רמה ומפנה את תשומת לבנו לאתרים חשובים ומעניינים הנמצאים בדרך. כולנו לבושים בגדי חג, ואנו חשים מעין התרוממות רוח לקראת הביקור הנכסף בישיבה אשר "נפל" בדיוק בשבת של חג השבועות. איזו סמליות!

בעיני רוחי אני מנסה לדמיין את מראה הרחוב בימים ההם שלפני המלחמה. היה זה רחוב שוקק חיים, ובו התגוררו רבים מהיהודים שניהלו כאן חיים תקינים, וקיימו חיי קהילה לתפארת. חלקם היו יהודים פשוטים - חנוונים ורוכלים, סוחרים, בעלי מלאכה, עגלונים וקצבים - וחלקם השתייכו לשכבת האינטליגנציה שהייתה ערה ופעילה: מורים ותלמידים, מנהיגי מפלגות, בעלי ממון וכו'.

כאן היו מוסדות חינוך, בתי-כנסת, מוסדות צדקה, בית-חולים וכל השאר.

אנו עוברים על פני השוק שהתקיים כאן גם אז. נדמה לי שאני שומעת צעקות ורוכלים...

בהדרת קודש עוקבת אני אחרי מספרי הבתים... בית מספר 44 ניצב לפני במלוא הדרו, ואני נפעמת מעוצמת ההתרגשות! הקבוצה ממשיכה "לדהור" לעבר הישיבה,

ואילו אני עוצרת. ויטק, המלווה-הידיד מ"תיאטר NN" אשר עוקב בדריכות אחר תגובותיו של כל אחד מאתנו, מבחין במבוכתי לנוכח החשש להיות לבד; הוא מתנדב להיות לצדי וללוות אותי בביקור המרגש.

שנינו חוצים את הכביש ופונים אל עבר הבית. אנו עוברים את שער הכניסה ונכנסים לתוך חצר פנימית. כל הפרטים מתאימים בדיוק לתיאורים ששמעתי מפי אבא. אנו עולים בגרם המדרגות. ריח של משהו ישן נישא באוויר, ואני ממששת את מעקה העץ המגולף. מדרגות העץ השחוקות מעוררות בי שוב מחשבות על דרי הבית שהתגוררו כאן ודרכו ברגליהם בדיוק במקום הזה...

אני בוחנת את דלתות הדירות. אלה דלתות רחבות של פעם שאותות הזמן הטביעו בהן את רישומן. מי יודע כמה אנשים עברו דרכן וכמה מיטלטלים הכניסו והוציאו דרכן...

רצון עז מתעורר בי להיכנס ולראות דירה מבפנים. ויטק מבטיח לעשות זאת עבורי, אך בסופו של דבר ההצעה נופלת... שוב חוזרים אנו אל החצר הפנימית המוקפת מכל כיווניה בבית הגדול.

אני מנסה לדמיין את הילדים ששיחקו כאן, וביניהם גם אבא שלי...

מבט אחרון אל עבר הבית על כל שלוש קומותיו, ואנו עוזבים את המקום ברגשות מעורבים. הבית הותיר בי רושם עז ומימש חלום ישן.

אנו פוסעים שוב בהמשך הרחוב ומגיעים אל ישיבת חכמי לובלין. מבנה הישיבה מרשים ומשאיר מקום לדמיון - אפשר לשער כמה שקק חיים בשעתו, עת באו בשעריו רבים מתלמידי החכמים מכל אירופה כדי לקנות דעת מפי הרב מאיר שפירא ושאר רבנים.

כאן נהג אבי "להתגנב" לישיבה כילד, ועדיין זוכר הוא אירועים רבים - הנחת אבן הפינה לישיבה, חנוכת הבית על ידי הרב שפירא, כמו גם את הלוויה שלו אשר המוני משתתפים נכחו בה.

דודו של אבי, ר' שלמה'לה הברשטדט, היה מזכיר הישיבה.

לדברי דודתי הדסה תלמידי חכמים נהגו ללון בביתם. אנו מצטרפים אל הקבוצה שתפסה בינתיים את מקומה באגף המשופץ שהפך לבית-כנסת. כל הנשים חובשות שביסים מתחרה לבנה אשר נויה הצטיידה בהם מבעוד מועד בארץ, וכל הבחורים שקועים בתפילת שבת ויום טוב של חג השבועות. לפני התיבה עומד רכון החזן הצנום שהוזמן באופן מיוחד מוורשה, ומראהו כשל ילד מגודל שהלבישוהו בחליפה שחורה ובמגבעת שחורה הגדולים ממידותיו. בין חברינו המתפללים מתוך כוונה

שירי אמי עם ויטק וצבי אבני

ואתו ויטק שהזכרתי בתיאור הביקור בבית אבא - שחקן התיאטרון ויד ימינו של מנהל התיאטרון - הדריך אותנו במהלך הביקור והוביל אותנו מחדר לחדר. באולם החזרות עמד פסנתר. ויטק התיישב לידו והדגים לנו שיר באידיש.

השיר חימם את לבנו, הכניס אותנו לאווירה יהודית נוסטלגית וכולנו הצטרפנו לשירה בהתרגשות גדולה. השלים את המלאכה צבי אבני (המלחין של "קדיש") אשר הפליא בנגינתו, המשיך בשירים באידיש על אודות העיירה היהודית והביא אותנו לתחושה של התרוממות רוח. חנוקה מדמעות ומבכי נזכרתי בשירים ששמעתי בילדותי מפי אמא שלי אשר לימדה אותי שירים אלה ותיבלה אותם בסיפורים מתקופת ילדותה.

הנסיעה ללובלין הייתה בשבילי סגירת מעגל. אך נדמה לי שיותר מאשר נסגר מעגל, נפתחו מעגלים רבים נוספים - הרבה מעבר למה שהיה מצופה. הייתה זו חוויה חד-פעמית שהתקיימה מבחינתי בתנאים ההולמים ביותר, עם מכלול של איכויות מבחינת הרכב הקבוצה, סיורים, מפגשים, מטען רגשי ואירוע שיא, שהפכו את הטיוול לחוויה בלתי נשכחת.

תודה ליוסי ולנויה שבלעדיהם לא הייתה מתקיימת חוויה זו.

שלמה נראים גם "הגויים" שבחבורה: רוברט קובאלק (ההיסטוריון, מנהל מוזיאון בלז'ץ), ויטק (מתיאטר NN) וריצ'רד (העיתונאי הפולני מהארץ).

אינך יכול שלא להתמוגג מן המראה הזה!... במשך שנים עמדה הישיבה המפוארת ששמה יצא למרחוק עזובה ומוזנחת; והנה, באנו אנו וגאלנו אותה מעט משיממונה... חבל שרק למספר שעות.

עליתי לקומה השנייה ובחנתי את האולם הגדול על מושבי העץ האותנטיים מאותה התקופה שנשארו עומדים על תלם. ניסיתי לדמיין את התלמידים יושבים ולומדים פרק בגמרא בעת שאחד הרבנים עומד ומרביץ בהם את תורתו...

את הביקור בישיבה קינחנו בסעודת צהריים וב"קידוש", כדת וכדין. ערכו אותה לפנינו חברי הקהילה היהודית הקטנה שבמקום.

חוויה ייחודית אחרת ובלתי נשכחת הייתה הביקור בתיאטר NN. התיאטרון הזה פועל מתוך אוריינטציה של זכרון השואה והנצחת הקהילה היהודית, והוא כבש את לבנו מלכתחילה. מקום משכנו של התיאטרון בברמה גרודצקה, המוצגים אשר ממחישים את הרחוב היהודי ואת הקהילה על כל הווייתה, כמו גם המוזיקה וההנפשות הפועלות - כל אלו עשו עלינו רושם עז, ואנו נלכדנו בקסמיהם.

אסתר קיזל מבית רוטנברג

רשמי מסע לפולין

4.6.06 - 31.5.06

מפי רוברט. אחר כך עמדנו על מסלול גבוה ומרוצף אשר עליו חקוקים שמות ערי המוצא של הנרצחים והשרופים והבענו את כאבנו העז בקריאת פרקי תהילים. עברנו בשביל שבין האבנים השרופות, וליד הקיר שנשא את המילים "ארץ, אל תכסי את דמם" הדלקנו נרות נשמה לזכר הנספים.

למחרת היינו בביקור אצל הארכיבישוף הדגול ז'יז'ינסקי, איש מרשים בעדינותו ובאצילותו. הוא ביטא באוזנינו את כאבו על השמדת העם היהודי בשואה. יוסי ונויה אשתו העניקו לו מתנה - שופר כסף ולו פֶּגָה משנהב שחור.

ביום שישי בצהריים אכלנו ארוחת צהריים יחד עם ראש עיריית לובלין. בנאומו הוא הביע את ידידותו אלינו ואל העיר התאומה של לובלין - ראשון-לציון. את העיר ראשון-לציון ייצגה טניה לנצמן. ראש העיר הפולני קיבל מראש המשלחת שלנו מתנה יפה - פסלון כסף של יהודי מנגן בכינור.

בערב שבת התקיים האירוע הגדול באולם הקונצרטים של העיר. נישאו נאומים מפי ראש העיר, מפי שר התרבות ומפי המלחין צבי אבני. יוסי דקר נאם בפולנית ובאנגלית. התזמורת בניצוחה של דליה אטלס שלנו ניגנה את היצירה "קדיש" שחיבר המלחין צבי אבני, ואחר כך גם את הסימפוניה החמישית של בטהובן. בסיום היא זכתה לתשואות רבות.

בבוקר שבת הלכנו להתפלל בבית הכנסת של "שיבת חכמי לובלין". המקום עצמו הוא עכשיו עלוב מאוד. אין יהודים שיבואו לבית הכנסת. יש ארון קודש ובו ספר תורה אחד וכמה שולחנות וספסלים. אני מתארת לעצמי שלפני המלחמה היה המקום מפואר יותר; אני מניחה שכאן התפלל סבי אהרון רוטנברג, נצר למשפחת המהר"ם מרוטנברג.

אני חושבת שתפילות שבת כמו אלה שלנו לא נשמעו במקום הזה כבר זמן רב. בבית הכנסת היו הרבה אנשים. נויה דקר הביאה כיסויי ראש לנשים, והודות לה וליוסי היו גם טליתות לגברים. היה שם בעל קריאה שלא ידע הרבה; אלמלא יוסי דקר שפקד על התפילה ביד רמה

נולדתי בארץ. כילדה שמעתי מפי אבי את הסיפורים על החיים בלובלין, ומפי אמי שמעתי את הסיפורים על ורשה. כעת היינו בפולין, וכל הסיפורים שבו ועלו - אבל בלי היהודים.

צירפתי למסע את בתי ישראלה. זו הייתה לה הפעם הראשונה בפולין, ואני יודעת שהחוויה אשר היא עברה שם - לראות, לשמוע ולחוש את כל המקומות שהיהודים היו בהם ואת מקומות ההשמדה - השפיעה עליה מאוד.

פגשנו בלובלין אנשים העוסקים בנושא העבר היהודי של העיר, כמו רוברט קובאלק מנהל מוזיאון בלז'ץ ואנשי Teatr NN.

את Teatr NN הקימו פולנים צעירים המשתדלים לשמר את זכר הקהילה היהודית שהייתה בלובלין. הם הראו לנו מודל מיניאטורי של לובלין שלפני המלחמה, הציגו בפנינו תמונות רבות ושחזרו לנו את קולות העבר. היו בינינו אנשים שזיהו את בתי הוריהם ברחובות המודל. רגע מרגש מאוד היה בעת שהמנחה והמסביר התיישב ליד הפסנתר, ובאופן ספונטני התחיל לנגן שירים נושנים באידיש. כולנו הצטרפנו אליו בשירה באידיש שבאה מתוך הלב.

תמיד חשבתי שרוב משפחתי מצד אבי, ישראל רוטנברג, הושמדה במיידינק - מרחק לא גדול מלובלין. אבל לפי ההסברים של עורך הדין יוסי דקר ושל מר רוברט קובאלק, הבנתי שהם הוצאו להורג בבלז'ץ הרחוקה או ביער קרנפיץ הסמוך ללובלין.

נסענו מלובלין לבלז'ץ באוטובוס נוח במשך כמה שעות, ואני ניסיתי לתאר לעצמי את מצבם אז, בחורף: בוודאי הריצו אותם רגלית מרחק רב, או זרקו אותם כבהמות באיזה אוטו משא שנסע בדרכים משובשות. ולאחר שהגיעו לשם, ירו בהם לאלפים; הם נערמו זה על זה, ודמם חלחל לאדמה הארורה הזאת. לכן אתר הזיכרון הנורא הזה בבלז'ץ השאיר בי רושם נורא. כיום מכוסה המקום כולו באבנים גדולות שחורות ושרופות ובמוזיאון מתקיימת תערוכה. קיבלנו הסברים על שקרה במחנה

תמונות מבלז'ץ

בבלז'ץ הרגישה אמא כי השרידים מבין קרובי משפחת אביה, אלה שעקבותיהם נעלמו במלחמה, נמצאים שם. תחושת האובדן הנוראית של חצי מיליון יהודים, בעיקר תושבי לובלין וסביבתה – אובדן שקרה באופן שיטתי להחריד בתוך כחצי שנה – גרמה לכולנו התרגשות עצומה. ערכנו במקום טקס קצר והרגשנו שנוכחותנו במקום הזה, אשר אינו מתויר כמעט בטיולים לפולין, היא משמעותית לזיכרון ולקריאה "לא עוד!"

הבת: ישראלה אורנשטיין

ובידע רב, לא היה כלום.

עלי לציין לטובה את יהודי הקהילה שהביאו אוכל מבתיהם - דג מלוח, עוף, חלות, שתייה ויין לקידוש. אחרי התפילה אכלנו מהכיבוד שהם הביאו ושמענו מפייהם על מצבם העגום. הם מחכים לקבלת עזרה מהארץ.

במחנה ההשמדה מיידנק ראינו הר של אפר ועצמות השייכים לאלה שנשרפו בתנורים. שמענו הסברים מפי רוברט קובאלק על המקום הנוראי הזה. המראות וההסברים השפיעו גם על הדור הצעיר יותר, כמו למשל על בתי ישראלה; קודם היא רק שמעה על המקום, ואילו עכשיו ראתה במו עיניה את הזוועה.

למרות העצב והדיכאון היו לנו גם ערבים נעימים, כמו למשל הערב במסעדה מאד ציורית ויפה, שהייתה פעם מצודה, וסביבה היה גן מרהיב ביופיו. במוצאי שבת, יום

לפני שובנו ארצה, אכלנו ארוחת ערב במסעדה מיוחדת. הופיעו בה "כליזמרים" שהיו אמנם פולנים, אבל הם ניגנו שירי נשמה יהודיים ולא יהודיים. הקלרינט, האקורדיון והכינור עשו את שלהם. המקום אמנם היה קטן, אך מצב הרוח היה מרומם. כולנו שרנו יחד אתם וגם רקדנו. יוכבד היא אישה מבוגרת מאוד אשר נולדה בלובלין ולמדה שם; גם היא רקדה.

אני רוצה לציין לטובה את רוני דקר אשר צילם והסריט במקצועיות, את אסתר מנדליי שצילמה עוד ועוד ואת האיש האצילי מוטיל רוזנבוש; מוטיל בא במיוחד מקנדה, ידע להביע את רגשותינו באנגלית ותרגם לנו מפולנית. אבל התודה הגדולה ביותר מגיעה לנויה וליוסי דקר - על המחשבה, על העבודה ועל הארגון שהשקיעו. המסע הזה לא יכול היה לצאת לפועל בלעדיהם. הודות להם זכינו אני ובתי ישראלה בחוויה בלתי נשכחת.

כליזמרים פולנים בשירי נשמה יהודיים

די לובלינער קלעזמארים אין קאווע-הויז
"שעראקא 28"

ללכת בעקבות הזיכרונות של הורינו

תמונה משנת 1935

אברהם ריימן (רימון) ולולה (לאה) לבית צוקרמן)
מטיילים ברחוב קרקובסקה פשדמישצה בלובלין
לאחר אירוסיהם

אחרי שבעים שנה

בנם פנחס ריימן ורעייתו ניצה בדיוק באותה נקודה

נטע ז'יטומירסקי-אבידר

יצחק קוה - לגאול את שמו מן השכחה

ההתחלה תמונת כיתה

צילום כיתה של סוף שנה. כל צילומי הכיתות נראים אותו דבר. יושבים בשורות. מורים, תלמידים. התלמידים בשורה הראשונה יושבים על הרצפה. בשורה השנייה יושבים על כסאות. בשורה האחרונה עומדים על כסאות. תמונה קבוצתית. פנים מטושטשים. מי אתם?

תחנה ראשונה שמעון או יצחק?

שני משמאל בשורה האחורית עומד ילד כהה עור וגבוה (הגבוהים תמיד מאחור) - משה אופטובסקי.
"זה אני," הוא אומר ומזהה את תלמידי כהה ב' שלמדו בבית-ספר "תרבות" בלובלין בשנת 1934.
"זה שמעון קוה," הוא אומר ומצביע על הראשון משמאל בשורה השנייה. "הוא היה באצ"ל. נהרג בפעולה ליד פרדס-חנה."
ראש מורכן, מבט ישיר רציני עצוב. מי אתה, ילד?
הוא לא נספה באירופה. הוא עלה ארצה. נלחם כאן. אולי יש לו משפחה? אולי נשארו חברים שהכירו אותו? חיפוש אחרי שמעון קוה ברשת האינטרנט באתר של אצ"ל אינו נותן כל תוצאה.
נסה לבדוק מידע על פעולות של האצ"ל. ב-6 באפריל 1948 הייתה פעולה של הארגון במחנה שמונים שליד פרדס-חנה, ובפעולה זו נהרג לוחם האצ"ל **יצחק קוה**.
ובכן, שמו היה **יצחק**.

חיפוש ברשת אחרי השם יצחק קוה מגלה אותו ברשימה מכמירת לב: **רשימת 275 חללי נצר אחרון שנפלו במלחמת השחרור**.

ומה היה לפני כן, בזמן המלחמה בלובלין?
רשימות מיידן טטרסקי מתעדות את שמותיהם של 4300 יהודי לובלין שהיו בעלי תעודות "יוד אוסוויס" ונותרו לפליטה מגטו לובלין אחרי המשלוחים הגדולים להשמדה בבלז'ץ. הגטו במיידן טטרסקי חוסל ב-9.11.1942.

דפדוף ברשימות מיידן טטרסקי מעלה שני שמות: גם שמעון קוה וגם יצחק קוה, וסימון לא מפוענח ליד שמותיהם.

אותו תאריך לידה. אותו מקום לידה.
שמעון או יצחק?

אולי זאת טעות? אולי שמו היה שמעון-יצחק?
יוסף דקר סיפר ליוכבד פרייד-פלומנקר.

"היו תאומים," אומרת יוכבד. "שמעון ויצחק."
"היו תאומים," אומרת בטלפון מפלורידה אווה שק-אייזנקייט. "שימק ויורק".

תחנה שנייה מוזיאון האצ"ל בתש"ח גן צ'רלס כלור

בוקר אפור של חורף.
רוח יבשה קרה.
על סלע כורכר מול ים סוער בגבול יפו - תל-אביב עומד מוזיאון 'האצ"ל בתש"ח'.
קירות זכוכית שחורה חלקה מתרוממים מאונכים מעל חורבות בית אבן ערבי ישן.
שאלנו בכניסה, "אולי יש כאן מידע על חייל האצ"ל יצחק קוה שנהרג באפריל 1948 בפעולת האצ"ל בפרדס-חנה?"
"כאן זה לא ארכיון," ענו לנו. "כאן מוזיאון. הארכיון הוא במכון ז'בוטינסקי. בכרטיס הכניסה שלנו תוכלו להיכנס עוד היום גם לשם."
מכיוון שכבר הגענו - נכנסנו פנימה. מוזיאון קטן הממחיש באמצעים מגוונים את פעילות האצ"ל במאבק על תקומת המדינה.
משם הלכנו לארכיון.

תחנה שלישית מצודת זאב מכון ז'בוטינסקי, הארכיון רח' המלך ג'ורג' 38, תל אביב

כן. יש תיק של יצחק קוה. ובתיק הקרטון הישן יש תמונה. ומתוך התמונה מחייך יצחק הבוגר חיוך רחב, בהיר, פתוח.
יש מודעת אבל מצהיבה של האצ"ל על החייל יצחק שנפל בקרב.
יש מידע: ליצחק קוה, יליד לובלין, פולניה, היה בית בלובלין.
הוא היה מדריך בית"ר ומורה לעברית במחנה פליטים בגרמניה.
בארץ התגייס לפלוגות בית"ר בחדרה.

תיאור הפעולה לפי **לקסיקון האצ"ל**:
"כוח שמנה 50 לוחמי אצ"ל, מחופשים כחיילים בריטים, יצא משוני (6.4.48) להחרים ציוד צבאי רב ממחנה של גדוד תותחנים בריטי (מחנה 80) בפרדס-חנה. הכוח עשה

מתוך ארכיון ז'בוטינסקי (20.2.2006)

כר

רק

מפקדי הארגון הצבאי הלאומי וחייליו
עומדים דום לזכר אחיהם

הררי סגן

נפל על משמר תל-אביב ומת מפצעיו
אור ליום כ"ו אדר ב' תשי"ח

החייל יצחק

נפל בקרב למען האדלת כוחה של האומה הלוחמת

הוידע סגן

החייל יוסף

נפלו על משמר תל-אביב אור לכ"ט אדר ב' תשי"ח

תהלת נצח לחיילי ישראל הנותנים את
נפשם למען גאלת העם וחרות המולדת

הארגון הצבאי הלאומי

בארץ-ישראל

אדר ב' תשי"ח

אז היו צעירים ונועזים. הם זכרו היטב את מהלכי הקרב. והם לא זכרו את יצחק. הם היו מתל-אביב וסביבותיה, והוא היה מחדרה. הם היו ישראלים, והוא היה עולה חדש. הם פרצו והשתלטו ופוצצו, והוא היה באבטחה. בכאב לב הודו: זכרנו שנהרג בחור. אבל לא הכרנו אותו.

איך נהרג?
אין מי שיספר לנו.
יצחק נהרג בפרדס, בכ"ו באדר ב' תשי"ח, בלילה שבין 6 ל-7 באפריל 1948.
כה עז הוא ריח פריחת ההדרים באביב בארץ-ישראל.
בבוקר נמצאה גופתו.

שרידי העבר נמחקים והולכים.
איך נגאל את שמו של יצחק מן השכחה?

תחנה חמישית

לובלינאים שהכירו את משפחת קוה

משה הנדלסמן זוכר את יצחק קוה מבית הספר "תרבות" בלובלין.

"שלוש שנים למדתי בבית-ספר 'יבנה' ברח' לוברטובסקה 8. בשנה הרביעית נסגר בית הספר והורי העבירו אותי לכיתה ד' בבית-ספר 'תרבות'. בבית-ספר זה הילדים כבר דיברו וקראו עברית, ואני עדיין לא ידעתי כלום. אבל עד מהרה התגברתי. למדנו את כל המקצועות בעברית. ליד כל ספסל בכיתה ישבו ארבעה ילדים. שלחטמן ישבה משמאלי. קוה ישב מאחורי. ומשמאל לקוה ישבה בונגיימן.

כן, קראנו זה לזה בשמות המשפחה."

משה אופטובסקי הכיר היטב את משפחת קוה. "משפחת קוה הייתה משפחה גדולה ועשירה בלובלין. אביו של יצחק, אהרון קוה, היה בשותפות חלקית עם אבי. הוא היה העשיר מכל אחיו. יצחק היה חבר ילדות שלי. גרנו באותו הבית, ברח' קפוצ'ינסקה 5, ולמדנו באותה כיתה בבית-ספר 'תרבות'. היו לו שלוש אחיות ואח תאום שמעון שלמד את לימודי החובה בבית-ספר פולני. יצחק היה נער שקט, ותאומו שמעון היה חזק וחסון.

את דרכו באמצעי תעבורה שונים, ביניהם שריוניות בריטיות שהוחרמו קודם לכן. בקרבת שער המחנה התקלקלה כביכול אחת מהשריוניות, ובעוד הצוות "מתקן" את התקלה נעה משאית צבאית לשער המחנה. ממעטה הברזנט קפצו לוחמים, גברו על שני הזקיפים וכלאום בסמוך. בעקבות ההשתלטות על השער נכנסו למחנה שתי השריוניות ושלוש משאיות. הלוחמים השתלטו על מחסן הנשק. בעת פעולת ההטענה נפתחה אש על התוקפים. בסיום הקרב רוכז שלל רב - זחל"ם, מרגמה 81 מ"מ, תותח קל, 35 מקלעי ברן, 70 רובים, 65 תת-מקלעים, רבבות כדורים - ופוזר במחסני הארגון במרחב השומרון. בקרב נהרגו לוחם אצ"ל ושמונה חיילים בריטים, ביניהם מפקד המחנה, קצין בדרגת קולונל."

ומידע נוסף:

לאחר מותו נקבר יצחק בחיפה כ"אברהם בן אברהם".
כלומר: אלמוני.
למה?

היה זה לפני קום המדינה. הארץ הייתה עדיין תחת שלטון המנדט הבריטי. חברי האצ"ל היו במחתרת. כדי לזהות את החלל היה עליהם להזדהות בעצמם, ובכך היו מסגירים את עצמם. ויצחק נקבר כאלמוני.

תחנה רביעית

חברים לנשק:

ברית חיילי האצ"ל

החזרנו את תיק המסמכים הדל של יצחק. אבל הניירות לא סיפקו אותנו. רצינו את המגע האנושי. רצינו לפגוש אנשים שהכירו אותו: את חבריו לנשק. את אלה שלחם אִתם. רצינו לפגוש אנשים חיים שיספרו לנו איזה אדם היה יצחק.

אמנם הקרב היה לפני כמעט שישים שנה, אבל בין אותם לוחמים צריכים להיות כאלה שעדיין חיים, שעדיין זוכרים.

טיפסנו במעלית אל מרומי מצודת זאב, אל החדר של עמותת 'ברית חיילי האצ"ל'.

מזכ"ל העמותה ומזכירתו קיבלו אותנו בחום ובידידות.

הם נתנו לנו שמות, כתובות, טלפונים.

דיברנו בטלפון עם החיילים והמפקדים הוותיקים שהשתתפו באותה פעולה. היום הם בני שמונים ומעלה.

בימי מלחמת העולם נפרדו דרכינו.

בארץ-ישראל, בשנת 1946, פגשתי אותו שוב.

אני הייתי אז בקיבוץ עין החורש. נודע לי כי יצחק עלה ארצה וגר בחדרה. נסעתי לראות את החבר שלי.

הוא התגורר בבית-חרושת לשימורים, מימין לתחנת רכבת מזרח של חדרה. היום יש שם בתים גבוהים.

במקום זה התאכסנו אנשי האצ"ל. בלילות היו מתאמנים.

דיברנו על העבר.

הוא סיפר לי כי את אחיו שמעון הרגו פולנים בשנת 1944 בכפר ורשצ'ין (Wereszczyn) שליד סוביבור, בדרך

לולודאבה."

התייעץ עם אווה, והיא אמרה לו לשמוע בקול דודיו. הדודים אמרו ליצחק לא לנסוע. אבל יצחק לא שמע להם.

יצחק, שריד בודד ממשפחתו, לא רצה להישאר עוד בפולין.

קורות חייו וחינוכו הציוני הפנו אותו לכיוון אחד - ארץ-ישראל."

תחנה שיטית קברו של יצחק

בית העלמין הצבאי בחוף הכרמל, חיפה.

אזור א, חלקה 1, שורה 32, קבר 7.

שמו על המצבה: יצחק קוה. נפל בקרב.

חסרים שמות ההורים. תאריך הלידה אינו ידוע. עיר הולדתו אינה נזכרת.

חמישים ושמונה שנים אחרי נפילתו עלינו לקברו.

חודש אדר. הימים שבין פורים לפסח.

אותו אביב כמו אז. אור יום. צהוב עז של חרציות מתחרה בצהוב-ירקרק של חרדל בר, וזהב ניגר מענפי

השיטה הקורסים בהדר פריחתם.

אווה שק-אייזנקהייט היא בת למשפחה שחיה בלובלין מאות שנים.

את משפחת קוה היא הכירה רק אחרי המלחמה.

אחרי המלחמה יצאו הניצולים ממחבואיהם והתקבצו בעיר כדי לחפש את שרידי משפחותיהם. היא הכירה

את יצחק ואת שני דודיו, בָּרָק ויעקב קוה. הם גרו ברח' לוברטובסקה.

היא התיידדה אִתָּם ושמעה את סיפורם:

"בזמן המלחמה התחבאו התאומים שמעון ויצחק עם אביהם אהרון ועם דודם ברק אצל גויים בכפר. בהיותם

במחבוא חלה האב אהרון בטיפוס. לפני שנפטר, ביקש

אהרון מאחיו ברק

לשמור על שני בניו.

הם נשארו בחיים עד

השחרור ב-1944.

עוד לפני המלחמה

הייתה למשפחת

קוה העשירה

אחוזה כפרית. מייד

עם שחרור מחוז

לובלין יצא שמעון

מהמחבוא ורץ

לראות את האחוזה.

איכרים פולנים הרגו

אותו.

הביאו את גופתו של

שמעון ללובלין וקברו

אותו בבית העלמין

היהודי בעיר.

יצחק רצה לנסוע

לפלשטינה. הוא

תחנה שביעית

JRI-Poland

Jewish Records Indexing – Poland

JRI-Poland הוא פרויקט של קבוצת מתנדבים הפועלים ליצירת מפתח שיאפשר לחפש ברשת האינטרנט תעודות לידה, תעודות נישואין וגירושין ותעודות פטירה של יהודים אשר שמורות בארכיונים הממלכתיים שברחבי פולין.

"הם היו שלישייה", מעדכנת אסתר מינרס - בתה של אווה שק-איזנקייט שחיפשה במפתח של JRI-P. "שמעון ויצחק וצ'רנה. התינוקת צ'רנה נפטרה סמוך ללידתה, ונותרו התאומים שמעון ויצחק."

דרך הזיכרונות של אווה שק והתיעוד הארכיוני שמצאה בתה אסתר מינרס קיבלנו מידע על משפחת קוה.

שם האב: **אהרון קוה**.

שם האם: **טאובה**, בתו של **יצחק-לייב שניידמיל**. היא נפטרה ב-1936.

טאובה בורכה פעמיים בלידה מרובת ולדות.

ב-1918 נולדו התאומות **חנה-פייגה ורבקה-מריה**, או כפי שנקראו בין ידידיהן **אָנְיָה וְרֵנְיָה**. יותר מאוחר סיפרה יוכבד פרייד-פלומנקר כי הן היו יחד אתה בתנועת 'הנוער הציוני'.

ב-1920 נולדה הבת **ברכה**, וידידיה קראו לה **בְּרוֹנְקָה**.

ב-1925 נולדה השלישייה **צ'רנה, שמעון-סלומון ויצחק-לייב**. עכשיו אנו מבינים שיצחק נקרא כך על שם סבו, אבי-אמו. בפי ידידיהם נקראו התאומים **שימק ויוֹרְק**.

אסתר מינרס מפלורידה ורובין מגיד מקליפורניה המתנדבות ב JRY-P הן בנות הדור השני של יוצאי לובלין. הן מכניסות לתמונה את נשיא JRI-P, סטנלי דיאמונד מקנדה. אסתר פרשה בפניו את הטרגדיה של יצחק קוה:

"אחרי ששרד את השואה בתקופת הכיבוש הנאצי איבד חייל בודד זה את חייו על סף תקומתה של מדינת ישראל. יש לו זכות שיחקקו את שמות הוריו על קברו כדי להראות שהוא היה חלק ממשפחה ידועה ומכובדת מהעיר לובלין."

אסתר ביקשה את עזרתו של סטנלי דיאמונד בהשגת תעודות הלידה הרשמיות של יצחק קוה, אחיו ואחיותיו; הדבר נדרש כדי להציג מסמכים אלה לפני משרד הביטחון הישראלי במטרה לתקן את הביוגרפיה הרשמית שלו ולהוסיף את שמות הוריו על מצבתו.

היא התחייבה לשלם את הסכום שיידרש עבור ביצוע פעולה זו.

בפולין קיים חוק הגנת הפרטיות. לפי חוק זה במשך מאה שנים אין רשות לזרים לעיין בתעודות השמורות בארכיונים הממלכתיים.

אבל בני-משפחתו של יצחק קוה נספו.

מכתבי דואר אלקטרוני רצים ברשת, סובבים בין ישראל, ארצות-הברית, קנדה ופולין.

סטנלי דיאמונד שלח לי מכתב בדוא"ל. הוא הציע לי לפנות בבקשה למשרד רישום התושבים בלובלין USC (Urząd Stanu Cywilnego) כהיסטוריונית של 'ארגון יוצאי לובלין'. באנגלית נהדרת ניסח מכתב בקשה לקבל את תעודות הלידה של בני קוה. הייתי צריכה רק לחתום על המכתב. באותו הזמן שהה בעיר לובלין נציגו של סטנלי דיאמונד בפולין.

מצויד במכתב מ"ההיסטוריונית של ארגון יוצאי לובלין" הלך הנציג לקבל את התעודות המבוקשות.

ב-30 במרץ 2006 אני מבשרת לסטנלי דיאמונד: "התעודות בידיי."

תחנה תשיעית

משרד הביטחון

היחידה להנצחת החייל

"שלחי לנו בכתב את מה שסיפרת בטלפון וצרפי את תעודת הלידה מפולין."

RZECZPOSPOLITA POLSKA

Województwo lubelskie

Urząd Stanu Cywilnego w Lublinie

ODPIS SKRÓCONY AKTU URODZENIA

1. Nazwisko Kawa-----
2. Imię (imiona) Izaak Lejb-----
3. Data urodzenia dwudziestego listopada tysiąc-----
dziewięćset dwudziestego piątego (20.11.1925) roku-----
4. Miejsce urodzenia Lublin-----
5. Imię (imiona) i nazwisko rodowe Aron Kawa-----
(ojca)
6. Imię (imiona) i nazwisko rodowe Tauba Sznajdmil-----
(matki)

Poświadczam zgodność powyższego odpisu
z treścią aktu urodzenia Nr 1084/1925/XV

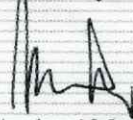
Miejsce
na opłatę
skarbową

Lublin, dnia 16.03.2006

Opłatę skarbową
w kwocie 15 zł
dokonano znakami
opłaty skarbowej

KIEROWNIK
Urzędu Stanu Cywilnego

mgr Andrzej Marciniak
Z-ca Kierownika USC

תעודת לידה של יצחק

סוף הדרך
יום הזיכרון לחללי צה"ל תשס"ו 2006

ד' באייר תשס"ו. 2.5.2006.
יום הזיכרון לחללי צה"ל.
בית העלמין הצבאי שבחוף הכרמל, חיפה.
על הקבר הישן מונחת אבן חדשה :

יצחק-לייב קוה
בן טאובה ואהרון
נולד בלובלין שבפולין
ג' בכסלו התרפ"ו 20.11.1925
עלה בהתש"ו
נפל בקרב בסביבות פרדס-חנה
כ"ז באדר ב' התש"ח 7.4.1948
בן 22 בנפלו
תנצב"ה

בית העלמין הצבאי, חיפה, חוף הכרמל

נטע זייטומירסקי-אבידר

הצייר שמחה טרכטר

(1893 - 1942)

היפות ביותר שהפסדתי. אני מתחיל לחפש דרך משלי.
אני מרגיש מה אני רוצה לעשות..."

הצעיר היהודי מלובלין שלמד באקדמיות של ורשה וקרקוב הגיע אל הבירה העולמית של האמנות. הוא היה אחד מאמנים רבים שנמשכו אל העיר הזאת. ביניהם היו ציירים יהודים מארצות מרכז אירופה ומזרחה. הבולטים שבציירים היהודים בפרוץ של אותה התקופה היו **שאגאל, מודיליאני, סוטין**.

פרוץ של אותן השנים הייתה מרכז תרבות עולמי, מקום מפגש מסעיר של גאונים, מוקד לתסיסה אמנותית אדירה - כמעט ללא תחרות בהיסטוריה של האמנות. דומה לה הייתה אולי פירנצה בתקופת הרנסנס. אמנות הנחשבת היום לקאנונית ומוצגת במיטב המוזיאונים בעולם הייתה אז עדיין שנויה במחלוקת. אמנים חדשנים עדיין נאבקו על הכרה באמנותם. עדיין היו נתונים לביקורת. לספק.

על רקע זה נבין את דעותיו של טרכטר על האמנות שהתוודע אליה בפרוץ.

היה לו שיקול דעת. היו אמנים שהעריך, והיו אמנים שלא קיבל את גישתם האמנותית.

היום איש לא יעז להתווכח עם הפוסט-אימפרסיוניסטים **ואן-גוך וגוגן**, ובוודאי שלא עם **פיקסו**. אבל טרכטר חלק על הגישה האמנותית שלהם, הטיל ספק בערך עבודתם. במכתביו הסביר את עמדתו:

"...לדעתי ואן-גוך וגוגן אינם ציירים כלל. ציוריהם הם מרבדים נהדרים, אך לא תמונות במובן הפלסטי. מרבד ותמונה פלסטית - אלה שני דברים שונים. אומרים שהם ציירים המצטיינים בשימוש בצבעים. אם הם ציירו ישר מהשפופרת מבלי לערבב צבעים על הפלטה - האם הם ציירים אמני צבע? ילדים יודעים אותו דבר, בהבדל אחד: להם היה טעם מיוחד בהרכבת הצבעים. היכן אצלם שמש? אוויר? אור? אין זו אלא אמנות שימושית, מרבד, שמן..."

"... האמן האמיתי הוא זה שיודע לערבב צבעים על

שמחה טרכטר נולד ב-1893 בלובלין.
מוצאו היה ממשפחה עירונית אמידה.

אביו, שמעון, היה בעליהם של עסק למכירה סיטונית של אריגים, ושל מספר בניינים בעיר.

מילדותו גילה שמחה טרכטר עניין באמנות הציור-למורת רוחם של הוריו.

בהגיעו לגיל 18 נסע לוורשה ולמד שם ארבע שנים בבית הספר לאמנויות יפות ובסדנה של לנץ (Lentz). לאחר מכן, בשנים 1915-1920, למד אמנות באקדמיה לאמנויות יפות שבקרקוב. בהדרכת מורו, צייר הנופים סטניסלב קמוצקי (Kamocki), יצא טרכטר לעתים קרובות לצייר תחת כיפת השמיים.

ב-1918 הוא שהה חצי שנה בווינה באקדמיה לאמנויות יפות. הוא הביא משם רישומים טובים, בעלי אופי אקדמי, עשויים בעפרונות צבעוניים ובפחם.

אחרי גמר הלימודים בקרקוב חזר ללובלין והשתדל להשיג מהעירייה רישיון לפתיחת סטודיו לציור בבית הוריו. הוא צייר הרבה, היה מקובל בחברה הלובלינאית ומצא קונים למרבית עבודותיו. צריך היה להיות מרוצה, אבל סקרנותו בתחום האמנות לא מצאה מנוח. פרוץ משכה אותו.

ב-1925 נסע לפרוץ ונשאר שם ארבע שנים. הוא למד ציור באקדמיה הפרטית רנסון (Ranson) אצל האמן **רוזיה ביסיאר** (Roger Bissiere), צייר מודרני ידוע ופדגוג טוב. על חייו בפרוץ כתב בהתלהבות: "...פרוץ עיר נפלאה! אני עובד בהצלחה. מדי יומיים אני במוזיאון לובר... אני נהנה מהצלחה אצל מורים וחברים... אני גר רחוק מאוד מהאקדמיה. יום יום אני נוסע במטרו כמעט חצי שעה. אני גר לא הרחק מרובע מונמרט, בקומה חמישית. יש לי חדר יפה מאוד..."

במכתב אחר כתב: "לא מזמן חגגו כאן את החג הלאומי. כל פרוץ רקדה ברחובות. מראה נפלא! הצרפתים אוהבים לרקוד הרבה - יותר מכל עם אחר בעולם..."

"... אומרים שהגעתי להישגים רבים. ייתכן. אני חש עכשיו יותר חזק מאשר בבית. חבל לי על שש השנים

הפלטה. לכל אמן גדול יש צבע אישי משלו. לפי הצבע אפשר להכיר את נשמת האמן.

"...אינני סובל את פיקסו. ראיתי אחדות מעבודותיו - אידיוט מושלם..."

את **סזאן** העריך מאוד:

"... אני מחשיב את סזאן כגדול הציירים של המאה שלנו. באופן מעולה הוא מצייר אור, שמש, מים, אוויר. הוא אמן המצטיין בשימוש בצבעים. ציורו נפלא! מתנגדיו אומרים שלא ידע לצייר, אך הם טועים. הוא מצייר לפי הקצב הפנימי שלו. המשובחות שבעבודותיו הן ציורי טבע דומם - יצירות מושלמות..."

בתקופת שהותו בצרפת נסע מפעם לפעם אל מחוץ לעיר. הוא שהה חודש ימים בפונטנבלו וצייר שם. בסוף 1927 עזב את פריז החשוכה והקרה ונסע בעקבות אמנים רבים אחרים לדרום צרפת. בכפר האמנים **סן פול דה ואנס** שבין ניס לקאן שהה מספר חודשים. סן פול דה ואנס היא עיירה ציורית מוקפת חומה מימי הביניים. בשנות העשרים של המאה העשרים פעלו בה האמנים פול סיניאק, מודיליאני, בונאר, סוטיין ועוד.

אופי הציור של טרכטר השתנה, כמו גם טעמו האמנותי. במכתב מ-1929 הוא שיבח את האמנים **שרל דופרן וחיים סוטיין**.

ביוני 1929 חזר שמחה טרכטר ללובלין. הוא פתח סטודיו לציור בבית הוריו.

מאז שובו מפריז לקח טרכטר חלק פעיל בחיי האמנות בפולין.

ב-1930 הציג תערוכת יחיד גדולה בחברה היהודית להפצת אמנויות יפות שבוורשה. בתערוכה הוצגו 35 עבודות שכללו ציורי נוף, טבע דומם, פורטרטים ועירום.

הוא השתתף בקביעות בתערוכות שנתיות של המכון לעידוד האמנות שבוורשה מ-1930 עד 1938.

הוא ייצג את לובלין לא רק בוורשה, אלא גם בקרקוב ובלודז'. טרכטר השתתף בתערוכות של חברת ידידי קזימייז' דולני בשנים 1932-1934.

הוא היה חבר באגודת הציירים של ורשה, בחברה היהודית להפצת אמנויות יפות, ומ-1932 ואילך היה חבר באגודת הידידים של טדאוש מקובסקי בפריז.

אלכסנדר גרינפלד, בן משפחתו של שמחה טרכטר, זוכר אותו מצויין:

"שמחה טרכטר היה בן-דוד של אמי. אביו וסבי היו

אחים. היינו מבקרים בדירת אביו אשר הייתה בבית האחרון ברחוב קרקובסקיה-פשמיישצ'ה וחלונותיה פנו אל הגן הסאסקי.

הוא היה נשוי להדסה וייס. לפי הזכור לי, נולד להם תינוק לפני פרוץ המלחמה.

בבית סבי הייתה תלויה על הקיר תמונת נוף שצייר שמחה.

בשנת 1932 עזבו השכנים שלנו את דירתם וביקשו מאבי לנהל אותה. אבי השכיר אחד מחדרי הדירה לשמחה, והוא הפך חדר זה לאטלייה שלו. היה בא לצייר שם בערך כשנה. אני זוכר אותו היטב. הוא היה אדם מרשים. גובהו מעט מעל בינוני. מבנה גופו חסון. היה הולך זקוף בראש מורם. שער ראשו היה בהיר מאד (לבקן) ומסורק בקפידה.

היה לבוש היטב, אך לא נהג לחבוש כובע.

לא הרבה בדיבורים."

טרכטר האמן התפתח והשתנה במשך השנים. לעבודותיו המוקדמות, בעיקר רישומי פחם, היו תכונות אקדמיות ברורות. בעבודות בגרות יותר הוא צייר את אדריכלות לובלין העתיקה. דמותו האמנותית התגבשה בפריז במפגש מעמיק עם האמנות הצרפתית. הוא היה אמן הצורה ואמן הצבע - מתכנן בשלמות את מבנה התמונה ואת הצבעוניות שלה.

הנושאים המרכזיים בעבודתו היו נוף וטבע דומם. הוא היה אחד מנציגי האסכולה הפריזאית (Ecole de Paris) בפולין.

אנסה לתאר אחדות מתמונותיו:

נוף קזימייז' (1930. מוזיאון קזימייז')

בחזית התמונה מימין ומשמאל יש שתי קבוצות עצים דקי גזע, גבוהי צמרות ירוקות. ענפיהם עמוסי העלים מטילים צללים ארוכים וקרירים על האדמה. הרחק מאחוריהם יש חורש ושמי קיץ תכולים-כחולים. יש רטט בשמיים, באוויר, בעלים. יש בציור תנועה הנוצרת מנגיעות מכחול מהירות. הצבעוניות מעודנת ועשירה מאוד. ובדיוק במרכז התמונה, בחלל שנפתח מאחורי לשתי קבוצות העצים הגבוהים, נחשף במפתיע גג מעוין קטן בצבע אדום - חם וחי במלוא יפעתו.

נוף (1930. מוזיאון לובלין)

צבעוניות חומה-אפורה, אבל כלל לא עצובה. זו צבעוניות שקטה, עדינה ועשירה. אולי מהוורת. שביל אדמה בוצית מתעקל בין בתים כפריים נמוכים משופעי גגות. גדרות עץ נמוכות לאורך קירות הבתים.

עשבי בר דשנים רעננים נראים בצדי הדרך, במקום שגלגלי העגלות לא עברו שם. בקדמת התמונה מצד שמאל יש עץ מוריק המפתל ענפיו כלפי מעלה, וכהד עונים לו מחצר אחורית בצד ימין ענפי עץ אחר, עירומים עדיין.

כנראה זהו נוף של אביב.

נוף בדרום צרפת (1928. מוזיאון לובלין)

כל בתי הכפר החומים חוברים יחדיו לגוש אחד, כמו פסל קוביסטי מונומנטלי המתנשא גבוה מעל למטעים הנמוכים עגולי הצמרות הירוקות שמסביבו. שורות המטעים האלכסוניות והבתים הבודדים שמחוץ לכפר מכוונים את עין המתבונן אל הגוש האדיר. באמצעות שיפועי הגגות מובל המבט של הצופה מעלה-מעלה אל מרומי המגדל שבמרכז הכפר.

העבודה האחרונה

העבודה האחרונה לא שרדה.

כשנה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה עבר שמחה טרכטר יחד עם משפחתו לוורשה.

בתקופת הכיבוש הנאצי שהה בגטו ורשה.

בתקופת המשלוחים מהגטו נכנס כחבר לקואופרטיב אמנים ברחוב מילנא 9א'. הוא קיווה שתעודת העבודה תגן עליו מפני הגירוש. בקואופרטיב ייצרו אבני השחזה ואבקה לניקוי מתכות.

גם בגטו המשיך שמחה לצייר.

יחד עם האמנים היהודים **פליקס פוטרמן** ו**פליקס פרידמן** (יושב-ראש אגודת האמנים היהודים בפולין) צייר שמחה טרכטר באולם קבלת הפנים של הקהילה היהודית ציור קיר ענק - היצירה האחרונה - איוב. איך נראה איוב של שמחה טרכטר? כנראה שלעולם לא נדע.

בלילה שבין 26 ל-27 באוגוסט 1942 שולח למחנה ההשמדה טרבלינקה יחד עם אמנים אחרים, חברי הקואופרטיב. גטו ורשה חרב כליל.

העיזבון

ידידו הפולני ו. זיולקובסקי סיפר כי בראשית המלחמה הטמין שמחה עבודות שלו במחבוא שנאטם בקיר של אחד הבתים של אביו. איפה הן? האם נמצא אותן אי פעם?

נותרו מעט מאוד מתמונותיו של טרכטר.

העיזבון מרוכז בלובלין ובקזימיז' דולני.

במוזיאון האמנותי-היסטורי שבמצודת לובלין, בזאמק,

נמצאות עבודות של 17 ציירים יהודים. האוסף הגדול ביותר הוא משל שמחה טרכטר - 26 עבודות. מתוכן שבע הן תמונות שמן, שלושה אקוורלים, והשאר הם רישומים בפחם, בפסטל, בעפרונות ובטוש. בדצמבר 1994 התקיימה בזאמק של לובלין תערוכה של אמנים יהודים. בין האמנים שעבודותיהם הוצגו בתערוכה - שלושה ציירים אשר נולדו ופעלו בלובלין וזכו להערכה גם מעבר לגבולות עירם ומולדתם - **שמחה טרכטר, הנריק לוונשטדט ויהודה רזגור**.

עבודות נוספות של טרכטר נמצאות בתערוכת קבע במוזיאון צליובסקה, לא הרחק מלובלין, בעיירה קזימיז' דולני. עבודות אלה מוצגות לצד עבודות אחרות של אמנים יהודים שהיו בין חברי מושבת האמנים בקזימיז' בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.

האם ישנו מישהו מבין קוראינו שיש בידו תמונות של שמחה טרכטר, או יודע עליהן? אנא, התקשרו טלפונית אל א. גרינפלד 03-6311815

המקורות להכנת כתבה זו:

1. הרצאה של רנטה ברטניק (Renata Bartnik) על אודות עבודות של ציירים יהודים הנמצאות באוספים של מוזיאון לובלין.
2. ההרצאה התפרסמה ב-1996 בספר Zydzki Lubelscy בהוצאת Dabar של Teatr NN. המאמר נכתב בשפה הפולנית ותורגם לעברית על ידי אלכסנדר גרינפלד.
3. בהרצאתה זו מסתמכת הכותבת בעיקר על חליפת מכתבים בין האמנים היהודים לבין הגרפיקאי והאספן ויקטור זיולקובסקי (Wiktor Ziolkowski) אשר חי בשנים 1893-1978. ההתכתבות הזאת התגלתה רק לאחרונה. מורשתו האמנותית של זיולקובסקי הגיעה למוזיאון לובלין. מורשתו הספרותית הגיעה לאוספים מיוחדים של ספריית לופצינסקי (Lopacinski) שבלובלין.
4. Waldemar Odorowski, "Artistic Colony in Kazimierz Dolny", Kamienica Celejowska 2005.
5. Mary S. Costanza, "The Living Witness - Art in the Concentration Camps and Ghettos", The free Press, New York
6. זיכרונותיו של אלכסנדר גרינפלד.

עושבת האמנים קזימייז' דולני במחוז לובלין

כיום מוצגת במוזיאון צלויבסקה תערוכת קבע של אמנים שציירו את נופי קזימייז' בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. התערוכה גדולה ומקיפה.

מכיוון שאנחנו מתייחסים לפן היהודי של התערוכה, כדאי להפנות את תשומת הלב לאמנים פולנים שציירו את ההווי היהודי. אמן פולני שהתרשם מאוד מההווי המיוחד של הקהילה היהודית הגדולה שבקזימייז', סטניסלב צייקובסקי, צייר את האורות השלווים של ערב שבת בחלונות בתי היהודים וידע לתאר את האווירה המיוחדת של ראש השנה - "תשליך" על גדות נהר הוויסלה.

אמנים פולנים שתיארו הווי יהודי בחיתוכי עץ: ולדיסלב סקוצ'ילס, מייסד ביה"ס הפולני לחיתוך בעץ, ולדיסלב ז'ורבסקי וקונסטאנטי סופוצ'קו.

במושבת האמנים רב היה חלקם של אמנים יהודים. במוזיאון מוצגות עבודותיהם של שמואל פינקלשטיין (1890-1942), נתן שפיגל (1902-1942), פליקס פרידמן (1897-1942), אדולף ברמן (1876-1942), נתן קורזן (1895-1941) ועוד.

שנות הלידה שלהם שונות. שנת המוות זהה אצל כולם. את חוגי האמנות בלובלין מייצגים בתערוכה הנריק לוונשטדט ושמחה טרכטר. שניהם היו חניכי האסכולה הפריזאית.

Celejowska House, 11/13 Senatorska St. Kazimierz Dolny
www.muzeumnadwislanskie.pl

מאמצע המאה ה-19 ואילך קמו באירופה מושבות אמנים.

הרעיון שהנחה את האמנים היה לצייר את הנוף בחוץ, ולא בתוך הסטודיו.

הראשונים שיצאו אל הטבע היו ציירי אסכולת ברביזון. הללו יצאו מפריז כדי לצייר ביער פונטנבלו - מצוידים בכיסא ציירים, קופסת צבעים ושמייה.

אמנים רבים עברו להתגורר בכפר בימי הקיץ, וחלקם המשיכו לגור שם בקביעות. כך התגבשו בארצות אירופה מושבות אמנים קבועות, כמו פונט אוון בצרפת, וורפסוודה בגרמניה ועוד.

בפולין התפתחה מושבת אמנים בעיירה קזימייז' דולני שבמחוז לובלין.

נהר הוויסלה שליד העיירה רחב מאוד מאוד, ועל גדותיו עצי ערבה טובלים ענפיהם במים. ממעלה הגבעה ניבט מבצר עתיק. בתים ציוריים מקיפים את כיכר השוק האליפטית ואת הבאר שבמרכזה. לכן אין פלא שהעיירה היפה הזאת משכה אליה קייטנים, תיירים ואמנים.

הצייר הפולני ולדיסלב סלווינסקי, יליד לובלין, למד אמנות בפריז. הוא היה תלמידו וידידו של הצייר פול גוגן והשתתף יחד אִתו בקבוצה אשר ייסדה ב-1886 את מושבת האמנים שבפונט אוון. ב-1909 ארגן סלווינסקי בקזימייז' את האירוע הראשון של ציור בחוץ.

לאחר מלחמת העולם הראשונה החיה פרופסור טדאוש פרושקובסקי מבית הספר לאמנויות יפות שבוורשה את המסורת של ציור בחוץ. בכל קיץ היה מגיע לעיירה יחד עם קבוצה גדולה של אמנים פולנים ויהודים.

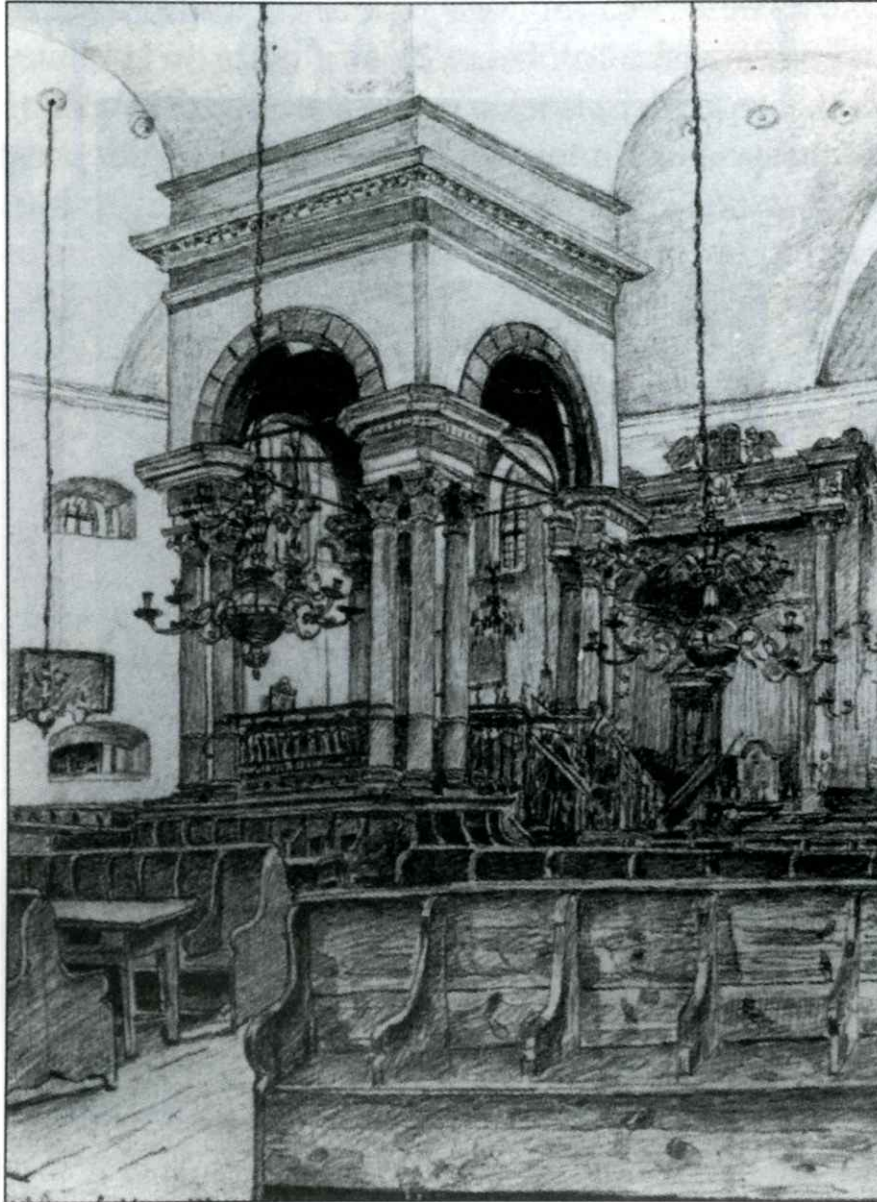
ולדיסלב סקוצ'ילס (Wladislaw Skoczylas), נכר השוק בקזימייז', 1928. חיתוך עץ 32.5x23 ס"מ, מוזיאון ק"ד

קונסטנטי סופוצ'קו (Konstanty Sopoćko), יהודי
1930, חיתוך עץ 12x15 ס"מ, מוזיאון ק"ד

ולדיסלב ז'ורבסקי (Wladislaw Zurawski), יהודים בעגלה
1937, חיתוך עץ צבעוני 32.5x23 ס"מ, מוזיאון ק"ד

שמחה טרכטר, בית הכנסת מהרש"ל, 1921, עיפרון גיר 29.5x37 ס"מ, מוזיאון לובלין

סטניסלב צ'ייקובסקי (Stanislaw Czajkowski), שבת ותשליך בראש השנה, 1924, מוזיאון ק"ד

סטניסלב צ'ייקובסקי (Stanislaw Czajkowski), קזימייז', 1922, שמן על בד, מוזיאון ק"ד

פליקס פרידמן, נוף, 1930, שמן על בד 49x74 ס"מ, מוזיאון קזימייז' דולני

שמחה טרכטר, טבע דומם, 1931, שמן 49.5x60 ס"מ, מוזיאון לובלין

שמחה טרכטר, נוף חורפי למרגלות הרים, 1936, שמן 61x69 ס"מ, מוזיאון לובלין

שמחה טרכטר, נוף, 1930, שמן על עץ 47x57 ס"מ, מוזיאון קזימיז' דולני

שמחה טרכטר, נוף קזימיז', 1930, שמן על עץ 66x48 ס"מ, מוזיאון קזימיז' דולני

שמחה טרכטר, נוף בדרום צרפת, 1928 (משוער), שמן 53x63 ס"מ, מוזיאון לובלין

שמואל פינקלשטיין, אמן מצייר בחוץ, 1931, שמן על בד 51x62 ס"מ, מוזיאון ק"ד

יהודה רזגור, קזימייד', 1960, שמן על בד 72x64 ס"מ, מוזיאון לובלין

נתן קורזון, בקתה עתיקה בקזימייד', 1930, שמן

הנריק לוונשטדט, קזימיז' על הוויסלה, 1927, פסטל, מוזיאון לובלין

קווים לדמותו של אבי, מיכאל הנדלסמן ז"ל

"הגוי הזה" היה איש הגון וישר אשר גידל וחינך שישה ילדים יהודים בנוסף לבתו הבכורה שאימץ מאז היותה בת פחות משנה. אני הייתי הילד החמישי מבין אחיי ואחיותיי.

כיבדנו את אבינו כיבוד אב, ככתוב בתורתנו. על כיסאו של אבי אף ילד לא העז לשבת. בארוחות, עת הסבו כולם לשולחן, הושלך הס עם בואו של אבינו. איש לא טעם מהמאכלים שלפניו או עזב את השולחן לפני שאבא עשה זאת. אימא תמיד הסבירה לנו: "דער טאטישע האט געזאגט" - אלה הם דברי אבא, ואין עליהם עוררין. רחשנו כבוד להורינו.

הילדים למדו בבתי-ספר ועזרו בכלכלת המשפחה. כולנו עבדנו בבית בייצור שקיות מנייר ובאספקתן לחנויות ולקיוסקים.

אבי היה דפס במקצועו. היה לו בית דפוס בשותפות עם אחיו, "דרוקרניה אוקרנט - הנדלסמן". בית הדפוס היה ברחוב לוברטובסקה 3, מול "בית קהילת לובלין" של היום הנמצא ברחוב לוברטובסקה 8. השותפות בין שני האחים לא עלתה יפה והתפרקה. אבי החל לעבוד כדפס מקצועי בבית דפוס פולני "דרוקרניה פולסקה"; בית הדפוס הזה היה בבעלותו של יאן קמילבסקי ונמצא ברחוב קרקובסקיה פשדמישצ'ה. שם עבד אבי עד לפרוץ המלחמה.

אחד מחבריו לעבודה היה ויניצ'נטי פֶּטְשֵׁיק. הוא ואשתו היו קתולים אדוקים. בכל שנה ב-25 בדצמבר - ליל חג המולד - היה אבי לוקח אותנו הילדים לבקר את בני הזוג פייטשיק חשוכי הילדים כדי לשמח אותם בחגם סביב עץ האשוח. הם התחשבו בנו ולא קישטו את העץ בצלבים או בצלמי קדושים.

אבי היה מהקרובנות הראשונים של הצורר הנאצי. הוא נאסר ב-1939. סיפרו לי כי נלקח לכלא הגסטפו בזאמק, ושם הוכה כה קשות עד שמת. את מקום קברו אינני יודע. מחצית מבני משפחתי נגדעו בטרם עת ומקום קבורתם לא נודע. על אבדנם אני מתייסר ומנסה להנציח את זכרם.

אבי, מיכאל ז"ל, נולד בלובלין ב-1882 לאמו צירל ולאביו ירא השמים משה. הוא חי בלובלין עד להירצחו בלילה הראשון של חנוכה ב-1939.

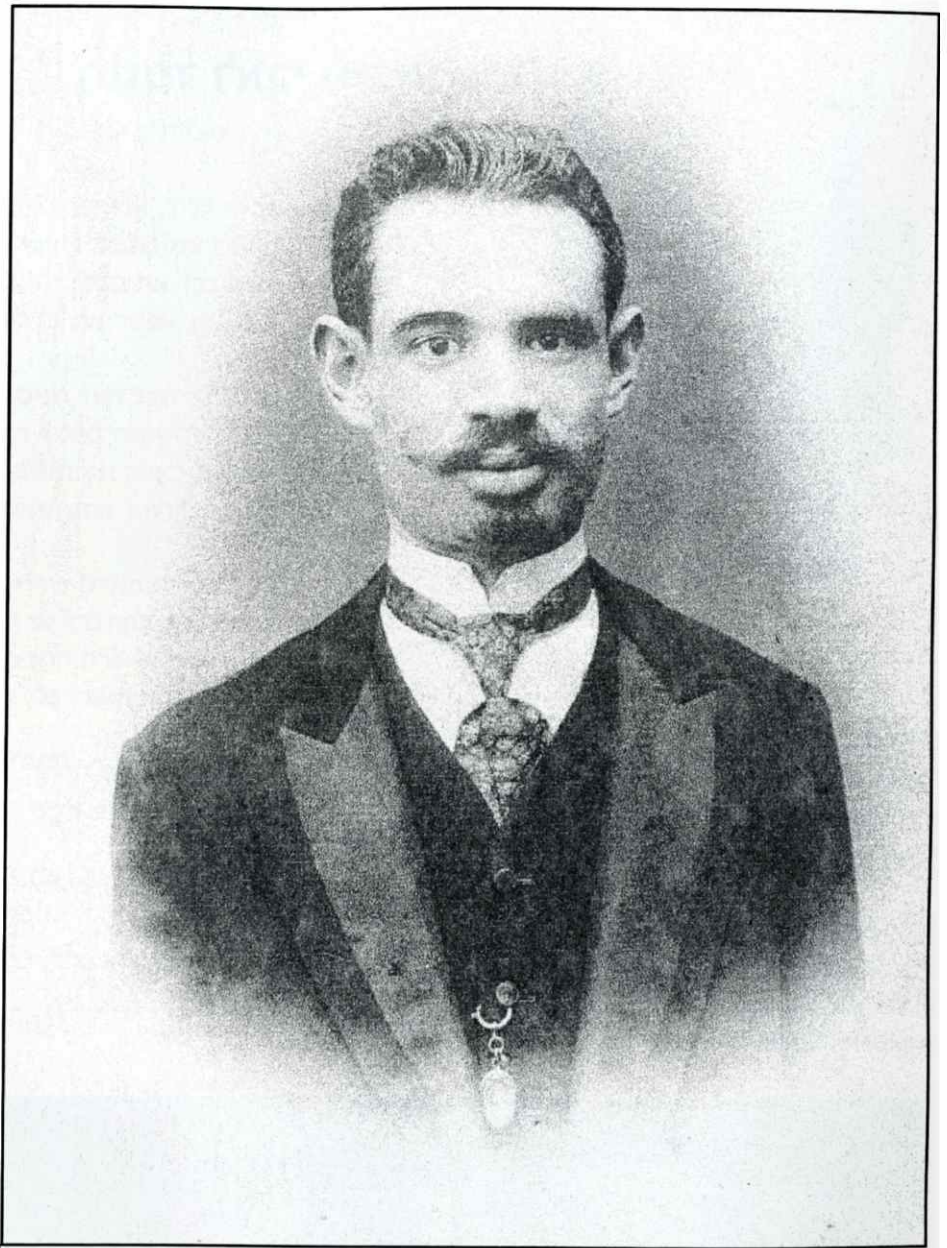
הוא היה נצר לשושלת לובלינאית בת כמה דורות. בילדותו למד בחדר כמו כל ילדי ישראל. בבגרותו לחם בצבא הצאר בחיל הפרשים המצטיין, "גאורגייבסקי פולק".

אבי, איש גבה-קומה ותמיר, לא דמה כלל לבני-ברית. בהופעתו, בחליפתו, במגבעתו, במקל ההליכה שלו, בשפם העבות והמטופח אשר עיטר את פניו האציליים - לא דמה ליהודי מסורתי מהרחוב היהודי. הוא היה איש משכיל ונאור, בקי בספרות הפולנית. השפה הפולנית הייתה שגורה בפיו במבטא פולני מובהק. שמו היה מיכאל, ואילו הפולנים קראו לו מיכל וחשבוהו לפולני.

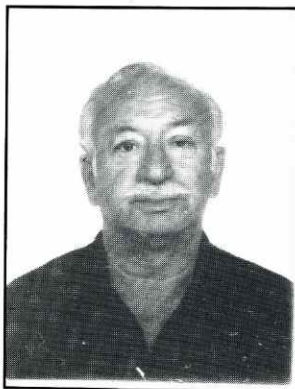
אמי, חיה לבית חזן, נולדה בבריסק אשר בגבול רוסיה-פולין. היא נישאה לסוחר עשיר בלובלין. באחת מנסיעותיו נשדד ונהרג בעלה הראשון, והיא נותרה בלובלין - אלמנה בודדה וזרה, מנותקת ממשפחתה שבבריסק וללא אמצעי מחייה לה ולתינוקות אשר בזרועותיה. אבי מיכאל הכיר את האלמנה היפהפייה והסכים לקחתה לאישה - יחד עם ילדתה ובלי נדוניה.

שמועה פשטה בבריסק: "הבת של חזן התנצרה וחיה עם גוי!" אות קלון הוטל על משפחת חזן. בצר לו החליט אביה (הוא סבי) לצלוח את נהר הבוג שהפריד בין רוסיה לפולין. הוא הגיע ללובלין, הצטנן, הובהל לבית החולים, נפטר שם ונקבר בבית העלמין היהודי בלובלין מבלי שהספיק לברר את סוגיית נישואי בתו.

אחרי שש שנים הגיעה אמה (היא סבתי) ללובלין כדי לברר את קורות בתה (אמי). מיום רביעי עד לערב שבת שהתה בבית בתה. בערב שבת ראתה את "גוי" חוזר מבית הכנסת, מתקרב לשולחן, מקדש על היין ומברך על החלות... סבתי פרצה בבכי מר והודתה בפני חתנה (אבי) ובתה: "באתי להוציא אותך מהגוי הזה..." היא הוציאה צרור של מטבעות וטבעות זהב והוסיפה: "הנה, כל זה היה מיועד להוציאך מציפורניו של גוי זה."

אבי, מיכאל הנדלסמן ז"ל

משה הנדלסמן

הספד לאבי מיכאל ז"ל

בשפה הפולנית שלט להפליא,
ספרות פולנית קרא והקריא.
"רבי מיכאל" קראו לו היהודים.
"פניה מיכלה" שמו בפי הנוצרים.

רק בימי שישי ושבת ניתן היה להיווכח
עת אתי, "הקדיש", לבית הכנסת הלך.
סביב שולחן השבת כולנו מסובין,
מול נרות וחלה על היין מקדשין.

הס הושלך, דממה בכול
עת ענינו "אמן" בקול.
לאחר הארוחה מוגש הקינוח,
ומפי אבא ההמשך של פרשת השבוע.

יהודי הגון וישר-דרך היית,
כדי לקיים את משפחתך מה לא עשית?
הכול עשית למעננו,
אבינו בוראנו.

בימות השבוע היית רוכן
על אותו השולחן, בספר מעיין.
ואנחנו הילדים על השולחן הנזכר
היינו מדביקים שקיות נייר.

לפנות בוקר בבית קור,
בחוץ חושך, שלג כפור.
אבא מדליק את האור,
האש בתנור מתחילה לבעור.

עשן עולה מקסמי עץ ופחם,
בסבלנות אין קץ
בעשן הוא נלחם,
כדי שלילדיו יחם.

משנת לילה אותי הוא מעיר
ואל הכיסא אותי מעביר.
להלבישני בבגדי חורף עוזר
פן לבית הספר ה"קדיש" יאחר.

אבא עובד במהירות ודממה,
בשקט, בלי אומר, מתחילה עוד יממה.
כך את אבי ז"ל אני זוכר,
כאשר בעבר אני מהרהר.

איש גבה-קומה, שפם עבות ומטופח,
לראשו מגבעת ובפיו הסיגריה הנצחית,
במקל מגולף נעזר בהליכה,
במראהו זיהוהו שאין הוא בן ברית.

בית דפוס "אוקרנט"
- רח' לוברטובסקה 3/5

שנה-שנה לעילוי נשמתך אתפלל,
"קדיש" ו"אל מלא רחמים" בדבקות אמלמל.
אולי קולות אלה אליך יגיעו
ואת עצמותיך המעונות ירגיעו.

צר לי עליך, אבי הטוב והנאור.
בחגים אני מתפלל ואומר "יזכור".
קשה בכך את סבלי להקל,
איך, איך אפשר את זה לעכל?

מאז עבר יובל ועוד שנים,
דבר לא השתנה בחלוף הזמנים.
לסוגיות כאלה אין תשובות,
חוזרות ועולות אותן שאלות.

כי עם לידת האדם פורז* מופיע.
לטוב ולרע, להתברך או להוקיע.
בעת ששון או צרה הוא מופיע
פתאום, ללא אומר, בלי להודיע.

כן, זה פורז ולכך הגענו -
אנו, עמך, אשר בחרתנו.
איש איש ופורז,
לטוב ולרע אנו תמיד אתו.

ראשון-לציון, ט' בתמוז תש"ס 12.7.2000

* פור - גורל

עם אמי בלובלין

בבית אבי תשעה היינו.
לטובה ורק לטובה קיווינו.
איך יכולנו להעלות במוחנו,
להבין מה אירע נבצר מכוחנו.

איפה אתה אבא, איך המיתוך בני-בליעל?
איך לא שמר עליך אלוהים ממעל?
איפה קברך, אי עצמותיך המיוסרות?
איך אוכל לקברך לעלות?

"הנדלסמן" - רח' לוברטובסקה 3

שולה מורגנשטרן-רוט

איפה היית כל כך הרבה שנים, ילדה יפה?

יצאנו לתור את פולין באופן עצמאי.

שלוש נשים, שלושה דורות: אמא שלי, בתי לימור ואני.

הגעתי לוורשה לאחר חופשה מענגת בפראג. בטרמינל חיכו לי אמי ובתי.

אמי צהלה כפי שלא ראיתה מזמן. פה הבינה את השפה, לא הייתה צריכה לשאול בכל משפט שני "מה אמרתם? וזו, וזו?" היא זאת שהזמינה מונית למלון, עמדה על המקף עם הנהג והייתה במיטבה.

לאחר הביקור בעיר העתיקה של ורשה הובהר לי כבהארה פתאומית שאמי - זאת בת בלי גיל ההולכת בבית יותר מהר ממני - מתעייפת מהר מאוד. מותר לה. היא רק בת 95.

למרות התנגדותה החלטנו לשכור רכב ולקחת נהג. יאנק, גוי יפה כבן חמישים, היה קומוניסט בעבר וכיום הוא צמא לתיירים. בשבילו 100 דולר הם משכורת שנתית, וזה היה שכרו השבועי. הוא היה אדיב וסבלני, ובמיוחד כלפי אמי. לרגע היא לא הפסיקה לדבר.

אמי אמרה: "קחו לכם את ורשה, קחו את קרקוב. את לובלין תשאירו לי."

אמנם רק כ-300 קילומטרים מפרידים בין ורשה ללובלין, אך הדרך התארכה והתארכה. גם השמיים לא האירו לנו פנים. גשם זלעפות ירד ללא הפוגה, כאילו בכה יחד אתנו. הכול נראה שחור ובוזי. עצי הלבנה עמדו בשלכת. אמא ישבה ליד הנהג וקראה את השלטים שבדרך - "חלם", "זמושץ" - במין חיוך ידעני, נזכרת בכול.

כעשר שנים חלמה אמי על הטיול הזה יחד אתנו. להראות לנו את ה"שורשים". אך בעיקר רצתה למצוא את ידידתה לודוויגה הונגן, זו שאנו חבים לה את חיינו.

אמי הצליחה להחביא הרבה סחורה אצל לודוויגה, כי חנות הבדים של הונגן הייתה קרובה לביתה של הידידה. כאשר הוגלינו לגטו, הייתה לודוויגה מגניבה לנו אוכל

דרך גדרות התיל.

אחרי חיסול הגטו ברחנו אליה.

לגברת לודוויגה הונגן היו שני ילדים: נערה בת שמונה-עשרה, זושה, וילד רב-מומי כבן חמש - "גוש בשר חי". היא השכיבה אותי בעריסה תחתיו, ואילו את אמא הסתירה במזווה. בעלה, נהג קטר, לא ידע שהיא מסתירה יהודים בביתו. רק זושה הייתה אשת סודה.

אחרי השחרור חיפשה אמי את לודוויגה. משפחת הונגן הייתה בקיילצה, אותה העיר שהפולנים ערכו בה פוגרום ביהודים שניצלו.

ב-1946 עזבנו את פולין. הידידות לא שבו להתראות. אמא אמרה תמיד, "אני עוד אמצא אותה ואביא אותה ארצה כחסידת אומות עולם."

כל כך הרבה שמעתי על לובלין, עד שבזיכרוני התערבבו כל התמונות - העיר החרבה שלאחר המלחמה, הדירה המשותפת בקרקובסקיה פשדמישציה 26 אשר קראנו לה "מלון העוני והדלות" והתיאורים המלכותיים של אמי על אודות לובלין שלפני המלחמה. במסתור אצל גברת זילינסקה, בזמן שאמי עסקה בחיפוש כינים על ראשי, היא הלבשה את לובלין של נעוריה בהוד ותפארת. ראשי היה גלובוס שאצבעותיה הארוכות תרו בו מקצה אחד לשני. זה היה "הטיול היומיי" שלנו ברחובות העיר.

ציפיתי לראות בביקורנו עיר אירופית תוססת. לעיני נגלתה עיר מכוערת, פרובינציאלית. משהו כמו עפולה אצלנו; "סוף העולם שמאלה".

אמי הייתה נרגשת. היא זכרה כל רחוב וכל פנייה, כאילו לא עברו חמישים שנה מאז שעזבה את העיר. היא כיוונה את יאנק לפלאץ ביכבסקי 3, הבית שנולדתי בו.

יאנק עצר את המכונית. אמא חזרה לתחילת הרחוב כדי לבדוק אם אכן זהו הרחוב. "פלאץ ביכבסקי", אמר השלט.

בתי לימור, אמי, זושה ואני

אך היא נותרה בשלה...
 לפתע פנתה שמאלה בריצת אמוק. אנחנו - לימור, יאנק
 ואנוכי - לא הצלחנו להדביק אותה בריצתה.
 היא נעצרה בביכבסקה 17, דחפה את השער והקישה
 על הדלת.
 השם "הונגרן" היה חרוט על שלט הנחושת.

היא עמדה משתאה מול הבית. "זה לא פה," אמרה.
 "הבית היה לבן. היום הוא שחור, מפויח. ממול היה
 קיוסק, ופה בצד שמאל היה קולנוע. ראינו סרטים
 אילמים עם גרטה גרבו. הכול נעלם."
 "כן, אמאליה," אמרתי. "גם האנשים משתנים ומאפירים.
 לא רק הבתים."

אמא וזושה בפתח הבית

ישישה פתחה לנו את הדלת.

"פאני קינה," צעקה זושה.

"זושקה קוחנה," לחשה אמא.

שתייהן נפלו האחת לזרועות השנייה. אנחנו המלווים בכינו בקול.

זושה יצאה יחד אתנו לסיור בסביבה. היא הראתה לנו את מקום השוק השחור שהיה באחת החצרות הפנימיות, ובו מכרה לודוויגה את הסחורה מהחנות שלנו. את התמורה הייתה מעבירה לנו.

הבית אשר החנות של הוריי הייתה בו נהרס.

הבית המפוחם, זה שאמא לא הכירה אותו, הוא הבית שפעם צבעו היה לבן - הבית שנולדתי בו, הבית שפעם היה ביתנו.

לימור ואני עלינו בגרם המדרגות הרחבות והמפותלות. העץ חרק תחת רגלי, כאילו שאל: "איפה היית כל כך הרבה שנים, ילדה יפה?"

אמא, הנהג וזושה נשארו בכניסה מאחורי. ידעתי בבירור שאראה מולי אח מצופה בחרסינה צהובה. הרגשתי את חומנו. "אמא," צעקתי, "היה לנו חתול?" "כן, למרישה העוזרת," ענתה. דפקתי בדלת. בחורה זהובת שיער פתחה לנו.

"סליחה," אמרתי, "באנו מישראל. אנחנו מבקשות רק

לראות את הבית. אני נולדתי בו..."

מול הדלת בערה אש בקמין. חרסינה צהובה סדורה שתי וערב הבהיקה בניקיונה.

מעל הקמין התנמנם לו חתול. אולי הוא בן הנין של החתול של מרישקה.

חלון גדול נשקף לחצר הפנימית. ילדות שיחקו בקלאס. ודאי אני שיחקתי בחצר הזאת והינייגה (אומנת) השגיחה שהילדים הגדולים ה"שקוצים" לא ירביצו לי.

אמא עלתה שלובת זרוע יחד עם יאנק וזושה.

לא הזילה דמעה.

המשכנו לעיר העתיקה. שם היה הגטו, בית סבי והבית שאמי נולדה בו.

העיר העתיקה שינתה את פניה, שופצה. בתיה לבשו בגדים עליזים, כתומים, ירוקים. הרבה בתי קפה. מקום בילוי לצעירים ותיירים. גם ה"זאמק", הטירה, נראית משופצת, צעירה, מורמת.

אמא זכרה עוד גושי בתים. בצד הימני היה לפי דבריה רחוב פודזימציה. לא מצאנו את הבית, לא מצאנו את הרחוב. גם לא מצבות, לא בית קברות.

כאן היה ביתי

אמי ואני בעיר ששינתה את פניה

סבתא פלה, הסבתא של לימור מצד אבא. מצאנו את הרחוב, אך הבית איננו. המצבות בבית העלמין המטופח נשארו שלמות. מצאנו את המצבה של הסבא-רבא של לימור ושל אחיותיה של פלה אשר מתו לפני המלחמה.

חזרנו הביתה לארץ השמש המחייכת. שמחתי שלא הכיתי שורש בניכר. שמחנו שפגשנו את זושה. שלחנו לה כסף, חבילות. מסרנו את שמה ל"ייד ושם"; משם נשלח לה אות הוקרה. היא נאלמה דום. התקשרנו כמה פעמים, שאלנו אם קיבלה את אשר שלחנו. היא ענתה "כן, תודה" וניתקה. מפתיע שלא שמרה על קשר אחרי הפגישה הנרגשת אֵתנו. האם זה פסול היום בפולין להיות בן האצולה של חסידי אומות העולם ולהציל יהודים? לעולם לא נדע.

למחרת נסענו לבית עלמין "הודי", בית עלמין שאין בו קברים. יש בו רק משרפות.

מייזנק.

אבי וכל בני-משפחתנו הומתו שם. מכל המשפחות הענפות, שבטי מנדלטרט ומורגנשטרן, נשארו רק אודים מוצלים מאש: דוד ודודה מצד אבי. שלוש בנות-דודות מצד אמי. שתי בנות-דודות מצד אבי.

את הריח של שריפת הגופות, הריח המתקתק, אני זוכרת. הסתתרנו אצל גברת זילינסקה בפרבר מייזן-טטרסקי. היא עלתה לגג האורווה ואמרה בחיוך חסר השיניים שלה, "נו, זיידקי, סוף-סוף אתם מביאים תועלת. עושים מכם סבון."

מלובלין המשכנו לקרקוב, לזקופנה, לאושווינצ'ים. נסענו דרך שלזיה לבנדין כדי לחפור גם בשורשים של

רגינה בהיר לבית גלנצשפיגל

עדות ממחנה פלאגה לשקייביץ' [פלוגפלאן]

באזכרה האחרונה שנחלת-יצחק סיפר יושב-ראש הארגון, יוסף דקר, על אודות קומפלקס בנייה שעומד לקום בפלאגה לשקייביץ' ועל שלט זיכרון שיוצב במקום. החלטתי לספר מה היה שם בשנות המלחמה, כי אני הייתי שם.

רגינה. צילום משנת 1951

עם פרוץ המלחמה

המלחמה שפרצה בסוף הקיץ שינתה הכול. הגרמנים גידרו את הרובע שגרנו בו בגדר תיל והציבו שומרים אוקראינים. בלילה היו באים הגרמנים לדירות כדי לתפוס את הגברים היהודים. היהודים קיימו משמרות בתורנות. כששמעו חבטות בשער, מיהרו להעיר את הגברים כדי שיתחבאו. בדירה שלנו היה ארון, ודרכו נכנסו הגברים לחדר אחר והתחבאו שם. אחר כך גורשנו מביתנו. בתחילה עברנו לגור אצל ידידים, ולאחר זמן מה עברנו לחדר שכור ברחוב גרוזקה 14.

בריחה מגטו לובלין לאוסמוליצה (Osmolice)

יום אחד נודע לאבי כי צפוי גירוש. היה לו מִכָּר גוי בעל חווה, והלה הבטיח לו מסתור בעת הצורך. נסענו אליו בלילה והסתתרנו אצלו. אבל לאחר תקופה קצרה הוא איים עלינו: "הסתלקו מפה, פן אקרא לגסטפו!..."

נולדתי בלובלין בשנת 1927.

שם אמי היה **באשה (בתיה) שיינר**, ושם אבי היה **אברהם-הרש גלנצשפיגל**.

היו לי שלוש אחיות: **טובה, גולדה ורחל**, ואח קטן, **יונה**, אשר היה בן ארבע וחצי עם פרוץ המלחמה. בעת הולדתי גרנו ברינק 6. אחר כך עברנו לגור ברחוב ריבנה מספר 4, בדירה בתוך בית שהיה שייך לעורך-דין בך - דמות ידועה בקהילה וחבר מועצת העיר.

למדתי בבית הספר היסודי פּוּבְּשָׁאָקְנָה מספר 12 שברחוב דומיניקנסקה. היה זה בית-ספר פולני, ולמדו בו יחדיו בנים ובנות. המנהלת הייתה יהודיה מומרת ואנטישמית גדולה. הרגשתי היטב את האנטישמיות בבית הספר וברחוב.

בקיץ 1939 סיימתי את לימודי בבית הספר היסודי. יחד עם משפחתי ביליתי בקייטנה (בְּדַאצ'ה) וחזרתי הביתה להמשך הלימודים בבית-ספר תיכון.

חיסול גטו מיידן טרסקי

לכסוף הגיע ליל חיסולו של גטו מיידן טרסקי. אבא לא היה אתנו, כי הוא ישן במקום אחר. קראו לכולם לצאת החוצה.

אמי אמרה, "נעלה על ה'בוידעס' ונחכה לאבא." לא רחוק מהבית היה בית החולים של הגטו. ממרום התצפית שלנו על ה'בוידעס' ראיתי איך ירו בחולים. אבי הגיע ואמר, "אינני יכול לעשות כלום. אף אחד לא יעזור ולא יסתיר כל כך הרבה אנשים." הוא פנה אליי, "את, בואי אתי."

ירדתי מהסולם, אבל לא רציתי להיפרד מהמשפחה. אבא הלך, ואני נשארתי עם כולם. יצאנו החוצה ומשם לקחו אותנו למיידנק.

מיידנק

הלכנו למיידנק ברגל. הילדים ביקשו מים. אחותי טובה ניגשה אל גרמני אחד, והציעה לו טבעת תמורת מים לילדים. הוא אמר: "לא צריך. הם לא יחיו עוד הרבה זמן."

הגענו למיידנק. אותי ואת אחותי הגדולה טובה כיוונו לצד אחד, ואילו את אמי והילדים הקטנים הפנו לצד שני.

אותי ואת אחותי הגדולה לקחו לעבודה.

אחרי כמה ימים הגיעה אלינו אמי.

לבד.

בלי הילדים.

ברחנו ממנו דרך היער אל דודתי שבכפר אוסמוליצה. בכפר הזה שכרנו חדר אצל גויים והצטופפנו בו. אני עבדתי אצל איכר. הייתי קמה בארבע לפנות בוקר והולכת לרעות את הפרות.

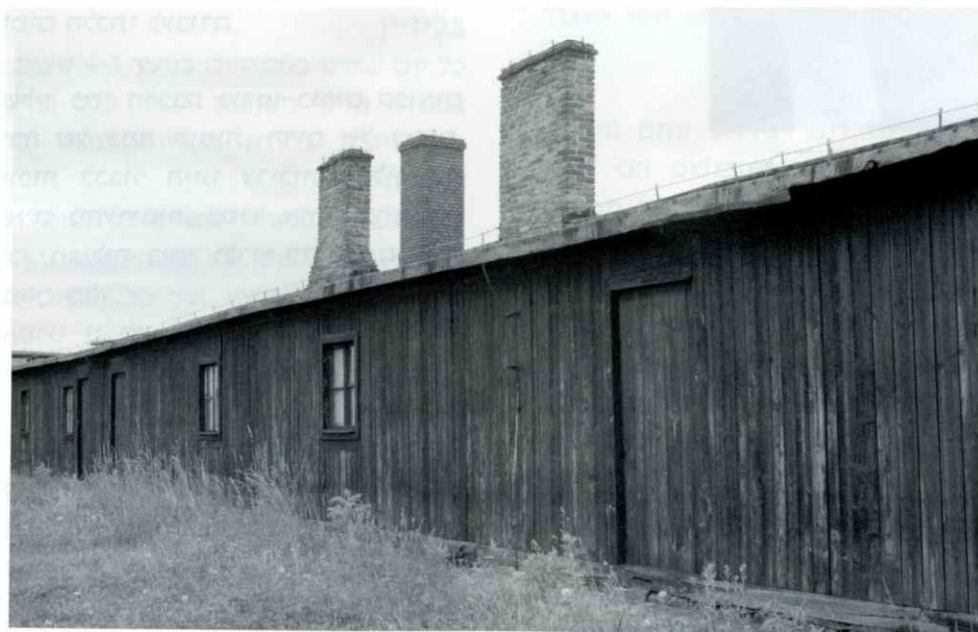
הכסף ששילמנו תמורת המגורים הלך ואזל. אבי הלך לעבוד במיידן-טרסקי וגר שם בצריף. לנו לא היו תעודות ונשארו באוסמוליצה. אשת האיכר שעבדתי אצלו הייתה בהריון, ואני הלכתי להוציא במקומה את הזבל מהרפת. פעם, כשהוצאתי את הזבל, קיבלתי התקף אפנדיציטי. אמא אמרה: "אין ברירה. את צריכה ללכת ללובלין, לרופא." הלכתי יחד עם שתי בחורות פולניות.

גטו מיידן טרסקי

דודי, אחיה של אמי, היה חבר של שמאי גראיער (יהודי ששיתף פעולה עם הגסטפו). הוא הכניס אותי למיידן טרסקי. ההתקף עבר, ואני נשארתי לגור אצל אותו דוד.

יום אחד שמעתי שיחה בבית: מוציאים את היהודים מהכפרים שסביב לובלין.

אבי מיהר להביא את אמי ואת הילדים מאוסמוליצה למיידן טרסקי. כולנו הצטופפנו בצריף של אבא, ישנו במיטה אחת, ואילו אבא הלך לישון במקום אחר. דודי הביא לנו תעודות "יוד אוסווייס". כשהייתה לי תעודה, יכולתי ללכת לעבודה. היו לוקחים אותי ואת אחותי לעבוד בהחמצת כרוב. כדי להחמיץ כרוב ממליחים אותו ודורכים עליו. זאת הייתה העבודה שלנו.

מיידנק

עוד ועוד קרשים, הרבה קרשים. אבל כשהגענו מחוץ לתחום הראייה של האחרים, הוא אמר לנו: "עכשיו תניחו את הקרשים ותנוחו." עבדנו אתו במשך פרק זמן מסוים.

אל המחסן שפינינו מהקרשים הביאו קש. מהקש היה עלינו לקלוע מחצלות וערדליים לחיילים. היינו מחממות את הקש כדי שיהיה גמיש, ואחר כך מעבדות אותו. לא פעם בכיתי.

פעם שאל אותי מורביץ, "למה את בוכה?"
"אני מתגעגעת לאמא," עניתי.

הוא ראה שרגלי קפאו, קרא לאחותי ואמר לה לשפשף לי את הרגליים.

יום אחד קרא לי מורביץ למשרד שלו. הייתי בת 15. בגיל ההתבגרות. פחדתי.

כשנכנסתי למשרדו אמר לי, "יש לך עיני תכלת ושיער בלונדיני. את טיפוס נורדי." רעדתי.

הוא הוציא מהמגירה תמונה ואמר לי, "זאת בתי. לא ראייתי אותה שבע שנים. מהיום את בתי."

רגינה אחרי המלחמה

אחותי חלתה בטיפוס. היא רצתה ללכת לבית-חולים, ואני פחדתי שתלך לשם.

בבוקר הייתי מלבישה אותה בקושי, סוחבת אותה למסדר ותומכת בה כדי שתישען עלי. היה לה חום גבוה. בכל פעם היה לה קשה יותר ויותר.

יום אחד לא הייתה יכולה ללכת עוד ונכנסה לבית-חולים.

אחרי העבודה באתי לבקר אותה.

למחרת ראיתי משאית ועליה בחורות, ואחת מהן נופפה לנו לשלום מרחוק. לא ראיתי אותה כל כך טוב ולא הכרתי אותה; אבל תפסתי את ראשי בידי, הסתרתי את

האשמתי את אמני: "איך נתת להם את הילדים!?" רק אחר כך נודעה לי הזוועה, איך הפרידו את הילדים מהאמהות בעזרת כלבים...

במיידנק הרביצו, הרגו.

הסתרנו את אמא. היא הייתה בת 42.

פלאגה לשקייביץ' (פלוגפלאץ)

במיידנק גרנו במחנה (שדה) 5.

יום אחד לקחו אותנו להחליף בגדים. אמרו לנו לפשוט את מדי הפסים ונתנו לנו ללבוש בגדי צוענים. כל הזמן הרביצו. הצליפו בשוט. בעמידה בתור לקחת בגדים, בכל מקום הרביצו. כל הזמן הרביצו.

אני יצאתי ראשונה מחדר ההלבשה. אמני עמדה מאחורי הגדר של שדה 5 ושאלה אותי, "קיבלת בגדים חמים?" "כן, כן," עניתי. "קיבלתי סוודר." פתאום הרגשתי צליפת שוט בפנים. אסור היה לנו לדבר זו עם זו! הסתרתי את פני. אמני נפלה בצד השני. ס"ס פָּראו גרמנייה הכתה אותי 15 מכות. כשיצאה אחותי מחדר ההלבשה, היא לא הכירה אותי. הייתי מלאת דם. אנשים הצביעו עלי ואמרו לה "הנה אחותך"... היא חיבקה אותי.

לקחו אותנו לפלאגה לשקייביץ'.

אחותי ביקשה משהו רטוב כדי לרחוץ אותי מהדם. איש ס"ס שאל אותי, "מי עשה לך את זה?"

עניתי, "ס"ס פָּראו."

לא יכולתי לראות.

הוא אמר לי להישאר בצריף שלושה ימים ולא ללכת לעבודה.

אחרי שלושה ימים הלכתי לעבודה.

על הרציפים שליד פסי הרכבת נערמו בגדים קפואים - ערימות בגובה של כמה קומות, הרים של בגדים. באצבעות חשופות לכפור היינו צריכות לקלוף את הבגדים הקפואים מהערימות, לסדר אותם בחבילות, לקשור כל ארבע חבילות ביחד ולרוץ כדי לשים אותן בצריף המיון. מהר. מהר.

אחותי ואני אמרנו זו לזו: כמה טוב שאמא נשארה במיידנק. איך הייתה עומדת בעבודה כזאת?

עבודה אחרת שעשינו הייתה לסחוב קרשים. פלאגה לשקייביץ' היה פעם שדה תעופה. היו בו מחסנים גדולים. היינו צריכות לפנות את אחד המחסנים מהקרשים שהיו בו ולנקות אותו.

היה שם קצין ס"ס ושמו מורְבִּיץ. בנוכחות אחרים הוא היה צועק עלינו יותר מאשר כל שאר הקצינים; שניקח

פני וחשבתי בלבי: אוי ואבוי. היא ודאי יודעת לאן היא נוסעת, ולכן היא נפרדת.

אחר כך סיפרו לי שזאת הייתה אחותי.

אחרי העבודה - בבית החולים, במיטה הריקה - מצאתי פתק ממנה:

"רגינקה יקרה, אל תדאגי ואל תבכי. נקווה שיהיה טוב."

חזרתי לצריף. התיישבתי על הדרגש. אמרו לי: תשכבי. הייתי רטובה. היה קר. בארבע לפנות בוקר צריך לקום. במשך שנים שמרתי את הפתק ההוא עד שאבד.

פלאגה לשקייביץ' היה מחנה עבודה של נשים. באיזשהו שלב הגיעה אמי למחנה פלאגה לשקייביץ'. היא הייתה בהריון מתקדם. אמא גרה באחד הצריפים. רצינו להיות ביחד ולא הצלחנו. בחג המולד הוציאו אותנו למסדר מוקדם מאוד וראינו שאמא כבר עומדת במסדר יחד עם הנשים מהצריף שלה. היא ביקשה, "אולי יש לכן לחם? לא נתנו לי אוכל. רוצים לרסס את הצריף ומעבירים אותנו." לא יכולנו לזוז ולא יכולנו לדבר. הגיעה משאית.

אמי הייתה בין הראשונות שנכנסו למשאית. האם היה גז במשאית הסגורה?

היא התחילה להיחנק שם וצעקה.

אנחנו עמדנו בחוץ, ראינו ושמענו הכול.

דודתי, אחות של אמי, עבדה במיון בגדים. היא "סידרה ליי" שאפסיק לעבוד בחוץ בקור, ובמקום זאת אעבוד יחד עם הקבוצה שלה בתוך הצריף.

היינו ממיינות את הבגדים.

היהודים שגורשו מביתם רומו לחשוב שהם נוסעים לעבודה וליישוב מחדש. בחלק מהבגדים הם תפרו מטבעות זהב, טבעות ויהלומים. בהגיעם אל תחנתם הסופית - מחנות ההשמדה - הופשטו מבגדיהם. הבגדים הגיעו לפלאגה לשקייביץ'. היינו ממששות את הבגדים, פורמות אותם ומוציאות מקפליהם את האוצרות המוסתרים.

בצריף שעבדנו בו עמד ארגז.

את המטבעות והתכשיטים שמצאנו היינו זורקות לתוך הארגז.

היה שם גרמני אחד, נמוך, אשר כינינו אותו "קפלושניק". הוא השגיח עלינו. בלש אחריו. עם סיום יום העבודה היו מחפשים עלינו אם לא החבאנו שום דבר. לפעמים אמרו לנו לעשות את צרכינו, וחיטטו גם שם. לפעמים

היה אותו קפלושניק בועט בנו באיברים אינטימיים. אני פחדתי להחביא דברי ערך, אבל פעם אחת בכל זאת הסתכנתי.

השבויים ממחנה ליפובה 7 היו באים לקחת בגדים מהמחנה שלנו, פלאגה לשקייביץ'. מפיהם נודע לי שאבי שילם כסף תמורת כניסה לעבודה במחנה ליפובה 7. הוא קיבל שם מספר ומדים.

אחד השבויים מליפובה 7 אמר לי, "אביך רוצה לפגוש אותך, אבל הוא זקוק לכסף כדי לשחד את השומרים". פרמתי חולצה של צבעי. בתוך החפת היו תפורים ארבעה או חמישה דולרים מזהב. הסתרתי את המטבעות האלה ושלחתי אותם לאבא. מטבע אחד נתתי לשליח. לאחר זמן מה באו להגיד לי שאבי הגיע, והוא מחכה לי ליד השער האחורי - ליד ערימת הזבל. ניגשתי אל הקצין הגרמני מורבייץ וביקשתי ממנו כך: "אבי כאן. אנא, הרשה לי לראות אותו." הגרמני תמה, "זה אביך?! הוא לא נראה יהודי. קחי דלי זבל וצאי אליו. אני אדבר עם השומרים." נפגשתי עם אבי. בכינו.

הקצין הגרמני הסתכן יותר מדי.

כשעמדנו במסדר הבוקר היה מברך אותי, "גוט מורגן, טוכטער פון שף!" (בוקר טוב, בת המפקד!) התנהגותו עוררה תשומת לב. הוא נשלח לחזית הרוסית, ושם כנראה נהרג.

המעבר ממחנה פלאגה לשקייביץ' למחנה

בליז'ין

כל יום עמדנו במסדרים במשך 3-4 שעות.

במסדר היינו חשופות תמיד לכל פורענות. לגרמנים היו שיטות בחירה מקריות לגמרי כדי להרוג את קרבנותיהם.

פעם עמדתי במסדר בשורה הראשונה. הרגשתי שאני מנמנמת, התחלפתי עם מישהי ועברתי לשורה אחורית. באותו המסדר לקחו את כל הנשים שעמדו בשורה הראשונה אל תאי הגזים.

כאשר אבי בא לראות אותי פעם נוספת, הודיעו פתאום שיש מסדר.

התייצבתי למסדר.

במסדר שמעתי את הפקודה: "כל התופרות - לצעוד קדימה!"

עוד לפני כן, כאשר רק הגעתי למיידנק, אמרתי שאני תופרת כדי להינצל. עכשיו קראו לכל התופרות לצעוד קדימה. הגרמנים אף פעם לא הודיעו לאן הם לוקחים

רגינה (גלנצשפיגל) בהיר

אין סוף

מבליזין העבירו אותי לאושוויץ. כשהתחיל מחנה אושוויץ להתרוקן, לקחו אותי למחנות שונים בגרמניה. סוף המלחמה מצא אותי במחנה **ברגן בלזן** שבגרמניה. כששחררו את ברגן-בלזן, כולם שמחו וצהלו. הסתכלתי סביב סביב על כל האנשים ופניתי הצדה. מצאתי פינה, התכנסתי בתוך עצמי ופרצתי בבכי תמרורים. בכיתי במשך שעות. על הכול. זו הייתה הפעם הראשונה שהרשיתי לעצמי לבכות. ומאז בכיתי הרבה. הרבה מאוד. השחרור מהמחנות לא שחרר אותי מצבת הזיכרונות. יש תמונות שרודפות אותי. אני רואה בעיני רוחי את הילדים הצועקים מאימה בעת שהגרמנים משסים בהם כלבים, מפרידים אותם מאמותיהם בדרך לתאי הגזים. אני רואה את אמי ההרה נחנקת בתוך משאית המוות. אני רואה את דמותה המטושטשת של אחותי החולה מנופפת יד לפרידה.

אחרי המלחמה הגעתי לאיטליה, ושם התחתנתי עם בעלי. בניסיון להעפיל ארצה גורשנו לקפריסין. עם קום המדינה עלינו ארצה.

נולדו לי בן ובת. בשנת 1973 נפל בני יקירי צביקה במלחמת יום הכיפורים.

רמת-גן, אוגוסט 2006

אותנו. כאשר קראו לכל התופרות לצאת אל מחוץ לשורה, אי אפשר היה לדעת אם הן מיועדות להישלח לעבודה או להישלח אל מותן. חשבנו שמוציאים את התופרות כדי להרוג אותן. לידי עמדה אישה אחת מוורשה. היא תפסה אותי ולא נתנה לי לצאת מהשורה. "אל תלכי", אמרה ותפסה אותי. "יש לך אבא, יש לך בשביל מי לחיות." הגיע קצין ס"ס רכוב על סוס והצליף באנשים. כל כך פחדתי. ברחתי מהשורה קדימה אל קבוצת התופרות. לקחו אותנו לרכבת. היה לי דוד קאפו שניסה לחלץ אותי מהרכבת. קראו בשמי, "שיינר קוזינה", אבל לא שמת לב. אנשים שהכירו אותי מלובלין אמרו לי, "מחפשים אותך." אבל בינתיים סגרו את החלונות והדלתות, והרכבת נסעה.

הגענו למחנה העבודה **בליזין** (Blizyn) שליד **סקרז'יסקו** (Skarzynsko).

את אבא לא ראיתי יותר. אנשים שנשארו בחיים סיפרו לי אחר כך שהוא רצה להגיע למיידנק, כי חשב שאני שם. ירו בו במיידנק בעת ההוצאה להורג הגדולה שהייתה ב-3 בנובמבר 1943.

האסירים והאסירות היהודים שהיו במחנות פלאגה לשקייביץ', ליפובה 7, מיידנק ובשאר המחנות שבלובלין וסביבותיה נורו למוות באותו היום. אני הייתי בממשלוח התופרות לבלזין ונשארת בחיים. כל כך לבד.

איך נודע לי על הרצח של 3.11.1943

בלזין היה מחנה עבודה. עבדתי שם כתופרת. יום אחד הגיעו ארגזים למחנה. ראינו שכתוב עליהם משהו. התבוננו.

וכך היה כתוב על הארגזים:

"היום, 3.11.1943, הורגים את כל היהודים. יורים בכולם."

טובה גוטהלף לבית טייך

עדות ממחנה פלאגה לשק"ביץ' [פלוגפלאן]

טובה גוטהלף עם הבעל צבי גוטהלף והבן נחמיה

גברים יהודים לעבודה. החטיפה לוותה במכות מגלב. אחי משה ברח לרוסיה יחד עם גברים אחרים. זמן קצר מאוד לאחר כיבוש פולאווה הוקם גטו בעיר. היה זה אחד הגטאות הראשונים בפולין. הגבילו את היהודים למגורים בשכונות מסוימות, אסור היה לנו ללכת ברחובות ראשיים והיו עוד הגבלות. אבל תקופה זו לא נמשכה זמן רב. בסוף דצמבר 1939 אספו את כל יהודי פולאווה, ובהתראה של 24 שעות גירשו אותנו מהעיר. הגברים הצטוו ללכת ברגל עד לעיר אופאלה הרחוקה כ-30 קילומטרים מפולאווה. לנשים הרשו לנסוע בעגלות. הייתי אז ילדה בת 12. לבד עם שתי אחיות פצועות. והייתי צריכה להסתדר. בבת אחת התבגרתי. אני ואחותי גולדה ארזנו עורות ממפעל הנעליים של אבי, החבאנו אותם בעגלה מתחת לפחם והעברנו אותם לדודה שלנו אשר גרה בקזימייז' דולני. הדודה שלנו מקזימייז' שלחה אלינו את בנה: הוא נראה כמו פולני, ובא יחד עם גוי ועגלה כדי לקחת אותנו אליה.

נולדתי בפולאווה בשנת 1927. שם אמי היה **אלקה בריפמן**, ושם אבי היה **אביגדור טייך**. היה לו בית-חרושת לנעליים. היינו ארבעה אחים וארבע אחיות: נחמיה, גרשון, פייגה (ציפורה), גולדה, שרה, משה ואיתמר. אני, טובֶצ'יה, הייתי הצעירה שבילדים. למדתי בבית-ספר ממשלתי בהנהלת הנריק אדלר. למדו בו בעיקר ילדים יהודים.

פולאווה

בראש השנה של שנת ת"ש (ספטמבר 1939) הופצה פולאווה מהאוויר. הרבה אנשים ברחו ללובלין. באחת ההפצות פגעו הגרמנים בשוחה שהסתתרו בה בני משפחתי. הורי ואחי איתמר נהרגו. שתי אחיותי, שרה וגולדה, נפצעו ונלקחו לבית-חולים בלובלין. אחי משה מצא אותן שם. הגרמנים שנכנסו לפולאווה התחילו לחטוף ברחובות

בלז'יציה

לאחר זמן מה יצאה הוראה אשר לפיה אסור היה להחביא פליטים יהודים. בנה של הדודה והגוי הסיעו אותנו לבלז'יציה - לקרובי משפחה שלנו, מוטל טייך ואחותו.

הם החביאו אותנו בחדר בביתם, ואילו הם עצמם הצטופפו יחד עם בני משפחתם בחדר אחר. היינו שלוש אחיות וחיפשנו דירה אחרת. התקיימנו ממכירת העור שהגנבנו מפולאוה. היינו נוסעות דרך השדות ללובלין כדי לקנות אוכל. יום אחד חזרו אחותי והעגלון וסיפרו שהגרמנים מכים את כל מי שעובר בדרך. החלטנו להפסיק את הנסיעות ללובלין. היינו אופות עוגיות ומוכרות אותן. בבלז'יציה קראו לנו "הבנות מפולאוה". היינו בבלז'יציה עד 1942.

מיידנק

בחג השבועות של שנת 1942 (חודש מאי) שלחו הגרמנים בחורים יהודים מבלז'יציה למיידנק. ביניהם היה אחי נחמיה.

ביום הכיפורים (בספטמבר 1942) צמתי - אולי זה יעזור...

אבל בהושענא רבה (אוקטובר 1942) שלחו גם אותי ואת אחותי גולדה למיידנק.

היינו באוטובוס שהתחיל לנסוע למיידנק. מאחורי יושב הגיס שלי, בעלה של אחותי ציפורה. הוא צעק לאחותי שרה "יתקפצי!" שרה תפסה את בתה של ציפורה, קפצה יחד אִתָּה מהאוטובוס והן נעמדו ברחוב כדי שנראה אותן ונדע ששתיהן נותרו בחיים. בהמשך הסתתרה שרה אצל נוצרים, ושם פגשה את גיסתי - אשתו של אחי נחמיה.

באוקטובר 1942 הגעתי יחד עם אחותי גולדה למיידנק. המשלוח שלנו היה כנראה משלוח ראשון של נשים למיידנק, כי נתנו לנו ללבוש בגדי גברים. לא היו בגדי נשים במחנה.

לאחר חודש העבירו אותנו למחנה פלאגה לשקייביץ'.

פלאגה לשקייביץ' (פלוגפלאץ)

במחנה פלאגה לשקייביץ' קיבלנו בגדי נשים רגילים, לא מדי אסירים.

פלאגה לשקייביץ' היה פעם שדה תעופה. הוא היה ממוקם ליד תחנת הרכבת. היו בו מחסנים (האנגרים) ענקיים. המחסנים היו מלאים בכמויות עצומות של בגדים ונעליים, שמיות וכריות. הם היו כל כך דחוסים

עד כי היה חשש שהבגדים יתחילו לבעור מחמת הצפיפות. היו במחנה צריפים אשר מלאכת המיון התנהלה בהם. אנחנו העברנו את החבילות מהצריפים לקרונות הרכבת. במשך 24 שעות ביממה עבדנו לסירוגין בשתי משמרות.

היו במחנה שבויי מלחמה יהודים מהצבא הפולני. הם עבדו בנפרד מהנשים וגרו בצריפים נפרדים. היו להם קצת יותר פריבילגיות. היינו רואות אותם במסדר שלהם ליד הצריפים שלהם.

המפקדה הגרמנית בפלאגה לשקייביץ' הייתה מופרדת בגדר מצריפי האסירים.

את מפקד המחנה השמן אשר היה רוכב על סוס כינינו "דופלֶזְקס" (על-שם הקובייה בעלת הערך הגבוה ביותר במשחק הדומינו - "שש-שש"). את סגנו כינינו "זֶקס" (שש).

במחסנים שעבדנו בהם שמר עלינו גרמני בִּמְכָר. הוא היה נוח ולא התעלל בנו. אם ראה מרוחק את המפקד או את סגנו מגיעים, היה מזהיר אותנו: "די זקס קום" (הסגן מגיע) או "די דופלֶזְקס קום. אַרְבֵּט!" (המפקד מגיע. תעבדו!).

עבד אִתָּנוּ יהודי הולנדי אשר בזמן העבודה היה שָׁר אִריות מתוך האופרה "טוסקה". לכן כינינו אותו בשם "טוסקה". הוא תכנן בריחה יחד עם יהודי אחר מוורשה. נסיון הבריחה שלהם נכשל.

טוסקה וחברו נתלו.

התליין היה פולקסדויטשה ושמו גולֶאק (Golak).

ב-1975 אחותי ואני נסענו להמבורג והעדנו נגד גולֶאק. הוא הורשע ונגזרו עליו 12 שנות מאסר. אבל עוד לפני כן כבר ישב בכלא במשך חמש שנים.

העמסת החבילות על הקרונות במשך 12 שעות ברציפות הייתה עבודה כל כך מעייפת, עד כי פעם נרדמתי על החבילות. האֶלְטֶרְסְטֶה (מִפְקֶדַת הצריף) דרשה שיעבירו אותי לתפקיד אחר במחנה. העבירו אותי לקבוצת הנשים שעבדו בשירותים. זאת הייתה עבודה טובה יותר. לא היינו צריכות לצאת החוצה ולא עבדנו תחת פיקוחם של הגרמנים. תפקידנו היה להביא מים מהמטבח אל השירותים ולנקות אותם.

יום אחד הלכנו למטבח כדי להביא מים ופגשנו שבוי. הוא סיפר כי **אחותי שרה** נמצאת במחנה **בודֶזֶין**. השבוי סיפר:

הגרמנים ריכזו את כל היהודים שהיו בבלז'יציה, הוציאו

מתוכם את 50 הבנות היפות ביותר יחד עם עוד 150 גברים ושלחו אותם לבודזין.

את שאר היהודים בבלזי'ציה הם שרפו.

היה גוי פולני בעל עגלה אשר היה מוציא מהמחנה את הצואה בחבית. ידענו שהוא מגיע גם למחנה בודזין. דיברנו אֶתוֹ. לפי עצתו כתבה אחותי גולדה את השם "שרה טייך" על גבי פיסת נייר קטנה מגולגלת כמו סיגרייה. בביקורו בבודזין הוא התעניין מי זאת, וכשחזר ביום רביעי הביא לנו מכתב מאחותנו שרה.

היינו נותנות לו מטבעות זהב שמצאנו בחפצי הנספים. מצאנו כסף, זהב, יהלומים. את מי שתפסו היו תולים. פעם תלו אישה בין שני צריפים, והיינו חייבות לעבור ליד הגרדום ולראות את התלייה.

הגוי היה מביא לנו מכתבים משרה ואוכל. אחותי גולדה לימדה אותו להכניס את האוכל לצרור מלח מכוסה בשק. את השק הזה היה מחביא בחלק הקדמי של העגלה. בכל יום רביעי הביא אוכל לעשר בחורות. גם לאלטרסטה היינו נותנות ממתקים, תפוחי-עץ וכי'.

האלטרסטה הייתה יהודיה מגרמניה.

שמה היה **פֶּראוּ אֶלְכְּסַנְדֵּר**.

הרבה פעמים היא הצילה בחורות.

מפקד הקרמטוריום במיידנק היה **הופמן**.

יום אחד הוא בא אל הצריף שלנו כדי לעשות סלקציה יחד אֶתה ולקחת 500 בחורות לקרמטוריום. האלטרסטה פראו אלכסנדר ראתה שהוא נמצא במצב-רוח ירוד. היא שאלה אותו למה הוא עצוב. הופמן אמר: אשתי מתלוונת שאין לה כסף לילדים...

אמרה לו האלטרסטה: אל תדאג. אני אשיג לך כסף.

היא ידעה שאנו מחביאות כסף בשירותים, ושגם לאנשי הגז קומנדו יש מחבוא לכסף שמצאו. היא הוציאה כסף מהמחבוא שלנו ונתנה להופמן.

הופמן הסתלק.

חמש-מאות בחורות ניצלו.

מה היה סופה של פראו אלכסנדר?

ב-3 בנובמבר 1943 באו הגרמנים ואמרו לה: היום תהיי אימא של עשרים אלף איש.

בניהם של יוצאי לובלין במיידנק מול אבן הזיכרון ל-18,300 יהודים שנורו ב-3 בנובמבר 1943

עשב על תעלות ההרג במיידנק

הוציאו את השבויים ממחנה ליפובה 7, את האסירים והאסירות מפלאגה לשקייביץ וממקומות אחרים, והביאו אותם לשדה חמש במיידנק. שם כבר היו תעלות חפורות. הרגו את כולם.

300 בחורות שממיינות בגדים השאירו בחיים. שאלו את פראו אלכסנדר: האם את רוצה להישאר עם 300 הבחורות?

לא, ענתה פראו אלכסנדר. אלך עם כולם. ב-20,000 איש ירו הגרמנים. הם נפלו לתוך התעלות ושפכו עליהם חול.

בפראו אלכסנדר לא ירו. את פראו אלכסנדר זרקו חיה אל תוך הבור ושפכו עליה חול.

איך נודע לנו מה היה סופה?

אחרי המלחמה פגשנו בלובלין מישהי מקבוצת 300 הבחורות. היא סיפרה לנו.

בלִיזִין

בנובמבר אני כבר לא הייתי בפלאגה לשקייביץ. חודשיים לפני ההוצאה להורג במיידנק הוציאו משלוח של תופרות מפלאגה לשקייביץ למחנה אחר - מחנה **בלִיזִין** (Blizyn) שליד העיר סקרוז'יסקו (Skarzysko). אני ואחותי גולדה היינו במשלוח הזה. זה היה מחנה עבודה, לא מחנה השמדה. שם תפרנו, סרגנו.

שם נודע לנו על יום הדמים - 3 בנובמבר 1943. אחותי גולדה עבדה במטבח בלילה. היא קילפה תפוחי-אדמה לקראת בוקר המחרת. הגיעו גרמנים לבלִיזִין. נכנס גרמני למטבח ואמר: לכם פה טוב. אתם לא יודעים מה קרה במיידנק. שם הרגו את כולם.

עד לשנת 1944 היינו בבלִיזִין.

מבלִיזִין הועברנו לאושוויץ.

בתוך משלוח של נשים הונגריות מצאנו באושוויץ את אחותנו שרה, והיא שרדה את המלחמה.

ביום השחרור הייתי במחנה **קֶרְצֶאו** שבחבל הסודטים, על גבול צ'כיה.

משקלי אז היה 36 קילוגרמים.

אחרי המלחמה

אחרי המלחמה נסענו ללובלין.

ראיתי מקרוב כיצד תלו במיידנק את מפקד הקרמטוריום הופמן.

גרנו ברחוב לוברטובסקה יחד עם יהודים אחרים. היו בינינו אב ובנו (שלומקה) מהעיר בלִיזִין. הם חזרו לעירם כדי לקחת משם מטמון זהב אשר החביאו לפני המלחמה.

הפולנים הרגו אותם שם.

הביאו את גופותיהם ללובלין וקברו אותם בעיר.

מלובלין נסענו לגרמניה והיינו במחנה של אונר"א.

נישאתי לצבי גוטהלף.

נולדה לי בת, אבל היא מתה אחרי שלושה וחצי חודשים.

לא רציתי לחיות. לא היה לי כוח.

באוגוסט 1948, אחרי קום המדינה, עלינו ארצה באוניה "מעלה". הגענו לפרדס-חנה.

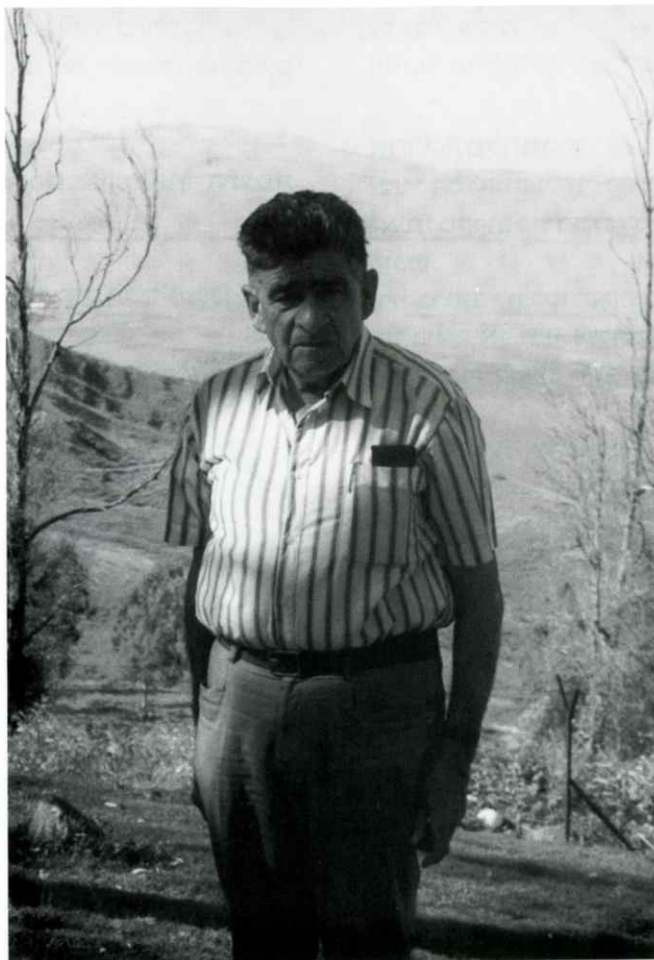
ב-1949 הוכרזה שביתת נשק. הייתה שמחה גדולה.

בארץ גרנו בסלמה בתנאים קשים, בחדר בלי רצפה, אבל זה לא היה חשוב לי כלל. הדבר החשוב היה: כאן אני בארצי. כאן אף אחד לא יקרא לי "יהודיה מסריחה".

נולדו לי שני בנים. לבכור קראתי נחמיה על-שם אחי שנרצח במיידנק. לבן השני נתן בעלי שם עברי, אילן. יש לי שישה נכדים ונין אחד ושמו אור.

רמת גן, 2006

אלכסנדר גרינפלד

פתיחה

נולדתי בלובלין בשנת 1922.

אבי, **עובדיה גרינפלד**, היה מנהל חשבונות. אמי, **שרה לבית טרכטר**, הייתה עקרת-בית.

לשתים מאחיותיה של אמי, **בוניה ופלה**, היה גן-ילדים פרטי. הגן נקרא על-שמן **גן טרכטר**, או כפי שאמרו זאת בפולנית - "פּשְׁדֶשְׁקוּלֶה טְרַכטְרוֹבִיאָן". הגן נמצא בקומה השנייה של בית פינתי ברחוב הקטן פּשְׁכּוֹדְנִיָה. המרפסת של הגן נשקפה אל הכיכר. במרכז הכיכר עמד מגדל המים הישן. פלה ניגנה בכינור ושרה עם הילדים.

מספר שנים לפני המלחמה רכשו האחיות **בית-ספר פרטי** בן שש כיתות. בוניה ניהלה אותו.

אחות נוספת, **ברוניה**, ניהלה גן בבעלות העירייה ברחוב כרמליצקה; הילדים בגן אכלו בו ארוחת צהריים.

אימי שלחה אותי לגן ברחוב פשכודניה, אצל הדודה. אני הייתי שובב גדול, לא ממושמע כלל וכלל, והפרעתי כל כך עד שהדודה נאלצה לסלק אותי מהגן לאחר ימים ספורים בלבד.

התוצאה: הוריי נאלצו לחפש עבורי מוסדות חינוך מחוץ למסגרת המשפחתית...

אני הייתי הבן הבכור. היה לי אח צעיר ממני בשנתיים, **ויקטור**.

גרנו **ברחוב קרוטקה**, רחוב קטן אשר נמצא לא רחוק מהגן העירוני.

בהמשך למדתי בגימנסיה הממשלתית 'זמויסקי'. מתוך 500 תלמידים בגימנסיה היו רק 12 תלמידים יהודים, כלומר במוצע היה תלמיד יהודי אחד בכל כיתה.

תחילת המלחמה

בשנת הלימודים האחרונה שלי בגימנסיה פרצה המלחמה. עם שוך הקרבות הגימנסיה נפתחה, ולאחר תקופה קצרה נסגרה בהוראת הגרמנים; המנהל, פטריוט פולני, נאסר והוצא להורג.

באזור המפואר ביותר בעיר הקימו הגרמנים שכונה גרמנית "טהורה". הדבר נעשה באמצעות גירוש של הדיירים הפולנים והיהודים מדירותיהם. גם יהודים רבים אשר גרו בשכונות מעורבות - בלי קשר להקמת שכונה גרמנית טהורה - גורשו מדירותיהם בלי אפשרות לקחת איתם חפצים אישיים ורהיטים.

באביב 1940 גם אנחנו גורשנו מדירתנו ועברנו לגור **ברינק** (Rynek), בדירתם של סבי וסבתי אשר נפטרו לפני המלחמה. לאחר מספר חודשים נאלצנו לעבור לשטח הגטו; בחדר אחד בתוך דירה **ברחוב גרוזצקה מספר 13** הצטופפנו עשר נפשות: הוריי, אחי, אני, חמש אחיותיה של אמי ועוד אחיינית אחת. לתוך השטח הקטן של הגטו דחסו הגרמנים את כל יהודי העיר, לרבות אלפי פליטים יהודים שהם גירשו ללובלין מערים אחרות.

הצפיפות האיומה ותנאי התברואה הירודים גרמו להתפשטות מחלות מידבקות, כמו למשל טיפוס הבהרות. בתחילה הוקף הגטו בגדר תיל, אבל עדיין לא הוצבו שומרים בשעריו ואפשר היה להיכנס אליו ולצאת ממנו. בהמשך הגטו נסגר, ובשעריו עמדו שומרים.

בריחה מלובלין באפריל 1942

לפי זיכרוני, ב-17 במארס 1942 התקיימה האקציה הראשונה. נדרשנו לרדת מהדירה לרחוב; שם התנהלה הסלקציה. היא נמשכה שעות רבות והתנהלה בצפיפות איומה ובהמולה גדולה. אבי היה פקיד ביונראט, והודות לאישור העבודה שלו, הצלחנו לשרוד את הסלקציה.

באקציה הראשונה הגרמנים עדיין כיבדו את האישורים שבידי אבי, אבל כשחזרנו לדירה אמר אבי: "בפעם הבאה לא נרד".

שמענו שהאנשים אשר לא עברו את הסלקציה רוכזו בבית הכנסת הגדול. פעולת הריכוז בבית הכנסת לוותה במכות, ביריות וברצח. מבית הכנסת הוליכו אותם לרכבת אשר חיכתה ליד בית המטבחיים ושלחו אותם ל"מזרח"...

איש לא העלה על דעתו מה פירוש הדבר.

מדי פעם במשך השבועות הבאים הפסיקו הגרמנים לכבד חלק מאישורי העבודה, אשר כיבדו קודם לכן. כך הלך וקטן מספר היהודים שבידיהם אישורים בעלי תוקף, וכל היתר הופקרו ל"גירוש".

רח' גרוזצקה 13

שני החלונות בקומה השניה הם חלונות הדירה שמשפחת גרינפלד התגוררה בה בשנים 1941-1942

חיפשנו מקום מחבוא, כי קיווינו שלאחר מספר משלוחים הגירוש ייפסק.

באגף צדדי של חדר המדרגות שלנו גרו ידידים של אמי. מעל לדירה הזאת הייתה עליית גג נפרדת משאר הבנין, שלא נראתה מן הרחוב. בעליית הגג הזו התחבאו כעשרים אנשים. הם הרשו למשפחתנו להצטרף אליהם. כאשר הייתה אקציה, נכנסו כולם לעליית הגג דרך ארון מטבח שהיה אפשר לפרק את אצטבאותיו. לאחר שכולם עלו למקום המחבוא, אני או אחי החזרנו את המדפים למקומם וסגרנו את הארון מבחוץ. אחרי כן טיפסנו

במקום זה נמצא צומת מסילות ברזל, והיה עליי להמתין לרכבת אחרת לראדום. אולם ההמתנה היה מלא בפולנים. בעלי תפקידים גרמנים, לבושי מדים, הסתובבו בו ועברו על פני הממתנים. סוף-סוף הגיעה הרכבת. נסעתי בנוחיות עד לראדום. תחנת הרכבת של ראדום הייתה במפלס גבוה, והיה עליי לרדת במדרגות כדי להגיע למפלס הרחוב. ביציאה מהמדרגות עמדו בחצי גורן מלשינים ומבריחים למיניהם. חלפתי על פניהם ופניתי מייד אל רחוב צדדי שהכרתי.

בכל פעם שעברתי ליד כנסייה לא שכחתי להסיר את הכובע כמנהג התושבים הנוצרים. הגעתי לשער של גטו ראדום. הגטו היה מוקף בגדר חיל, אך בשער לא היו שומרים. היה זה גטו סגור, אך לא שמור.

ראדום

אך נכנסתי לגטו ראדום ונתפסתי בידי גרמנים אשר חיפשו יהודים לעבוד בניקוי אורוות סוסים. בערב החזירו אותי לגטו. הגעתי אל המשפחה שלי. דודי, אחיה של אמי, היה נשוי לאישה מראדום. חותנו היה בעליו של בית יציקה לברזל.

חשבתי: אם אני, בחור צעיר, אתרום למאמץ המלחמתי של הגרמנים - הם ישמרו עלי.

במשך תקופה מסוימת אכן היה הדבר נכון.

אחרי כמה שבועות התחלתי לעבוד בבית חרושת גדול לנשק, מקום שעבדו בו כ-7000 פועלים. בתחילה חפרנו תעלות זיגוג - מקלט כנגד התקפות אוויריות. אחר כך עבדתי בסבלות במחסן המתכות של המפעל. אמנם העבודה במפעל הייתה קשה, אך עבדנו ללא השגחה צמודה של שומרים ולא הוטלו עלינו מכסות של כמויות (כפי שהיו במחלקות הייצור). האוכל שניתן לנו לא היה רב מדי.

בראדום היו שני גטאות: הגטו הגדול במרכז העיר והגטו הקטן באחד הפרברים.

ביולי-אוגוסט 1942 החלו ההכנות של הגרמנים לקראת חיסול הגטאות. הם הקימו מחנה סגור בצמוד לבית החרושת לנשק, אשר שהו בו כאלף יהודים עובדי המפעל. כאמור, גם אני עבדתי שם.

באוגוסט 1942 חוסלו שני הגטאות. אף אחד עדיין לא ידע מה קורה באמת.

במקום אחר בעיר הוקם גטו קטן בשני רחובות קטנים. שם התגוררו יהודים שעבדו בבתי המלאכה של הגרמנים הצמודים לגטו, ובמפעלים נוספים בעיר אשר פעלו עבור

במהירות על גג פח אחר ושכבנו עליו. היה זה גג משופע צבוע אדום. בתקופה זו של השנה קר מאוד בפולין; אני ואחי שכבנו על הגג האדום עד תום האקציה. כדי להתחמם ולהסוות את עצמנו, התכסינו בשמיכות צמר-גפן אדומות.

בסוף מארס ברח אחי מהגטו. מאוחר יותר נודע לי כי היה במחנה העבודה יאנישוב; זו הידיעה האחרונה שיש לי על אודותיו.

גם אני החלטתי לברוח.

רציתי להגיע לעיר **ראדום**, אל בית דודי.

בערב חג הפסחא הנוצרי, ב-4 או ב-5 באפריל 1942, ברחתי מלובלין.

שערי השחור, עיניי החומות ואפי הארוך הכריזו כי אני יהודי. לכן אספתי את שערי בתוך כובע, ואת המצחיה משכתי כלפי מטה.

יש לציין כי דיברתי פולנית מצוינת, ולכן השתדלתי להשמיע את קולי לעתים תכופות.

נפרדתי מהורי וניגשתי לשער הגטו ברחוב קובלסקה.

היה כבר חושך. ליד השער עמד שומר אוקראיני. דחפתי לידו של השומר שטר של 20 זלוטי שהכנתי מראש. לא היה זה סכום גדול, אבל הוא הספיק. השומר נתן לי לצאת החוצה.

הלכתי אל הרינק - אל דירתנו הקודמת, אל השוערת שהכירה אותי. היו לה שלושה בנים, ורציתי שאחד מהם ילווה אותי בנסיעה לראדום. היא אמרה שכל בניה עובדים ככרטיסנים בבית הקולנוע הסמוך וההצגה עדיין נמשכת. הלכתי לקולנוע וחיכיתי להם שם. לבסוף יצאו, אך לא רצו ללוות אותי; הם הסבירו שלמחרת יתקיים טקס הטבלה של תינוק ממשפחתם. תמורת סכום כסף שנתתי לאחד מהם קיבלתי ממנו בהשאלה את תעודת הזהות שלו; התחייבתי להחזיר לו אותה. התחלתי ללכת לתחנת הרכבת.

חשבתי שהעוצר מתחיל בשעה מסוימת, אך הסתבר לי כי העוצר התחיל שעה קודם - עוד לפני שיצאתי לתחנת הרכבת. פרט ללבושי מדים, רובם שיכורים, היה הרחוב כמעט ריק מאדם. בתום הליכה של כחצי שעה הגעתי לתחנת הרכבת. אחרי שלוש שעות של המתנה עליתי לרכבת.

בטעות נכנסתי לקרון שהיה מיועד לגרמנים בלבד. הוציאו אותי ממנו.

עליתי לקרון אחר. היה שם כה צפוף - אי אפשר היה אפילו ליפול בתוכו.

אחרי כשעה של נסיעה ברכבת הגעתי לעיר דְּמָבְלִין.

הגרמנים.

בימי ראשון אפשר היה לצאת מהמחנה שלנו בליווי של שוטר יהודי ולבקר ביקור קצר בגטו הקטן. החלטתי לברוח לגטו הקטן כי רציתי להקל על עצמי.

באחד מימי ראשון בחודש אוקטובר הלכתי לשם ולא חזרתי למחנה על-יד המפעל. נשארתי בגטו הקטן. תנאי המחיה בגטו הקטן היו קלים יותר מאשר במחנה הצמוד לבית החרושת לנשק.

בלילה הראשון שכבתי על גבי ספרים אשר היו מפוזרים בעליית גג. בהמשך השתפר מצבי - ישנתי על ארבעה כסאות במטבח שבו המים בצנרת היו קפואים במשך כל החורף.

עם הזמן "הסתדרתי" גם בעבודה. מקום עבודה נחשב לטוב אם התאפשר להשיג בו דברי מזון ולהבריח אותם לגטו הקטן, ואם התעודות שהעניק מקום העבודה היו טובות.

בריחה מההוצאה להורג

ב-19 בינואר 1943 הייתה אקציה בגטו הקטן. דקות ספורות לפני תחילת האקציה נודע לי כי הגטו הקטן לא יחוסל הפעם. מיהרתי להתחבא בעליית גג, שמצאתי באקראי תוך דקות לפני תחילת האקציה.

את האקציה הזו שרדו כמה מאות עובדים שהיו חיוניים עבור הגרמנים, כמו כן גם כאלף יהודים אשר נרשמו כמה חודשים קודם לכן, כי יש להם קרובים בארץ-ישראל. שאר תושבי הגטו, כ-1500 אנשים שלא שרדו את הסלקציה, נשלחו לתאי הגזים בטרבלינקה. על ייעודו זה של המשלוח נודע לנו מפי בודדים שהצליחו לקפוץ מהרכבת לטרבלינקה ולחזור לגטו הקטן.

לאחר האקציה שררה בקרב הנוותרים בגטו הקטן תחושת אופוריה: "הנה, אנשים שיש להם קרובים בארץ-ישראל לא נשלחו לתאי הגזים וניצלו ממוות בטוח."

כעבור כחודשיים, **במאוס** 1943, הודיעו הגרמנים כי על יהודים בעלי השכלה גבוהה להצטייד בחבילות קטנות ולהתכונן לקראת נסיעה ארוכה. נפוצה שמועה כי ראשי הקהילה המשכילים סידרו לעצמם נסיעה לארץ-ישראל. ביום ראשון הגיעו שתי משאיות ועמדו לפני שער הגטו. משאית אחת פתוחה ומשאית שניה סגורה - משאית להובלת סוסים.

אנשים מסרו את ילדיהם לנוסעים כדי להציל אותם מהגטו. אמו של חברי הטוב - אישה שבעלה ובנה כבר נספו - ביקשה משכנה העורך-דין, לקחת יחד אתו ועם שאר ילדיו את הבת היחידה שנותרה לה, נערה בת 17,

ולצרף אותה לנסיעה.

ראיתי איך היא נפרדת מהבת ליד שער הגטו.

חשבת: מה יהיה אתי? איך אצליח להידחק פנימה גם אני? ניגשתי לחצר שגדר הגטו חצתה אותה. היה שקט, לא נראתה נפש חיה. טיפסתי על הגדר וקפצתי אל מחוץ לגטו. יצאתי לרחוב. נעמדתי ליד קבוצת פולנים אשר התבוננו בנעשה בשער הגטו. ראיתי איך היהודים עולים על המשאית להובלת סוסים. הדופן האחורית של המשאית הייתה פתוחה כלפי מטה ונגעה בכביש; כך נוצר שיפוע נוח לעלייה או לירידה של אנשים. דודי היה עורך-דין. ראיתי איך הוא עלה למשאית ונשא בזרועותיו את בנו הקטן, בן שלוש וחצי. אחריהם הלך חותנו - אדם קטוע זרוע אשר התקשה לעלות למשאית. ניצלתי את ההזדמנות: עזבתי את קבוצת הפולנים שעמדתי בתוכה, ניגשתי למשאית ועזרתי לו לעלות בשיפוע. נצמדתי אליו ועליתי גם אני...

עם סיום ההעמסה של האנשים הורמה הדופן האחורית והמשאית נסגרה. יכולנו להתבונן החוצה רק דרך החריצים שבדפנות המשאית.

ליבה של אם אחת ניבא לה רעות. היא לא נסעה אתנו, אך מסרה את בתה לאחד הנוסעים. היא התחרטה על שנפרדה מהילדה, וביקשה להוציא מהמשאית הסגורה את ילדתה בת השלוש. שוטר יהודי גילה שבמשאית יש חלון אשר נפתח מבחוץ: דרכו הוציאו את הפעוטה, מסרו אותה לידי אמה ונעלו מבחוץ את החלון. בצהריים התחלנו לנסוע.

בדרך עקפה אותנו משאית פתוחה ובה אוקראינים חמושים - סימן לא מעודד.

אחרי כשלושים קילומטרים נעצרנו בעיירה **שידלוביץ**, ליד תחנת המשטרה הפולנית. שני שוטרים פולנים יצאו מתחנת המשטרה והלכו בכיוון לא ידוע. המשאיות נסעו עוד כמה מאות מטרים ונעצרו במעבר צר בין שתי חומות אבן גבוהות.

השאירו אותנו בתוך המשאית הנעולה. כעבור זמן מה השתרר סביבנו שקט.

אני ואדם נוסף ניסינו לפתוח מבפנים את החלון אשר דרכו הוציאו את הילדה בראדום. לא הצלחנו, כי החלון נפתח רק מבחוץ.

כעבור זמן מה שמענו הדי יריות.

כנראה "טיפלו" קודם בנוסעי המשאית הפתוחה.

לאחר פרק זמן נוסף פתחו את הדופן האחורית של המשאית שלנו וצעקו לנו לצאת. אני מעריך שבמשאית שלנו היו כמאה אנשים.

האנשים התחילו לרדת מהמשאית.

מסביב בדרך העפר ועל החומות הגבוהות עמדו שומרים אוקראינים.

בין הנוסעים היה רוקח אחד, **נייספוס** שמו. הוא פשט את מעילו הקצר, ירד מהמשאית, דחף את האוקראיני שעמד ראשון בשרשרת האוקראינים והתחיל לברוח. למעלה, על החומה הגבוהה, עמד המפקד הגרמני וצעק: "שיסן! שיסן!" ירו ברוקח והוא נפל.

למדתי ממנו משהו: לפני שירדתי מהמשאית פשטתי את המעיל החם והכבד שלבשתי.

המשאית חנתה בדרך צרה בין שתי חומות אבן וחסמה כמעט את כל רוחב המעבר. כדי להתקדם היינו צריכים לעבור לאורך דופן המשאית.

עוד לא הספקתי להתעשת, והנה ראיתי את האיש, אשר

יחד אתי ניסה לפתוח את חלון המשאית, חומק אל מתחת לכלי הרכב.

מבלי לחשוב מיהרתי בעקבותיו.

כרעתי על ארבע מתחת למשאית עד שכולם עברו ונהיה שקט מסביב.

הסבתי את ראשי לאחור וראיתי את מודל החיקוי שלי כבר זוחל בדרך העפר ומתרחק מהמשאית. הרף עין עבר, ואני זחלתי אחריו.

עברנו ליד גוויית הרוקח הירוי, זחלנו עוד קצת, קמנו והתחלנו לרוץ.

ראיתי שהוא רץ לעבר מרכז העיירה, וזה לא מצא חן בעיניי. שיניתי כיוון. ידעתי מה אני רוצה - לחזור לראדום. הלכתי ברגל 32 קילומטרים עד שהגעתי לראדום בשעה 11 בלילה. קפצתי מעל הגדר בחזרה לגטו.

ליד האנדרטה בבית-הקברות בשידלוביץ
חמישים שנה אחרי ההוצאה להורג

עוד באותו ערב נודעו לי פרטים נוספים:

לפני ההוצאה להורג ניגשו מספר יהודים אל המפקד, קצין הסי"ס, ואמרו לו כי הם נמצאים כאן בטעות; בעצם הם חסרי השכלה. באורח נדיר ביותר קיבל הקצין את דבריהם והם לא הוצאו להורג. כך ניצלו כשלושים איש. כל השאר הוצאו להורג ביריה.

פגשתי בראדום את האישה ששלחה במשאית את בתה בת ה-17. האישה בכתה מרות כשנודע לה גורל בתה מפי הניצולים. הנערה נסעה במשאית הפתוחה. כשנעצרה המשאית ליד תחנת המשטרה, קפצה ממנה וניסתה לברוח. תפסו אותה והחזירו אותה פנימה. אחר כך הוציאו אותה להורג יחד עם כל נוסעי המשאית הפתוחה, כחמישים איש.

בין המוצאים להורג הייתה גם שארית משפחתי - דודי ובנו הקטן, ילד בן שלוש וחצי שנים. אשתו נספתה בתאי הגזים עוד באוגוסט 1942. נהרגו גם חותנו וחזנתו של דודי ושני ילדיהם, בני 18 ו-20. כך השלימו הגרמנים את חיסולם של כל קרובי.

במשך השנים נודע לי כי הגרמנים שעמדו בראש המחוז (שכלל את ראדום וצינסטוכובה) החליטו להרוג כמה יהודים לכבוד חג הפורים של 1943. בצינסטוכובה הם הרגו יהודים אחדים, אולם בראדום - בגלל האופוריה ששררה בגטו - היו הרבה יותר "מתנדבים" לעלות על המשאיות.

לפני כארבעים שנה הוקמה בבית הקברות של שידלוביץ אנדרטה לזכר הנספים.

למחרת יום הדמים, בשעה 6:30 בבוקר, התייצבתי בשער הגטו ליציאה לעבודה במפעל יציקת ברזל שבו עבדתי, כאילו לא הייתי כלל בהרג ההמוני של יום אתמול. לא האמנתי שהגרמנים ישאירו בחיים עדים להוצאה להורג.

זה היה האירוע הקשה ביותר שעברתי במלחמה. את האיש שבעקבותיו חמקתי אל מתחת למשאית פגשתי בארץ אחרי כמה שנים. שמו **ישראל גילר**. הייתה לו חנות רהיטים ביפו. בהוצאה להורג היא נספה בנו, ילד בן 11.

סיום

הגטו הקטן בראדום, ובו כ-2000 יהודים שעבדו בבתי המלאכה של הגרמנים, המשיך להתקיים עוד שנה. בתחילת מארס 1944 חיסלו את הגטו הזה ושלחו אותנו

למיידנק. אבל זה כבר היה מיידנק אחר. שם כבר נפסקו ההוצאות להורג. באותו הזמן היו במיידנק מלבדנו כעשרים יהודים: חלקם נתפסו באזור לובלין כשהם מתחזים לפולנים, ואחרים היו חולי מלריה שנשלחו מאושוויץ למיידנק כדי להחלים.

התגלגלתי במחנות שונים עד לשחרורי ב-5 במאי 1945, שלושה ימים לפני סיום המלחמה.

שוחררתי באוסטריה במצב של תשישות מוחלטת. אילו היה השחרור מאחר בשבוע - לא הייתי שורד.

אחרי המלחמה לא חזרתי לפולין.

לא היה לי למי לחזור.

לא היה לי למה לחזור.

1946. אלנסנדר גרינפלד באיטליה

בעזרת הבריגדה נסעתי מאוסטריה לאיטליה - קרוב יותר לארץ-ישראל. שהיתי שם כשנה.

בעזרת אנשי הבריגדה עליתי ארצה ב-1946 מנמל סבונה (Savona) שבצפון איטליה.

רמת גן, 2006

יחזקאל איינשטיין מגלוסק

יחזקאל אינשטיין

חצי שנה אחרי השחרור ממחנה בוכנוואלד

לאחר זמן מה העבירו אותנו במשאיות לגטו פיאסקי. אני גרתי יחד עם אימא. הייתי בקבוצה שעבדה בסלילת כבישים. היינו סוחבים אבנים. אחיי חיים ויחיאל ברחו ליערות. גם אחותי הגדולה ברחו ליערות יחד עם החבר שלה. את אחי חיים תפסו הגרמנים ולא ראיתי אותו עוד.

בסוף 1942 חיסלו את הגטו בפיאסקי. החלטנו לברוח. ברחתי עם אימא אל היערות, שם היה אחי יחיאל.

חפרנו בונקר ביער. היינו שמונה אנשים בבונקר: אני, אימא ועוד נשים שהכרנו. היה זה בור קטן מכוסה מלמעלה. את הצרכים היינו עושים בחוץ.

בלילות היה בא אחי יחיאל יחד עם חבריו הפרטיזנים כדי להביא לנו אוכל. לאחד הפרטיזנים האלה הייתה חברה בבונקר. מפעם לפעם היו הפרטיזנים אומרים לנו אצל מי מאיכרי הסביבה אפשר להתרחץ. היו גם גויים טובים שהרשו לנו להתרחץ אצלם. גויים אחרים היו מחפשים יהודים כדי להסגירם לגרמנים תמורת מצרכים.

הגרמנים עצמם פחדו להיכנס ליערות. היער היה גדול. היו בו עוד בונקרים. היו בו פרטיזנים. הפרטיזנים חיו טוב. היה להם נשק. היה להם אוכל מבושל. הם לא

גלוסק היא היום פרבר של העיר לובלין. בעת שאני נולדתי בה, ב-1925, הייתה זאת עיירה זעירה מדרום ללובלין.

בגלוסק היו לא יותר מ-500 יהודים. אבי יוסף היה סוחר בדים אשר נדד בין כפרי הגויים. אמי פנינה (פרלה) הייתה עקרת בית. היו לי שני אחים נשואים, אבות לילדים: אביש גר בביחאוה, ואילו איצ'יה גר בפיאסקי. אחיי הרווקים היו יחיאל, חיים וצילקה אחותי. אני הייתי צעיר הבנים.

עם פרוץ המלחמה ב-1939 הייתי בן ארבע-עשרה. לובלין הופצה. אבי הפסיק להסתובב בכפרים. אחיי היו הולכים מגלוסק ללובלין כדי לסחור מעט ולהביא אוכל הביתה.

באחד הימים, אינני זוכר באיזו שנה, שמענו שהפרטיזנים עשו פעולה נגד הנאצים.

הנאצים הגיבו בעונש קבוצתי: ביום הכיפורים הגיעה אל בית הכנסת המלא במתפללים משאית עמוסה בנאצים ואתם כלבים. הם הוציאו את כולנו החוצה והעמידו אותנו בשורה. ירו בעשרים וחמישה יהודים לעיני כול. ירו באבא שלי.

קברנו אותו בבית הקברות של העיירה.

אחותי צילקה מצד ימין עם החבר שלה

במיידנק היו מוציאים אותנו בכל בוקר למפקד. השומרים היו סופרים אותנו. כל עשירי הוציאו להורג. הנותרים נשלחו לעבודה. כך היה בכל יום. עבדתי במסילת הברזל. תחת עינם הפקוחה של אנשי הס"ס הייתי סוחר פסי רכבת. לפעמים התקפלתי מכובד המשקל.

אימא עבדה במחנה הנשים פלוגפלאץ. פעם אחת ראיתי אותה ליד המסילה מעבר לגדר. דיברנו. אימא זרקה אליי חבילה ובתוכה כיכר לחם. לקחתי את הלחם. איש ס"ס תפס אותי וברובה שלו הכה אותי בראש מכות רצח. יש לי צלקת עד היום. התעלפתי. לא ידעתי מה קורה איתי. הביאו אותי למחנה על אלונקה. לקחו אותי למרפאה, שם היה הרופא שהכיר אותי ואת הוריי. הוא אמר לי: "תהיה פה. אם תחזור לצריף שלך - יהרגו אותך." הוא החזיק אותי כמה ימים במרפאה עד שחזרתי לעצמי. הוא סיפר לי כי שני אחיי, איצ'ה ואביש, כבר אינם בחיים. הם מתו מרעב.

כשהייתי במרפאה היו מביאים בכל לילה טרנספורטים ממקומות שונים. גברים, נשים וילדים. היו מכניסים אותם להתרחץ, והם לא יצאו מן המקלחות. במשרפות

חששו כמונו להדליק מדורות ולבשל. כך עבר עלינו החורף של סוף 1942 וראשית 1943.

באביב של 1943 הלשינו עלינו. היינו בבונקר. פתאום שמענו כלבים נובחים וצעקות בגרמנית "ראוס! ראוס!" יצאנו מהבונקר. היו שם חיילים נאצים ובידיהם רובים. חשבנו שזה הסוף שלנו. הם הפציצו את הבונקר. העלו אותנו על משאית. נסענו. הגענו למיידנק.

הפרידו בין נשים לגברים. את אימא שלחו למחנה נשים - פלוגפלאץ. אותנו הכניסו לצריף גדול והורו לנו להתקלח. אחרי המקלחת קיבלנו בגדי אסירים ועליהם מספר.

רופא בדק אותי ואישר שאני כשיר לעבודה. היה זה רופא יהודי שהכיר אותי ואת הוריי. הוא אמר לי: "שני אחיך כאן. הם חולים." ראיתי את שני אחיי הנשואים, אביש ואיצ'ה. מצבם היה רע מאוד. נפוחים.

שאלתי אותם על משפחותיהם, אבל הם לא ידעו. כבר לא יכולתי לעזור להם בכלום.

כבר לא היה די מקום. חפרו בורות והכניסו לתוכם עצים כדי לשרוף את הגופות שהוציאו מחדרי הגז. היו כאלה שזרקו אותם חיים לאש. כך לילה-לילה. גם את שני אחיי שמתו מרעב שרפו. את אימא לא ראיתי עוד. לא ידעתי איפה היא. נשארתי לבד.

לקחו אותי ואסירים נוספים לצ'נסטוחובה ומשם לבוכנוואלד.

המלחמה התקרבה לסיומה. הרוסים כבר הפציצו את הגרמנים. היה חורף. העמיסו אותנו על קרון בהמות. נסענו. נסיעה ארוכה. רכבת אימים.

לא ידענו לאן לוקחים אותנו. לקחו אותנו כדי שנמות. לא הייתה שתייה, לא אוכל, לא אוויר. אנשים נחנקו. אנשים מתו.

בכל פעם היו עוצרים את הרכבת, זורקים את המתים החוצה, חופרים תעלות, קוברים את המתים, מכסים

אותם וחוזרים אל הרכבת. אנשים שאלו: למה אי אפשר לאכול בן-אדם מת? היו כאלה שעשו את זה. זה היה הנורא מכול. אני כבר הייתי שלד. כשהגענו לבוכנוואלד ראיתי ערמות של אנשים. זה היה נורא.

ההפצצות של הרוסים הגיעו גם לשם, ולכן לקחו אותנו כדי לנסוע הלאה. לאן? לא ידענו.

אני ועוד שלושה אנשים אמרנו זה לזה: בואו נקפוץ. מה שיהיה יהיה. כך אי אפשר להמשיך. ביקשנו מהאנשים בקרון שירימו אותנו, פתחנו את החלון וקפצנו החוצה בזה אחר זה. היה זה יום קיץ. ראינו שאנחנו על גשר, ובנהר שמתחתיו מתרחצים אנשי גסטפו שנפשו שם. לא ידענו שאנחנו כבר בצ'כיה.

אנשי הגסטפו תפסו אותנו וטלפנו לזינדרמריה המקומית. באו זינדרמים ציכים רכובים על אופניים ולקחו אותנו דרך היער לבית סוהר בפילזן.

בתוך הצריף במייזדנק
בניהם של יוצאי לובלין מקשיבים להסבריו של ההיסטוריון רוברט קובאלק

יחזקאל איינשטיין

והוא ליווה אותי לבית שנמצא ברחוב לוברטובסקה. הדלת הייתה סגורה, והוא הפנה אותי לדירה שהיו בה אנשים מגלוסק. שם מצאתי את שתי הדודות שלי. הן סיפרו לי את מה שידעו על אודות בני משפחתי. סיפרו כי אחי יחיאל נהרג בגטו טרבניקי. על אחי חיים לא ידעו כלום.

הייתה לי אפשרות לנסוע לגרמניה, לאמריקה. לא רציתי.

רציתי לעלות ארצה. הצטרפתי לתנועת 'השומר הצעיר'. נסענו לאיטליה, עברנו אימוני נשק. הגענו לחופי הארץ. הבריטים תפסו אותנו ליד כפר ויתקין וגירשו אותנו לקפריסין.

בשנת 1948 עלינו ארצה והגענו היישר אל קרבות מלחמת העצמאות. נלחמתי בצפון נגד הסורים.

אחרי המלחמה התחתנתי והקמתי משפחה. לבת היחידה שנולדה לי נתתי את שם אמי - פנינה.

קלטת של „יד ושם“, 2004.

הכלא בפילזן היה גן-עדן של גן-עדן!

אני עבדתי במטבח. חליתי מרוב אוכל. לקחו אותי לחדר חולים. היה רופא. הייתה אחות. טיפלו בי היטב עד שהתחזקתי. הסוהרים היו צ'כים וההנהלה הייתה גרמנית.

יום אחד ראינו את אנשי הס"ס מחליפים בגדים ונעלמים. שמענו הפצצות. באו חיילים אמריקנים ושחררו אותנו.

האמריקאים הביאו אותנו למחנה של אונר"א ושאלו כל אחד מאין הוא ולאן הוא רוצה לנסוע.

אני ביקשתי לחזור לפולין. רציתי לראות אם נשאר עוד בחיים מישהו מהמשפחה שלי. נתנו לי כרטיסים כדי לעלות על רכבת לפולין, ללובלין.

בדרך חזרה ראיתי שיירות של שבויים גרמנים הולכים בידיים מורמות.

כל הזמן פחדתי. הייתי מסתכל לאחור כדי לראות מי הולך מאחוריי. הפולנים ברכבת היו נכנסים לקרונות, מורידים ממנה יהודים והורגים אותם.

הצלחתי להגיע ללובלין.

הגעתי בלילה. בתחנת הרכבת חיכו אנשי תנועת הנוער של 'השומר הצעיר'. מישהו מהם הכיר אותי. היה לו נשק

במחנה ההשמדה בלז'ץ הומתו כ-500,000 יהודים.
אי אפשר היה לברוח מבלז'ץ.
יהודי אחד בלבד ברח, שרד והעיד: רודולף רדר.
והיה עוד אחד שברח, שרד-לא-שרד והעיד-לא-העיד: חיים הירשמן.

**זוהי
עדותו של
חיים הירשמן
מתוך הארכיון של
הוועדה היהודית ההיסטורית בלובלין**

19 במארס, 1946

פרוטוקול

העד: חיים הירשמן
תאריך לידה: 24 באוקטובר, 1912
מקום לידה: יאנוב-לובלסק (Janow Lubelski)
השכלה: בית-ספר מקצועי
עיסוק לפני המלחמה: מכונאי - עובד מתכת
כיום עובד ב-W.U.B.P. (המשרד המחוזי לביטחון הציבור).
לפני המלחמה גר ביאנוב-לובלסק ובסטאלובה וולה (Stalowa Wola) שבאזור התעשייה הכבדה
במרכז פולין (Centralny Okręg Przemysłowy).
במהלך הכיבוש הגרמני גר ביאנוב-לובלסק.
מראיינת: אירנה שייביץ' (Irena Szajewicz)

השטן הגרוע ביותר היה לנג (Leng), מושל יאנוב האחרון.

עד לספטמבר 42' לא הייתה שום "אקציה" מיוחדת. אז נצטוו היהודים לעזוב את יאנוב. הם הורשו לעבור לקרשניק (Krasnik) או לזקליקוב (Zaklikow). הלכתי לזקליקוב יחד עם משפחתי. בזקליקוב חלה הפרדה בין האנשים.

גברים אשר היו מסוגלים לעבוד רוכזו בקבוצה אחת; נשים, ילדים, זקנים וכאלה אשר נחשבו לבלתי כשירים לעבודה רוכזו בקבוצה אחרת. נשלחתי לקבוצה של אלה המסוגלים לעבוד. אולם מכיוון שאשתי ובני בן החצי שנה נשלחו לצד השני, ביקשתי להצטרף אליהם. התירו לי לעשות כך ולעבור לקבוצה שלהם.

הכניסו אותנו לרכבת ונלקחנו לבלז'ץ. הרכבת נכנסה ליער קטן, ושם הוחלף כל הצוות של עובדי הרכבת. אנשי ס"ס ממחנה המוות החליפו את עובדי הרכבת. באותה העת לא היינו מודעים לכך. הרכבת נכנסה למחנה. אנשי ס"ס אחרים הורידו אותנו מהרכבת. הם הובילו את כולנו - גברים, נשים, ילדים - לעבר צריף. הורו לנו להתפשט לפני שניכנס להתקלח. מייד הבנתי מה הייתה המשמעות של פקודה זו. לאחר שהתפשטנו נאמר לנו להסתדר בשתי קבוצות, האחת של גברים והשנייה של נשים וילדים. איש ס"ס שלח את האנשים ימינה או שמאלה בחבטת שוט - מי למוות ומי לעבודה.

בשנת 39' נכנסו הגרמנים ליאנוב, עיירה אשר היו בה כ-4000 יהודים. רוב הבתים נהרסו בגלל קרבות שנערכו אז; כמה חנויות יהודיות אשר נותרו על תלן נפרצו ונבזזו.

בקביעות חטפו הגרמנים אנשים ברחובות לעבודות כפייה. נהגתי לברוח או להסתתר, ואף פעם הם לא הצליחו לקחת אותי לעבודות הללו. הם נהגו להכות את האנשים בעת העבודה, ופעם אחת אפילו הרגו יהודי מבוגר.

בתחילה גרתי יחד עם הוריי, אחיי ואחיותיי; אחר כך התחתנתי וגרתי עם אשתי.

על היהודים היה לשאת סרט על זרועם.

היו מספר גרמנים אשר נהגו ביהודים באופן סאדיסטי ביותר. הללו היו מולר (Muller), איש גסטפו ממוצע קומה בעל עיניים כחולות מרושעות ושיער בלונדיני; דרבנד (Derband), ז'נדרם גבוה ונאה מאוד בעל שיער ברונטי, עיניים כחולות ורגל אחת קצרה; צייס (Zeis), הגרמני אשר עמד בראש לשכת העבודה ונהג באכזריות רבה ביהודים שפגש ברחוב.

הייתי פחח ועבדתי אצל המהנדס פרדיננד קשיאז'יק (פולקסדויטשה). פעם אחת לא הגעתי לעבודה, והוא דיווח על כך לממונה על העבודה. צייס קרא לי למשרדו, ולאחר שבאתי לשם הוא הרביץ לי. לא חזרתי לעבוד באותו המקום, אלא עברתי לבניין משרדים אחר.

הרציף בתחנת הרכבת בלז'ץ

רק מבין האנשים שהגיעו למחנה בטרנספורטים). מבחוץ הקיף יער קטן את המחנה, ולכן אי אפשר היה לראות שום דבר אשר קרה בפנים. כל האנשים אשר נשלחו למוות הובאו לצריף אחד שדלתו נסגרה אוטומטית וגזי הזרם לתוכו [גזי פליטה ממנוע דיזל]. עובדים יהודים הוציאו את הגופות מהצריף. בתחילה הם קברו אותן, ואילו בהמשך הן נשרפו.

בעלי סיפר לי על מקרה כזה: אחד העובדים היה כה רעב, ובעת שריפת הגופות הוא אכל חלק מהרגל של אדם מת.

באחד הימים הגיע טרנספורט של ילדים בני שלוש ומטה; איני יכולה לומר מה היה המספר המדויק שלהם, אבל אני יודעת כי הם היו רבים. העובדים נצטוו לחפור בור גדול אחד, ולתוכו נזרקו הילדים ונקברו חיים. בעלי נזכר בכך וסיפר זאת אחוז אימה. הוא לא היה מסוגל לשכוח כיצד האדמה התרוממה עד שהילדים נחנקו ומתו.

מתוך הדברים שהוא סיפר לי אני מסיקה כי לא היה שם קרמטוריום והגופות נשרפו במקום. המחנה דמה לעיירה ולרחובות אפילו היו שמות. הצריפים היו עשויים עץ, פרט לצריף אשר הכיל את תא הגזים.

ההשכמה הייתה בארבע לפנות בוקר והאסירים התייצבו במסדר נוכחות. הגרמנים בחנו אותם בקפידה, ואם מישהו לא מצא חן בעיניהם או נראה חולה - הוא נבחר ל"קומנדו שמיים" ונהרג. בכל בוקר באותה השעה היה על היהודים לשיר: "מטפס הרים, אל תצטער..." ואז כולם יצאו לעבודה. אני יודעת שהיה מקום אשר בו היו ממיינים דברים. בעלי עבד שם זמן מה, חיפש בגדים וסידר אותם. כמה פעמים הוא הצליח "לסחוב" חפצי-ערך, אולם תמיד הוא זרק אותם לשירותים כי לא היה להם שום ערך עבורו: הוא היה מוכן למות בכל רגע. אחר כך הוא עבד במשך זמן מה כגנן, ולבסוף עסק בעבודות פחחות. פעם אחת הוא תיקן את הגג של צריף. הצריף נמצא ממש בקצה המחנה, והגג היה משופע. בעלי חישב כיצד יוכל להחליק מהגג ולצאת מהמחנה מבלי שיבחינו בכך. במרחק הוא ראה צריף של איכר ורצה להגיע אליו. בינתיים גילו הגרמנים כי אחד האסירים, יהודי מצ'כוסלובקיה, תכנן לברוח מהמחנה. אנשי הס"ס הורו לבנות גדרים. הם אספו את כל האסירים והורו להם לקחת חלק בהוצאה להורג. נאמר לבעלי להביא חבל ולקשור את הנידון לעמוד התלייה. איכשהו הצליח בעלי לחמוק מכך; היה במחנה יהודי אשר הצטיין בקשירה, ובעלי הצליח לשכנעו לבצע את המשימה גם באותה הפעם. לפני שנתלה אמר הנידון למוות: "אני מת, אבל היטלר ימות והגרמנים יפסידו במלחמה."

אני נשלחתי למוות. לא ידעתי זאת אז. בכל אופן, האמנתי כי לשני הצדדים אשר אליהם הופנו האנשים הייתה משמעות זהה - מוות. אולם כאשר קפצתי ממקומי לעבר הכיוון שהורו לי אליו, קרא לי איש ס"ס ואמר: "אתה נראה כמו איש צבא, בדיוק מה שאנחנו צריכים." לנו, אלה שנבחרו לעבודה, הורו להתלבש. אני וכמה אנשים נוספים נצטוונו לקחת את הנידונים למוות אל הכבשן. אני נשלחתי עם קבוצת הנשים. האוקראיני שמידט, פולקסדויטשה, עמד בכניסה לתא הגזים והרביץ במגלב לכל אישה אשר נכנסה פנימה. לפני שהדלת נסגרה הוא ירה באקדחו כמה יריות, ואז הדלת נסגרה באופן אוטומטי. לאחר 40 דקות נכנסנו והוצאנו את הגופות ל[מקום] מיוחד. גילחנו את השיער מראשן של הגופות, ומאוחר יותר הוא נארז בשקים ונלקח על ידי גרמנים.

הילדים לא נקברו בו במקום; הגרמנים חיכו עד שנאספו די גופות. כלומר באותו היום לא קברנו את גופות הילדים.

הצלחתי להבחין כי במחנה היו אנשים רבים, כולם יהודים. היו בו צריפים המכונים "נקיים" וצריפים "מזהמים". כיוונו אותי לעבר צריף "נקי", ושם האחראי על הצריף נתן לי מיטה עשויה קרשים.

כתבתי את הפרוטוקול עד לנקודה זו ב-19 במארס, 1946. העד לא היה מסוגל להמשיך במתן עדותו באותו היום, והוא התכוון לעשות זאת ביום שלמחרת. באותו הערב הוא נרצח בידי שניים או שלושה אנשי N.S.Z. לאומנים. כעת אשתו האלמנה - אשר לה הוא סיפר במשך כמעט שנה של נישואיהם את כל הפרטים על קורותיו בבליז' ועל בריחתו משם בהמשך - ממשיכה את עדותו.

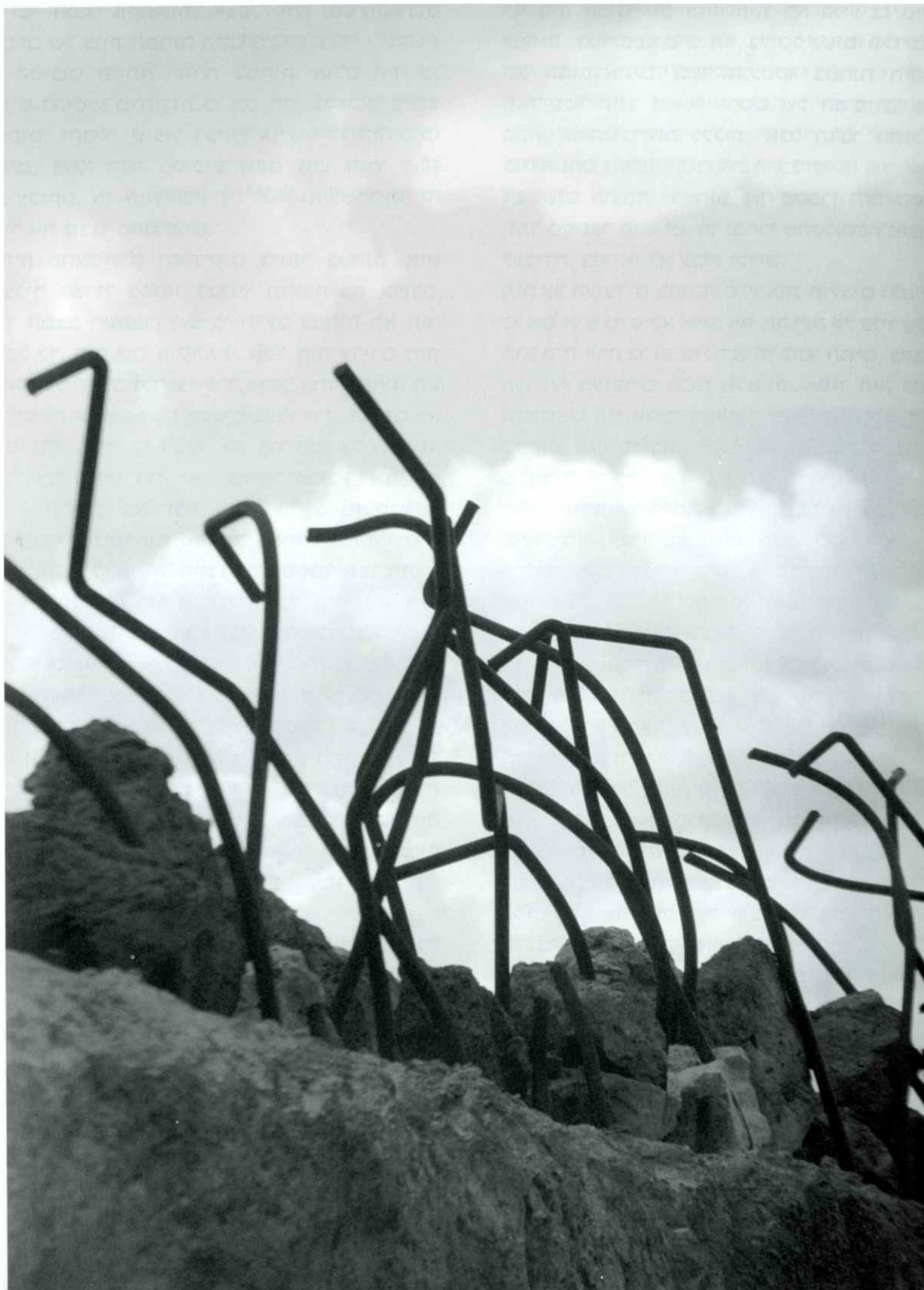
אירנה שייביץ'

לזכר בעלי שנרצח, חיים הירשמן

פולה הירשמן

פולה קמינר נולדה בבילגוריי (Bilgoraj) ב-30 במאי, 1923. היא מעידה את הידוע לה על בליז' מתוך מה שבעלה סיפר לה.

מתוך מה שבעלי סיפר לי אני יודעת שהמחנה בבליז' היה יחידה אחת; הוא כלל גם את צריפי העובדים (אלה גויסו

בלז'ץ - קטע מהאנדרטה

האסירים הוכו בקביעות, ובכל יום נהרגו רבים מהעובדים של צוות המחנה הקבוע.

מחלת הטיפוס הייתה רווחת במחנה, אולם היה על האסירים להימנע מלהודות כי הם חלו. החולים נרצחו בו במקום, וקבלת טיפול רפואי או מנוחה היו בלתי אפשריים. בעלי חלה בטיפוס וחוס גופו הגיע ל-40 מעלות צלזיוס, אך הוא המשיך לעבוד ואיכשהו הצליח להסתיר את מצבו מהגרמנים.

הוא היה מהאסירים הוותיקים ביותר במחנה. איש לא הצליח לשרוד כמוהו בבליז' תקופה כה ארוכה. בהמשך המצב השתפר, ואפילו הרעב במחנה לא היה נוראי כל כך. היה שם אוקראיני אשר קנה עבורם מזון בתמורה לתכשיטים ולחפצי-ערך, ולכל אחד במחנה היו די הזדמנויות להשיג כמה חפצים בעלי ערך. הם גם לא סבלו מלבוש חסר, כי לבשו את בגדיהם של המתים. טרנספורטים הגיעו בכל יום; בעיקר מפולין, אבל גם ממדינות אחרות באירופה - מגרמניה, מאוסטריה, מציכוסלובקיה וממדינות נוספות. באחד הטרנספורטים הייתה אישה אוקראינית. היא הציגה מסמך אשר הוכיח כי היא ארית גמורה, ולא היה ספק בכך. ובכל זאת היא נלקחה לתא הגזים. אם חצית את שער הכניסה למחנה, לא היה לך סיכוי לצאת ממנו חי. פרט לצוות המחנה לא הייתה גישה אליו אפילו לגרמנים. במרחק של כקילומטר אחד מהמחנה נמצא משרד המחנה. מפקד המחנה גם גר באותו הבית, ואילו שאר אנשי הצוות התגוררו בתוך המחנה. אני זוכרת רק שם אחד של איש ס"ס, פייקס (Feix). שמו תקוע בזיכרוני מפני שקודם לכן הוא היה מפקד המחנה ביאנוב-לובלסק. הוא היה בלונדיני גבוה ורזה, נאה מאוד. בבליז' הוא היה בין האכזריים ביותר. אני יודעת מה היה תפקידו שם.

שתי יהודיות מציכוסלובקיה עבדו במשרד המחנה. גם הן לא נכנסו למחנה אף פעם. הן אפילו נהנו ממידה מסוימת של חופש תנועה. לעתים תכופות הן הלכו לעיירה יחד עם אנשי ס"ס כדי לארגן עניינים שונים. יום אחד נאמר להן כי יבקרו במחנה. אנשי הס"ס ערכו להן סיור במחנה, וברגע מסוים הם הובילו אותן לתא הגזים. לאחר שהן היו בפנים, נסגרה הדלת מאחוריהן; הם (הגרמנים) חיסלו אותן על אף שהבטיחו להן כי יחיו. הגרמנים הורו לאסירים להקים קבוצת כדורגל, ובימי ראשון נערכו משחקים. יהודים שיחקו נגד אנשי ס"ס, אותם אלה אשר עינו ורצחו אותם. אנשי הס"ס התייחסו לכך כאל ספורט, ואם הפסידו במשחק לא היו להם תלונות.

לא היה אפילו יום אחד אשר לא הגיע בו טרנספורט למחנה. בטרנספורטים היו בעיקר נשים וילדים. יחסם של האוקראינים אשר הועסקו במחנה היה אפילו סאדיסטי יותר מאשר יחסם של הגרמנים. היהודים תכננו מרד ובריחה כללית, אבל הדבר התגלה בגלל בגידה והם נאלצו לזנוח את התכנית.

גם נשים הועסקו במחנה, אך מספרן היה קטן הרבה יותר ממספר הגברים. הן נבחרו מהטרנספורטים ונלקחו לעבודה. במחנה לא עבדו ילדים.

היה על העובדים במחנה להיראות מרוצים ולא עצובים, כי אם איש ס"ס לא אהב את ההבעה על פניו של מישהו הוא היה יורה בו או שולח אותו לתא הגזים. בעבודה הם הכו את העובדים מכות נוראיות. אסור היה להסתובב, והגרמנים היו יורים בשל כך. בעלי היה הפחח הראשי במחנה, ואני סבורה כי לכן הוא שרד שם במשך תקופה ממושכת כל כך.

לאחר שהות של תשעה חודשים בבליז' חיסלו הגרמנים את המחנה. אסירים אשר עבדו שם נלקחו ממנו, והמשרד וכל סדנאות העבודה חוסלו. בשבועות האחרונים חדלו הטרנספורטים לגמרי. הצוות והאסירים נלקחו מהמחנה ברכבת למחנה שבסוביבור. הגרמנים אמרו לאסירים כי הם יעבדו, אולם האסירים ראו כי לוקחים אותם לעבר חלם (Chelm) והבינו לאן הם נוסעים. בעלי החליט לברוח. הוא החליט על כך יחד עם שני בני-לווייה אשר היו אתו באותו הקרון. הם הוציאו קרש מרצפת הקרון, ואז הפילו גורל מי יהיה הראשון מביניהם לברוח. הפור נפל על בעלי. הוא החליק מהרכבת דרך החור בקרקעית. תחילה הוא הוציא את רגליו, ואז חמק החוצה. היה עליו לשכב מבלי לזוז עד שהרכבת עברה, וגם אז לא היה יכול לקום מפני שגרמנים בעלי רובים אוטומטיים ישבו על גג הרכבת. האחרים היו אמורים לברוח מייד אחרי בעלי. הם קבעו להיפגש במקום מוסכם מסוים. בעלי חיכה שם, אבל האחרים לא הופיעו; כנראה הם לא הצליחו לברוח. בעלי היה בטוח כי הוא היחיד שניצל.

לפי ההערכות של בעלי ושל מלווייו נרצחו במהלך שהותו בבליז' 800,000 יהודים. לאחר בריחתו הגיע בעלי לתחנת רכבת, ושם הוא שאל עובד רכבת מהי הדרך לחרוביישוב (Hrubieszow). לאחר שעבר מרחק קצר שם לב כי מישהו עוקב אחריו. הוא הבין כי עובד הרכבת הלשין עליו. בעצם הוא היה תחת מצוד ונרדף על ידי אוקראינים שרכבו על אופניים. בעלי הצליח להסתתר בשדה שיפון. ממקום מחבואו הוא הבחין ב"שחורים" (אוקראינים לבושי מדים שחורים) אשר חיפשו אחריו

שבחים רבים ועוטר בעיטור הגבורה הגבוה של הצבא הפולני - "צלב גרונוולד".

פולה הירשמן

ראיינה: אירנה שייביץ'

תרגם מאנגלית: שמוליק אבידר

בשיחים שבצדי הדרך, האירו בזרקורים את הקרקע וירו מרוביהם האוטומטיים. איכשהו, למרות הכול, הוא ניצל. אחר כך הוא הגיע ליאנוב-לובלסק ומשם ליער. הוא הצטרף לשורות הפרטיזנים של ארמיה לודובה - מחוז מספר 23, חטיבת גרזיבובסקי (Grzybowski). הוא נשאר שם ממארס 1944 ועד לכניסת הצבא האדום. במהלך תקופה זו הוא הרג 29 גרמנים, ועל כך קיבל

בד'ץ, 2006

Jozef Czechowicz

Na wieży furgotał blaszany kogucik
na drugiej - zegar nucił.
Mur fal i chmur popękał
w złote okienka:
gwiazdy, lampy.

Lublin nad łąką przysiadł.
Sam był -
i cisza.

Dokoła
pagórów koła,
dymiąca czarnoziemiu połąć.

Mgły nad sadami czarnemi.
Znad łąki mgły.
Zamknęły się oczy ziemi
powiekami z mgły.

יוזף צ'כוביץ'

בְּרֹאשׁ מִגְדָּל פְּרָפֵר תִּרְנַגַּל שֶׁל פַּח
בְּרֹאשׁ מִגְדָּל אַחֵר – שְׁעוֹן הַמָּה.
חוֹמַת עֲבִים הִתְנַחֲשָׁה פְּקֻעָה
אֶל חֲלוֹנוֹת זָהָב:
כּוֹכָבִים, מְנוֹרוֹת.

לוֹבְבֵלִין בְּפֶאת שְׂדֵה יוֹשֶׁבֶת.
בְּבִדְיוֹת -
וְשִׁקֵּט.

סָבִיב לָהּ
תְּלִים סָבִיב לָהּ,
מִרְחֵבֵי אֲדָמוֹת שְׁחוּרוֹת עֲשֻׁנוֹת.

עֲרָפֵל עַל חֲרָשׁוֹת שְׁחוּרוֹת.
עַל שְׂדֵה עֲרָפֵל.
נִעְצְמוּ עֵינֵי הָאֲדָמָה
בְּעַפְעָפֵי עֲרָפֵל.

תרגום מפולנית: יהודית מאיר
עיבוד: נטע ז'יטומירסקי-אבידר

יוזף צ'כוביץ' (1903–1939)

משורר אוונגרד פולני.

בנם של שרת בית-ספר וכובסת. גדל בלובלין בתנאי עוני.

סיים סמינר למורים בלובלין והיה מנהל בית-ספר לילדים מפגרים.

כתב שירה ופרוזה והשפיע על משוררים צעירים.

שיריו מאופיינים בליריקה חמה. הם בעלי ניגון אופייני ומבטאים רגישות ליופיים של נופי

הכפרים הפולניים והעיירות הפולניות.

יותר מחמישים משיריו עסקו בעיר לובלין. בולטת במיוחד "פואמה על העיר לובלין" שהתפרסמה ב-1934.

נהרג ב-1939 בעת הפצצת לובלין על ידי הגרמנים.

תרגום מפולנית: שרה ברנע

יוסף דקר קרא שיר זה בפולנית ובעברית בטקס האזכרה לצ'כוביץ, שהתקיים השנה בלובלין.

הרחק בליטא בעיירה / חנה חייט

עם הילדים שחק יפה,
שמר נפשך, זהיר תהיה.
שכח שפת אמך, שכח ילדי,
מהיום אינך כבר יהודי."

אל האם נצמד הבן.
"אל תעזביני," התחנן.
"איך אשאר לי כאן לבד?
בכה הילד ורעד.

כל דבר כאן זר לו זר,
מלים זרות, ניב לא מוכר.
שמו 'וסילקה' זר צורב,
לבו הקט נצמת מכאב.

הלכה האם ולא תחזור.
ארנך הלילה. קר. שחור.
בודד, נדף ברוח כפור,
את בנה השאיכה במסתור.

כך את משה אמו עזבה,
כך שט משה בתוך תיבה.
בודד, נדף ברוח כפור
את בנה השאיכה במסתור.

תרגום לעברית: יהודית מאיר
עיבוד: נטע ז'יטומירסקי-אבידור

הרחק בליטא בעירה,
ברחוב נדח בתוך דירה,
מתוך חלון קטן ממדים
מביטים החוצה ילדים.

פרועי בלורית הם הבנים,
בהירות צמה הן הבנות.
ביניהם אחד יבלט –
זוג עינים לו שחורות.

שחורות העינים ומלאות חן,
אף קטן מתוק גם כן,
שפתיו לנשיקה – אין מלים!
ושחורים התלתלים.

בדמי הליל אל בית זר
הובילה אמא בן יקר.
עטפה, נשקה, בכתה מרה,
ובשקט לו אמרה:

"מהיום, ילדי, זה מקומך,
זכור נא בני, דברי אמך.
פה תשאר, התחבא כאן,
כל מקום אחר הוא מסכן.

על השיר:

את השיר כתבה חנה חייט בגטו ריגה. לא ידוע דבר על תולדות חייה ומה עלה בגורלה. קרוב לוודאי שהיא נספתה יחד עם ששת המיליונים. את השיר פרסם המשורר מגטו ריגה, אברהם בלוצ. השיר עבר מפה לאוזן בפולין ובאירופה.

אין א ליטוויש שטעטל וייט / חנה חייט

אין א ליטוויש שטעטל וייט,
אין ש שטיבל אָן דער זייט,
אין א פענצטער נישט קיין גרויס,
קוקן קינדערלעך ארויס.

מיט די קינדער שפיל זיך פיין.
שטיל, געהאַרזאם, רואיק זיין.
קיין אידיש וואָרט, קיין אידיש ליד...
אַט דאָ, מיין קינד - ביס מער קיין ייד...

יינגעלעך מיט פלינקע קעפּ,
מיידעלעך מיט בלאַנדע צעפּ
און צוזאמען דאָרט מיט זיי
קוקן שווארצע אויגן צוויי.

דאָס קינד געבעטן זיך ביי איר:
כיוויל מאמע בעסער זיין מיט דיר,
לאָז מיך נישט איבער דאָ אליין,
האַט ער געכליפעט אין געוויין.

שווארצע אויגן פול מיט חן
און א נעזעלע א קליין,
ליפעלעך צו קושן נאָר
מיט געלאַקטע שווארצע האָר...

פרעמד איז אים דא יעדער שטים,
פרעמד די שפראך מען דעדט צו אים,
זיין נאָמען וואסילקע - אויך פרעמד
זיין קינדיש הערצל שטארק פארקלעמט.

עס האָט די מאמע אים געבראכט
איינגעוויקלט שפעט ביינאכט.
געקושט אים היים, געוויינט געקלאָגט
און שטילערהייט צו אים געזאָגט:

עס גייט מאמע מיט זיך רעכט,
אין דרויסן פינצטער קאלט און שפעט,
איינזאם, עלנט אויפן ווינט
האַט זי געלאָזט דארט איר קינד.

פון היינט מיין קינד - איז דו דיין אָרט,
געדענק דיין מאמעס לעצטע וואָרט,
איך באהאלט דיר דאָ דערפאר,
ווייל ס'דראָט דיין לעבן א געפאר.

צו משהם מאמע איז זי גלייך,
אזוי ווי משהן אופן טייך,
איינזאם, עלנט אויפן ווינט
האַט זי געלאָזט דאָרט איר קינד.

אמי עליה השלום, **מלכה זיסקינד לבית אקרמן**, מצאה את השיר הזה באחד העיתונים האידיים שהודפסו בפולין בשנות החמישים של המאה ה-20. היא הכירה את המנגינה ולימדה אותי לשיר אותו.

במשך כל השנים שמרתי על הדפים המצהיבים של העיתון, ובלבי אצרתי את המנגינה.

כאשר שרתי שיר זה בפעם השנייה בפני קהל של לובלינאים בכינוס השנתי בנובמבר 2005, הרגשתי שסגרת מעגל של חצי מאה; בנובמבר 1957 שרתי אותו בפעם הראשונה בפני קהל גדול של לובלינאים בבית ציוני אמריקה, ואני אז ילדה בת 10.

יהודית מאיר

משה שולשטיין

איך האב געזען א בארנ...

מיר, שייך פון יאס, פון מונקאטש און פון אטען,
וואס פלעגן גיין צו מערק און צו ווארשטאטן,
און גיין בשלום אונדזער וועג,
אין קראס, כאבריק, אין קינדער-שול, אין חדר.
איצט גייען מיר — ירושה פון אן עדה,
וואס איז פון אונדז אוועק, אוועק...

ווייל ס'האט געפיין און פלייש דעם פלאם געסטייעט
זאט אונדז דער פייער-פיסק פארזוכט און נישט פארדייעט
און אויסגעשפיגן אין א זייט, —
איצט הערט, איצט הערט אין אונדזער זיילן-סקויפען,
ס'צעשייד-געוויין און דאס מיליאנען-כליפען,
וואס גייט אונדז נאך ווי א באגלייט.

מיר, שייך וואס פלעגן גיין אין פארק שפאצירן,
און חתן-כלה צו דער חופה פירן,
און גיין אזוי דור-אויס דור-אין
אויף שמחות, חתונות, און גיין צו קימפעט,
און הויך א טאנץ-גיין פול מיט רעש און אימפעט,
און רואיק אויף לוויות גיין.

גיין איינמאל אין א טרויער-צוג א לאנגן,
אויף אייגענער לוויה שטיל געגאנגען,
געשיידט מיט גאנג פון אלט און יונג,
ווען לעבן איז אוועק פון אונדז פארבארגן,
האט אונדז דער סם געשווינט און נישט געווארגן,
ווייל מיר — אן הארץ, אן קעל, אן לונג.

אן אפרו גייען מיר און קלאפן, קלאפן...
ס'האט נישט באוויזן אונדז אריינצוכאפן
דער תלין אין זיין רויבער-זאק, —
איצט גייען מיר צו אים, ס'זאל יעדער ווערן
די טריט וואס גייען ווי דער פלוס פון טרערן,
די טריט וואס קלאפן אויס דעם פסק.

און הערט, און הערט, ווער ס'פלעגט אמאל נישט וועלן
דערהערן אונדזער גיין דורך טויטן-שוועלן,
איצט הערט, שטאט-אויס שטאט-אין, —
מיר גייען — טויטער אפהילך פון א לעבן —
מיר וועלן קיינמאל איך קיין רו נישט געבן
און גיין, און גיין, און גיין...

איך האב געזען א בארג —
איז ער העכער געווען פון מאן-בלאן,
און הייליקער פונעם בארג סיני,
נישט אין טרוים — אויף דער וואך, אויף דער ערד
איז ער געשטאנען —
אזא בארג, אזא בארג האב איך געזען
פון יידישע שייך אין מאידאנעק,
אזא בארג, אזא בארג האב איך געזען.

און פלוצלינג, ווי ס'וואלט דורך א וונדער געשען,
ס'האב דערזען ווי ער רירט זיך און רירט פונעם ארט,
און די טויזנטער שייך שטעלן אויס זיך אליין
צו דער מאס, צו דער פאר,
און אין רייען —
און גייען...

הערט אויס, הערט אויס דעם מארש, הערט אויס דעם הימן
פון שייך פארבליבענע — דעם לעצטן סימן
פון קליין און גרויס, פון קינד-און-קייט,
א ווארע פאר די רייען, פאר די פארן! —
א ווארע פאר די דורות, פאר די יארן! —
די שייך-ארמיי, זי גייט און גייט.

מיר זענען שייך, מיר זענען לעצטע עדות,
מיר זענען שייך, פון אייניקלעך און זיידעס
פון פראג, פאריז און אמסטערדאם,
און ווייל מיר זענען בלויז פון שטאף און לעדער —
און נישט פון בלוט און פלייש — האט יעדער
געמיטן דעם גיזנום-פלאם.

הערט אויס, הערט אויס, דאס אויסגעמישטע טרעטן
פון אלע גענג, פון רבינס שטיבילעטן,
און שטיוול פראסטע און געמיין,
פון פראסטע יידן, פון קצבים-שינדער,
און פון געשטויקטע שייכלעך פון קינדער,
וואס הייבן נאר-וואס אן צו גיין.

מיט קלאנגען אלערליי די זיילן רעשן:
געשארך פון זותנס געמזענע קאמאשין,
דער כלהס לעטשעלעך פון זייד, —
זיי זענען צו דער חופה נישט דערגאנגען,
איצט יאמערן נאך זיי די חופה-שטאנגען,
פארלאזן ערגעץ, אין א זייט.

משה שולשטיין איז אַ באַקאַנטער דיכטער, מחבר פון מערערע בענד דיכטונג, באַזונדערס פּאָפּולער געווען אין די יידישע רעוואָלוציאָנערע קרייזן אין פּאַרמלחמה'דיקן פּוילן. מ'האט זיינע שאַפּונגען אפט דעקלאַמירט אויף אַרבעטער-אוונטן, באַזונדערס זיין ליד "דער טאַטע שטרייקט (פאַר דער מלחמה), און זיין ליד "איך האָב געזען אַ פאַרג" (וועגן מאַיִדאַנעק), נאָך דער מלחמה. משה שולשטיין איז אַ קארעווער. די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה און די מלחמה-יאָרן האט ער געלעבט אין פאַריז.

משה שולשטיין הוא בן העיירה קורוב שעל-יד לובלין. השיר "ראיתי הר" נכתב מיד אחרי המלחמה בשנת 1946. ההר הוא הר הנעליים במיידנק.

את השיר קראה גב' ר. גולדברג ביום השואה האחרון, באזכרה לקדושי לובלין בנחלת-יצחק.

בני-צ'אים

"אתם יודעים, חלק ממני נשאר 'שם', בבונקר. מה שאתם רואים היום זו רק השתקפות שלי," אומרת זו מ"שם".
"איך אומרים בפולנית 'יום שלישי'?" היא שואלת אותי.
"למה זה מעניין אותך?" אני שואלת.

"כי אז קרה משהו," היא אומרת ולא מפרשת. "ואיך אומרים 'יום ראשון'?"

היא ממשיכה למנות את ימות השבוע בפולנית, מגיעה עד ליום שישי ואומרת: "וכך עוברים החיים."

"שם בבונקר - איך ידעת שאת חייבת להיות שקטה?"

"כי אמי כל הזמן אמרה רק 'ששש'."

אני היחידה שידעת מה לשאול. אמנם הורי ואני הצלחנו להימלט מציפורני הנאצים, אבל הנושא מוכר, קרוב לי וכואב.

היחידי אשר נושא את שם המשפחה שנשפחה בשואה הוא הבן-דוד. אותו הצילו זוג פולנים. כשנתיים היה מוסתר מאחורי ארון במטבחם. הוא יושב ושותק. עדיין אינו מסוגל לדבר על כך.

"את יודעת - חלק ממני נשאר בבונקר," חוזרת ואומרת הבת-דודה.

"קניתי לי שמלה היום, לקראת המפגש הרגשתי שזה חשוב לי. תארי לעצמך, אילולא שרדתי לא הייתי קונה היום את השמלה. מעניין מי היה לובש אותה. גם לא הייתי יודעת על קיומה. למעשה לא חשוב מי היה קונה אותה."

"אני שמחה שזו את שקנית אותה," אני אומרת.

אנו מדברים על "עכשיו ועל כאן", אבל יש קשר ל"שם".
"היום אכלתי רק חצי עגבנייה."

פגישה מרגשת, קצת נבוכים. בפגישות מסוג זה מקובל להתחבק, להתנשק, אך אנו לא מסוגלים לכך; רוצים לדבר, אבל לא יודעים ממה להתחיל. שתיקות ארוכות, חלל מלא ודחוס.

על מה לדבר? אנו יושבים יחדיו, חמישה בני-דודים. הורינו כבר אינם בחיים, ואילו אנחנו כמעט שלא נפגשים זה עם זה. לפעמים בשמחות. אין קשר. שלושה הגיעו לישראל מ"שם", שניים נולדו כאן בישראל. זו פגישתנו הראשונה אחרי נתק של זמן רב. שלושה בני-דודים נוספים אינם נוכחים במפגש - אתם אין כל קשר. גם הם ילידי הארץ. הנתק עמוק, ובהעדר הדור המקשר אין אנו מצליחים למצוא את המשותף בינינו - פרט לידיעה שאנו, בני-דודים מדרגה ראשונה, מצווים להיות בקשר כדי שהילדים שלנו יידעו לפחות לזהות זה את זה בפגישה מקרית ברחוב.

הקשר כינינו חשוב גם למען זכרם של הנעדרים. הדמיון הבולט בין היושבים הוא בכפות הידיים הדומות לידו של הסבא שלנו. אני היא היחידה הזוכרת אותו. אלה שנולדו בארץ לא הכירו אותו בכלל, ושני בני הדודים - ניצולי השואה - היו קטנים מכדי לזכור אותו.

"אתם יודעים? אני אוהבת אתכם," אומרת אחת, ילידת הארץ.

לשתי בנות הדוד היו כאן חיים קשים. הוריהן נפטרו בגיל צעיר, והן עצמן ידעו הרבה צער.

מעט מאוד ידוע להן על העבר שלנו - שלושת בני הדודים מ"שם".

אנו לא סיפרנו להן. לא הייתה הזדמנות לכך.

"למה?"

"כי בבונקר לא היו עגבניות, ואיני יכולה לאכול עגבנייה שלמה. תגידי, את מסוגלת לזרוק אוכל? אני לא." הזיכרונות אינם עוזבים.

"את יודעת מה היה שם בבונקר? אני לא יכולה לספר לך," היא אומרת.

היא רוצה לדבר. לא על החיים השוטפים, אלא על "שם". או על עכשיו מזווית של "שם".

"אני אישה חולה. אני רוצה לקנות לעצמי דברים יפים שישמחו אותי קצת."

לפעמים היא שולחת לעצמה פרחים.

היא שומרת בקפדנות תמונות ישנות. ביניהן מצאתי את התמונות של הסבא רבא ושל הסבתא רבא שלנו. אני זוכרת אותם, היא לא. היא צעירה ממני בשמונה שנים. כלומר בפרוץ המלחמה היא הייתה כבת שנה, ואילו אני הייתי בת תשע.

גם הבן-דוד ששרד צעיר ממני. בן ארבע או שלוש היה בתחילת המלחמה.

רק לאחרונה הוא התחיל לספר על העבר.

איך ניתן לחיות עם זיכרונות של עבר כזה? זיכרונות של הורים שנעלמו פתאום, הבטיחו לחזור ולא שבו.

אני מגלה את הצורך להיפגש עם שניהם ולשמוע את אשר עבר עליהם.

הסיפורים הם חלקיים בלבד. גם היום אינם מסוגלים לדבר על הכול.

אנו מתחילים בשיחה, ופתאום עוברים מ"עכשיו וכאן" ל"שם". ואחרי כן שוב מנוסה מבוהלת - לא להיזכר, לא לספר.

כולנו הקמנו משפחות, נולדו לנו ילדים ונכדים.

פתאום אני שומעת את בן-דודי אומר:

"אני חייב תמיד לדעת היכן הילדים נמצאים."

"אבל הם כבר נשואים ועצמאיים," אני אומרת.

"הם יודעים שאני חרד להם, והם מרצונם משתפים פעולה עמי. אני תמיד דואג."

הוא ביקר עם משפחתו בעיירה אשר הוותר בה בזמן המלחמה.

יד ושם' העניק תואר של "חסידי אומות העולם" לזוג הפולנים שהצילו אותו. הזוג כבר לא בחיים, והמדליה הוענקה לבניהם. הבנים אינם גאים לספר על מעשי הוריהם לשכנים הפולנים. חשבתי שלפחות יוצאי העיר יציינו את מקרה ההצלה של בן-דודי בספר הזיכרון של העיר, אבל הם לא עשו כך. חבל.

שורשי המשפחה כולה היו בפולין, שורשים שנעקרו ונעלמו. נראה לי כי ה"צברים", ילידי הארץ, אינם חשים את החסר כפי שחשים אותו אנו, אלה שהגיעו מ"שם". אף על פי כן אנו מנסים לשאוב כוח גם מהשורשיות שלהם, דווקא.

מאי 1999

לובלין - עיר שהמנונה "קדיש"

וכיוון נסיעתנו היה מערבה - לחזית. אני זוכר שבאחת התחנות בחן קצין מקומי אותי ואת סטאשק אם אנחנו דוברי פולנית... בלבוב, עיר הולדתו של סטאשק, נפרדת ממנו בצער רב. התנשקנו, התחבקנו ונפרדנו זה מזה.

המשכתי ברכבת ללובלין. ידעתי כבר מה אראה ואת מי לא אפגוש. אבל את הידע צריך גם להפנים, ואילו אני מיאנתי לעשות כך ודחיתי זאת. לובלין לא השתנתה ורק נראתה "משומשת" יותר.

במרחק של מאה מטרים מהתחנה היו גרים קרובי האהובים, הדודה והדוד ארליכמן. עליתי לקומה השנייה ודפקתי בדלת שמצד ימין. עדיין הייתה מזוזה על המשקוף. את הדלת פתחה לי אישה פולניה זקנה. "מה מבוקשך?" שאלה. רציתי להגיד לה "פּוּשְׁפּוּשִׁים" (סליחה בפולנית), אבל שפתיי הרועדות מיאנו לעשות זאת. היא ראתה גבר צעיר אשר רצה לומר לה משהו, אך שפתיו רעדו והוא הפנה לה עורף ורץ למטה במדרגות. הייתה זו תחילתו של היום המר ביותר בחיי.

הדרך בחזרה לפולין ארכה כשלושה חודשים. היא כללה הפסקות שרצינו בהן, וגם מעצרים קצרים בידי המשטרה - כי היינו נוסעים סמויים ונתפסנו. פעם אחת אפילו גילחו את שער ראשינו, והיינו בדרך לבית הסוהר. התברר לנו כי אנחנו צמד-צמד, שניים המשלימים אחד את השני. סטאשק היה בעל חוש התמצאות בלתי רגיל בשטח; הוא "הריח" את כיוון נסיעתה של כל רכבת. לא בחלנו ברכבות משא. אם נעצרנו - וזה קרה לא פעם - הוא היה אובד עצות, נבוך ומבולבל ולא ידע לומר מה שמו. אני הייתי ה"אדווקאט" של שנינו. עם כל מעצר השתפרו התירוצים שלי; הנימוקים היו מתקבלים על הדעת. טענתי כך: "היינו ברכבת של מתנדבים פולנים, בדרך לחזית. ירדנו באחת התחנות כדי לשתות משהו. ברכבת הזו היו הקבוצה שלנו, כל חפצינו ותעודותינו. הרכבת ברחה לנו. אנחנו רודפים אחריה בכל דרך אפשרית וכבר קרובים מאוד אליה. אנא, תנו לנו להמשיך בדרכנו ולהדביקה." הם נטו להאמין לנו כי היינו ללא חפצים, על גופנו נמצא מסמך המעיד שהננו "אזרחי פולין לשעבר"

יעקב לייבנד מלובלין נפטר לפני מספר שנים, והשאיר אחריו אוסף עשיר של סיפורים, ציורים, רישומים וקריקטורות. סיפוריו הם בעיקר על אודות תקופת נעוריו בלובלין, על מסעותיו ותלאותיו במחנות עבודה ברוסיה (עם כניסת הנאצים ללובלין עבר את הגבול לרוסיה) ועל עלייתו לארץ ב-1947. יעקב היה איש אשכולות בתחומי יצירה רבים. יהי זכרו ברוך.

אחינו עודד לייבנד

רצתי למקום מגורינו ולחנות אשר הייתה קרובה אליו. שני המקומות נהרסו מפצצה. רצתי לגימנסיה אשר למדתי בה במשך שנים. מצאתי שם מגרש ריק, ללא הבניין הזכור לי היטב. החלטתי ללכת לראות את הרחוב המסמל יותר מכול את החיים היהודיים בעירנו - רחוב לוברטובסקה. שם כוחותי בגדו בי; התיישבתי בפינת הרחוב על המדרכה, ראשי בין ברכיי, ופרצתי בבכי ממושך ומשחרר.

הגויים הפולנים אשר עברו במרחק של חצי מטר ממני לא הקדישו לי אפילו מבט קצרצר. הם כבר ראו דברים גרועים מאלה ולמדו לשמור על עורם העבה.

רובין מגיד

פרויקט JRI-Poland

בקבלת מסמכים ממשרד רישום התושבים בלובלין.

ליוסי היקר ולכל בני דור ההמשך של יוצאי לובלין,

JRI-Poland נטל על עצמו את המשימה למחשב את מפתחות החיפוש לרשומות של היהודים בלובלין בשנים 1901-1945. קיבלנו אישור מיוחד ממשרד רישום התושבים בלובלין להיכנס לרשומות שבארכיונים. עד עתה השלמנו כ-95 אחוזים מפרויקט הכנת מפתח החיפוש הראשוני. בספטמבר אנו מקווים לשלוח את מומחי הארכיב שלנו בחזרה ללובלין בניסיון "לשלוף" את שמות המשפחה של כל הכלות והחתנים המופיעים בתעודות הלידה. השלמת פרויקט המחשוב תאפשר למשרד רישום התושבים בלובלין מתן מענה מהיר ומדויק יותר לפניות בכתב או בעל-פה.

שמעתי שהמסע שלכם ללובלין היה מוצלח מאוד! ברכתיי על הצלחתכם להפיץ רצון טוב וליצור אווירה של הבנה בין אנשים! הלוואי שהייתי יכולה להיות שם יחד אתכם. תודה לכם על כל מה שאתם עושים!

שמעתי גם כי כמה אנשים בקבוצה אשר נסעה התאכזבו מפני שהארכיונים של משרד רישום התושבים בלובלין לא ענו על דרישותיהם לספק להם מסמכים מייד ובו במקום. לכן דומני כי זוהי הזדמנות טובה להסביר את הפרטים ואת חשיבותו של פרויקט JRI-Poland בקבלת מסמכים ממשרד רישום התושבים בלובלין.

JRI-Poland הוא פרויקט של קבוצת מתנדבים הפועלים ליצירת מפתח שיאפשר לחפש ברשת האינטרנט אחר כל רשומה חשובה באשר לחיי היהודים הקיימת כיום בפולין. רשומות אלה הן בעיקר תעודות לידה, תעודות נישואין וגירושין ותעודות פטירה אשר שמורות בארכיונים הממלכתיים שברחבי פולין. הרשומות הללו הן מהמאות ה-19 וה-20.

אני עצמי ביקרתי במשרד רישום התושבים בלובלין לפני מספר שנים, ואין לי ספק כי הפקידים שם עושים כל אשר ביכולתם כדי להיענות לבקשות המתקבלות. יש לדעת כי למרות השתדלותם של הפקידים, חיפוש המסמכים עשוי לארוך זמן רב. מדוע קשה להתמצא בספרי הרשומות המכילים את פרטיהם של יהודי לובלין?

בינתיים נגרמו לנו הוצאות גדולות בגין הכנת מפתח החיפוש הזה, ולאחר השלמתו יקיף האינדקס כ-75,000 מפתחות חיפוש. אין זו משימה שולית כלל וכלל. JRI-Poland צופה שעלות השלמת הפרויקט תהיה כ-8000 דולרים. סכום זה כולל את הוצאות שליחת צוותי האנשים ללובלין כדי לצלם מסמכים ותמונות ולתרגם

רבים מדפי הספרים אשר הכילו את מפתחות החיפוש של רישומי הלידות, הנישואין והפטירות נתלשו, חלק מהדפים אבדו או תויקו שלא במקומם הנכון. עמודים רבים הם במצב פיזי גרוע, וקשה לקרוא את הכתוב בהם. הרשומות מהשנים 1901-1917 פתובות רוסית באותיות קיריליות, ולא כל פקידי הארכיון מסוגלים לקרוא אותן ולהבין.

מרוסית. יש ליצור מחדש מפתחות חיפוש חסרים ולתקן את השגיאות במפתחות החיפוש הקיימים.

הפרויקט סייע ליכולתנו לעזור לניצולי שואה לגאול משכחה את שמות יקיריהם. אישה אחת הייתה צעירה מכדי לזכור את שמו של אחיה הגדול אשר נספה; הודות לסיוע שהפרויקט סיפק לה, הנכד החדש שנולד לה בקנדה נקרא על-שם אחיה. שמו זכה לחיים חדשים. אני מקווה שכל ידידנו הלוברלינאים מבינים את הרגישות והעדינות הנדרשות כדי ליצור ולשמר יחסי ידידות טובים עם האנשים העובדים בארכיונים במדינה זרה. JRI-Poland משתדל מאוד לקיים קשרים טובים עם הארכיונים הממשלתיים בפולין, ואנו מאמינים כי מאמצינו ימשיכו לסייע בהשגת המטרה המשותפת לכולם - קבלת גישה מהירה למידע על אודות המשפחות. אני מעודדת אתכם לתמוך בפרויקט שלנו: כיום כל עזרה אשר הארכיונים מספקים בהתראה קצרה לתייר המבקר בהם נעשית כ"טובה". לאחר השלמת הפרויקט שלנו אמור החיפוש להיות קל יותר.

אני גם קוראת לכל לובלינאי ולובלינאי לסייע ל-JRI-Poland לגייס את הכסף הדרוש לפרויקט נרחב זה. עד כה גייסתי 5800 דולרים מתוך 8000 הדולרים אשר ברצוננו לקבל מבני דור ההמשך של יוצאי לובלין, ואני מייחלת לכך שאוכל לסייע ללוברלינאים נוספים בהנצחת שמותיהם של יקיריהם אשר אינם עוד.

כל מי שמעוניין לסייע לי בגיוס מימון לפרויקט מוזמן לפנות אליי ישירות, ואני אסביר לו את כל הפרטים הכרוכים בכך.

כל טוב,

רובין מגיד,

RobinnM@aol.com

קנסינגטון, קליפורניה

תרגם מאנגלית: שמוליק אבידר

מכתב למערכת

מי מכיר? מי יוצא?

ליוצאי לובלין ובניהם שלום!

ביקרתי בלובלין באפריל השנה. השתתפתי ביום הזכרון לשואה ולגבורה.

בגמר הטקס ניגשו אלי מספר יהודים.

אחד מהם מחפש קרובים.

מי שיכול לעזור מתבקש לפנות לעורכת "קול לובלין", נטע אבידר, טל' 09-8824390

Bartłomiej Szczepinski

Toba-Cywa Szyldekrot

Szachna Szyper

Estera Szyper

Maria Szczepinska

Szloma Zalman

Ita Mirla

Markuszowa kolo Lublina

שמו: ברטולומיי שצ'פינסקי

שם הסבתא לפני הנשואין: טובה-צביה שילדקרוט

שם הסבא: שכנא שיפר

שם האם: אסתר שיפר

השם הפולני של האם: מריה שצ'פינסקה

אחיה של האם: שלמה זלמן תאריך לידה: 28.02.1903

אחותה של האם: איטה מירל'ה תאריך לידה: 15.02.1921

עיר המגורים: מרקושוב ליד לובלין

בברכה

משה

מי מכיר? מי יודע?

אחרת ושמה **אסתר רוזנבאום** (שמואל ארליך חשב שאמי לא נותרה בחיים, ולכן התחתן עם אישה אחרת). כאשר נודע לשמואל ארליך שאמי חיה, הוא התגרש מאשתו הטרייה וחזר לאמי. השמחה הייתה רבה, אמי נכנסה להריון. אך השמחה הזו לא ארכה זמן רב: יום אחד נכנסו שני "חולייגנים" לביתם, ירו בשמואל ארליך והרגוהו במקום, את אמי הם פצעו ואחר כך ברחו.

ואני היא **הבת** שנולדה למאשה ולשמואל ארליך, בת אשר מעולם לא הכירה את אביה הביולוגי.

מה אני מחפשת עכשיו כדי לסגור את המעגל?

אני מחפשת את "אחי למחצה". מתברר שזמן קצר לאחר גירושיה משמואל ארליך התחתנה אסתר רוזנבאום עם גנרל פולני יהודי, והשניים היגרו לארצות-הברית. אסתר היתה אז בהריון משמואל ארליך.

אני מתארת לעצמי ששם משפחתו של "האח למחצה" זהה לשם המשפחה של בעלה השני של אסתר רוזנבאום. עד היום לא הצלחתי לגלות את שם המשפחה של אותו הגנרל היהודי... ולכן קשה לי לאתר את "אחי למחצה".

מי יכול, מכיר ויודע כיצד לעזור לי למצוא את האח למחצה? לדעתי הוא גר בארצות-הברית.

ניתן לפנות אלי:

יוכי רבינוביץ'

כתובת הדואר האלקטרוני שלי:

yochirabinovitz@gmail.com

טלפון: 054-8884619

תודה רבה,

יוכי רבינוביץ'

תודה על שניתנת לי הזדמנות לכתוב ב"קול לובלין" ולבקש לדעת "מי מכיר ומי יודע?"

לפני כשנה פרסמתי הודעה באינטרנט בפורום לובלין. כתבתי שאני מחפשת מידע על אודות משפחת אמי בלובלין. לאחר מספר חודשים קיבלתי תגובה אשר עזרה לי מאוד לברר מספר דברים שלא ידענו (אני ואחיותיי) ושנתגלו לנו לאחר מותה של אמי בינואר 2005. כעת הגעתי למבוי סתום בחיפושיי, ולכן אני פונה שוב לכל הקוראים. הסיפור (בתמצית) הוא כזה:

אמי, **מאשה ורונצברג** (שמה מהבית), הייתה נשואה ל**שמואל ארליך**. נולד להם ילד, והוא היה בן שלוש בעת התרחשות המאורעות המוזכרים להלן.

כאשר פרצה המלחמה התחבאו יחדיו במרתף אמי, בעלה ושני אחיה של אמי. באחד הלילות יצאו אמי ואחיה מהמרתף כדי לבקש מזון. הם הגיעו לעיירה אל אותם "חברים" גויים כדי לבקש מהם אוכל. הללו פשוט ירו עליהם; שני אחיה נהרגו במקום, ואילו אימא נפצעה מכדור ושכבה מדממת בשלג. גרמנים פינו אותה משם ולקחו אותה לבית-חולים. לאחר שהבריאה לקחו אותה למחנה עבודה בברגן בבלון, ומשם למיידנק. בינתיים במרתף חיכו לבואה בעלה שמואל ארליך והבן הקטן. הבעל שמע מרחוק את היריות וראה שאשתו לא חזרה, ולכן חשב שהרגו אותה.

את הילד בן השלוש מסר שמואל ל"חברים" גויים כדי שהם ישמרו עליו עד שתיגמר המלחמה. הם הסכימו לכך תמורת כסף רב שקיבלו ממנו. לימים, ה"חברים" הפולנים הרגו גם את הילד.

אמי עברה עוד תלאות רבות. ממיידנק היא הגיעה לאושוויץ, ושם שחררו אותה הרוסים; משקלה אז היה רק 28 קילוגרמים. בשארית כוחותיה הגיעה ללובלין כדי לחפש את משפחתה. אולם הוריה ואחיה נספו בשואה, וכל שנותר לה הוא לחפש את בעלה ואת הילד.

לאחר שהגיעה אמי ללובלין נודע לה שבנה נרצח. כמו כן גילתה כי בעלה שמואל ארליך חי, אך היה נשוי לאישה

תרומות ○ באשטייערונגען

ארגון יוצאי לובלין תרומות שנתקבלו מנובמבר 2005

שם משפחה ושם	סכום
Esther Mandaley	\$ 150
Joseph Cynamon	\$ 100
אבידר יעקב	₪ 100
אברהמי בת שבע	₪ 210
אובליגנהרץ אריה וצביה	₪ 100
אופטובסקי משה	₪ 200
אור וסונג אליעזר	₪ 100
אטלס דליה	₪ 300
אידלסון אסתר ע"י עדנה ודוד לאודן	₪ 250
איזנר שאול	₪ 100
איינשטיין יחזקאל	₪ 50
אלמגור אלה ודן	₪ 100
אמירה לאורה (לבית פינקלשטיין)	₪ 100
אפופשלג ישראל לאריה אופק	₪ 50
אקרמן חיים	₪ 100
ארנון-שפירא שרה	₪ 100
אשל אליאן (שטייזל)	₪ 250
בהיר רגינה	₪ 100
בורנשטיין ציפורה (פינקלמן)	₪ 100
בינשטוק אברהם	₪ 250
בך דיאנה	₪ 150
ברוש שרית (פלומנקר-פריד)	₪ 200
בר-זאב אווה	₪ 50
בר-ישראל שמואל (אובליגנהרץ)	₪ 250
ברנהרד אסתר	₪ 75
גבאי ציפורה	₪ 50
גולדמינץ חוה	₪ 500
גורי גד	₪ 300
גורני איתן (גריצמכר)	₪ 200
גל אלי (לבית זלצמן)	₪ 50
גודל מרים ועמנואל קרן רות	₪ 150
גודל רבקה ושמואל	₪ 150
גרישנפן פנינה (לבית מנדלי)	₪ 100
דונר רושקה ומקס	₪ 200
דסקל ציפורה	₪ 120
דקר נווה ויוסי	₪ 500
הד יצחק	₪ 50
הוד איטה	₪ 100
הולצמן עדה	₪ 120
הלברשטדט אהרן	₪ 150
הלרשטיין אהרון	₪ 100
הנדלסמן משה	₪ 150
הרשטיין אהרן	₪ 500
הרשטיין אילן	₪ 100
וישגורוד אברהם ופאני	₪ 100
וסונג משה	₪ 100

100 ₪	וקשול יוסף
100 ₪	זיגלוקס סילביה
100 ₪	זילברשטיין מרדכי
300 ₪	זילברשטיין נסיה ומרדכי
200 ₪	זינגר לאוניה
200 ₪	זיסברג שמואל
100 ₪	טאטאי ינינה
100 ₪	ינאי אסתר רחל ומיכאל ליפשיץ
50 ₪	כהן שושנה (לבית מנדלאיל)
210 ₪	כרמל עפרה
\$ 2,800	לובה ומשה קורן
200 ₪	ליבנד עודד
250 ₪	ליווראנט מרלין ואלכס
200 ₪	מילשטיין עדה ומשה
100 ₪	מנור-קרמר לאה
200 ₪	משולם לאה (לדר)
50 ₪	נחשון ליאורה
50 ₪	ניסנבאום אברהם
200 ₪	ניצן ד"ר אילנה
100 ₪	סלונים מינה
300 ₪	סקוברונסקי הרץ אליהו
250 ₪	פולברמן צילה
100 ₪	פיגנבאום בילה ואברהם
150 ₪	פישר צ'שה
100 ₪	פלדמן איטה והנרי
200 ₪	פלומנקר-פריד יוכבד
200 ₪	פלמור חנן (פלומנקר-פריד)
200 ₪	פרידמן ברוניה וזאב
100 ₪	פרידמן יורם
300 ₪	פרל פליה וברוך
50 ₪	פרנקנברג סופי
400 ₪	קיזל אסתר
100 ₪	קרול דבורה (הרשנהורן)
200 ₪	קריגר דורה ובן ציון
300 ₪	רוזנבאום שרה ונתן
50 ₪	רוזנשטיין פרידה(לבית גורנשטיין)
100 ₪	רוט שולמית
100 ₪	רון טובה(גולדברג)
100 ₪	רותם איריס
180 ₪	רידר בלה
100 ₪	רייר שמעון
1000 ₪	רימון פנחס וניצה
100 ₪	שביט חיים
100 ₪	שהם מיכל ואסתר זיו
50 ₪	שטרן יוסף ולאה
200 ₪	שטרנשוס חנה (לבית אדלמן)
50 ₪	שיינברום משה
100 ₪	שפירא דבורה
200 ₪	תמרקין אביבה

לזכרם • צום אַנדענק • IN MEMORY

ושניהם חיו חיים יפים ומאושרים עד ליום מותו. אבא תמיד התגאה והתפאר בשבט שיצר. הוא אמר שהאושר, העושר והגאווה האמיתית שלו הם בנותיו, חתניו, נכדיו וניניו. "יגעתי ומצאתי", אמר.

דברים שאמרה הבת עליזה במפגש יוצאי פולאווה ב-2005:

קשה לדבר על אבא בזמן עבר, מכיוון שבלבנו הוא כל הזמן בדמות של אדם בריא, חזק, חסון, תומך ועוזר לכולם, חיוני ומלא פעילות.

זו דרכו של העולם. ולנו נותר להתגעגע המון, אך להתנחם בעובדה שאבא חי חיים מאושרים ומלאים בהמון אופטימיות ובתכניות לעתיד - עד ליומו האחרון.

אבא הותיר לנו מורשת מיוחדת במינה של דוגמה אישית לחברות, לעזרה לזולת, לאומץ, מצפון, מוסר ויושר, לצניעות, לחוש הומור, לחריצות ולהמון המון חוס ורגישות.

וברקע תמיד היו המון סיפורים על פולין ועל פולאווה של לפני המלחמה, סיפורים שסופרו בעיקר בתקופה האחרונה.

פולאווה היה מקום מיוחד בסיפוריו של אבא. בעת שיחותינו הרבות על אודות העיירה תמיד בלט בעיניו מבט של אושר וגאווה,

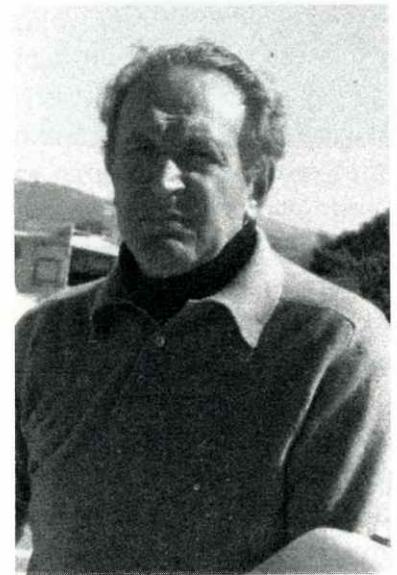
עסקי ספנות, משפחה אמידה. אבא סיים את לימודי הנדסת המכונות בבית הספר הגבוה להנדסה "וולברג" שבוורשה. במהלך המלחמה הצטרף אבא ליחידה מיוחדת של המחותרת הפולנית. היו לו תעודות מזויפות, והוא הצליח להבריח נשק לפרטיזנים יהודים ולמחותרת היהודית בגטו ורשה.

באחד הקרבות של המחותרת נגד הצבא הגרמני אבא נפצע קשה. בחסות הצלב האדום הוא הועבר לבית-חולים בגרמניה, ושם שהה עד לתום המלחמה. בתום המלחמה חזר ללובלין, ושם פגש את אמנו - אלקה ז"ל לבית מיטלמן, ילידת לובלין. הם התחתנו, הקימו משפחה, וב-1949 עלו לארץ יחד עם בתם חנה וגרו במחנה העולים "מחנה ישראל".

אבא בנה מפעל קטן למקדחות שולחן. הוא עבד בחריצות עד לחודש לפני פטירתו, בן 86 היה אז. שנותיו בארץ לא היו קלות, אך תמיד ידע ליהנות ממה שיש. בגיל צעיר התאלמן אבא; נפטרה אימא אשר הייתה עמוד התווך של המשפחה, והוא נותר עם שתי בנות צעירות. המשימה לא הייתה קלה, אך אבא הבהיר לנו מייד שממשיכים לחיות כרגיל. הייתה חלוקת מטלות ברורה בינינו, ואי אפשר היה להבחין שהבית מתנהל ללא אימא ורעיה.

לאחר שבגרנו ועזבנו את הבית אבא נישא בשנית לחברת ילדות שלו מפולאווה - יולנדה לבית מניקוב. גם לה שורשים לובלינאים,

לזכרו של אבינו היקר גרשון אדלמן ז"ל 1919 - 2004

אוקטובר 2006. חלפו שנתיים מאז פרידתנו הפיזית, אך אבא נמצא אִתנו יום-יום - במחשבות, בהתלבטויות ובמעשים.

אבא הגבוה, התמיר, יפה התואר והנפש ידע להתרפק על זכרונות העבר, לחיות את ההווה ולהתכוון לעתיד. ואת כל זאת עשה מתוך אופטימיות, הומור ותקווה ומבלי לשכוח בדרך את החלש, הנזקק והחריג.

אבא נולד ב-20.4.1919 בעיירה קטנה ליד לובלין ושמה קורוב. הוריו היו שמואל יליד פולאווה וחנה לבית קווה, ילידת לובלין. הוא גדל והתחנך בעיר פולאווה. משפחתו של אבא הייתה בעלת

חנה פלד ז"ל

2005 - 1945

חנה נולדה ברוסיה ב-2 למרץ 1945, עלתה לארץ עם הוריה בתיה ועובדיה פלד בשנת 1950.

חנה נפטרה ב-6 לדצמבר 2005 לאחר 10 שנות מלחמה קשה בסוג של סרטן דם הנקרא CML. במהלך מלחמתה במחלה קיבלה חנה טיפולים ניסיוניים בתרופות חדשניות ביוסטון ארה"ב אשר האריכו את חייה ובלמו לתקופה מסוימת את המחלה.

וכך ספדה לה בלהה שוורץ מנהלת מחלקת השיקום בסניף רמת-גן של הביטוח הלאומי:

אנו, עובדות מחלקת השיקום בסניף רמת-גן, עומדות המומות ליד קברך הטרי וממאנות להאמין שזה קרה מהר כל-כך. לפתע פתאום נעלמת לנו; יום לפני פטירתך עוד שוחחנו אתך בטלפון.

בשיחות הטלפון האחרונות שלנו בעת אשפוזך כל שרצית היה שהמשוקמים יקבלו בזמן את התשלומים המגיעים להם - על אף שאת לא נמצאת במחלקה.

חנה, עבדת אתנו במשך 28 שנים. בשנים הללו טיפלת במאות אלמנים ונכים. הפחת בהם תקווה, עזרת להם לחזור למעגל העבודה ולהשתלב שוב במעגל החיים. הדבר שיפר לאין ערוך את איכות חייהם של המשוקמים.

את היית לנו סמל והיווית דוגמה. אפיינו אותך הידע, המסירות, האכפתיות, השקדנות, ההריצות, יושר הלב, הסדר והארגון, ומעל לכול - היית סמל לאהבת החיים ולגבורה עילאית.

לחמת בחירוף נפש על מתן האפשרות למשוקמים למצות את כל זכויותיהם, ואת כל זאת עשית בעת הלחימה שלך במחלה הקשה. כוח הרצון שלך עזר לך לא להיכנע, להמשיך בעבודתך, להיאחז בחיים. בכל תקופת מחלתך היית אופטימית כל כך, ואף פעם לא שמענו ממך מילה אחת של תלונה. היית בחורה רבגונית ומיוחדת. אהבת את החיים, טיילת בעולם, ביקרת במוזיאונים ואהבת מאוד לצייר. ציוריך התלויים על הקירות במחלקה ימשיכו ללוות אותנו עוד שנים רבות.

חנה, יחסו לנו הצחוק המתגלגל והמדבק שלך במסדרונות וחוש ההומור העצמי... קשה מאוד יהיה לנו להתאושש ולחזור לסדר היום השגרתי. תחסרי מאוד לנו ולמשוקמים, יום יום ושעה שעה. הותרת חלל גדול ועמוק בקרבנו. חנה הלוחמת הגיבורה - נוחי בשלום על משכבך.

ולכם משפחה יקרה, אנחנו אתכם באבלכם הכבד. המקום ינחם אתכם יחד עם שאר אבלי ציון וירושלים. מי ייתן ולא תוסיפו לדאבה.

אך היו גם המון געגועים ודמעה בקצה העין.

לאבא היו המון סיפורי טבע על יערות, פטריות, אוכמניות, דומדמניות, פטל ועוד מיני פירות יער שאינם מוכרים בשפה העברית. לפני כשמונה שנים זכה לראות את הלילך (בו בפולנית) פורח בגינתו, והוא התרגש עד דמעות. ריח הילדות והפריחה החזירו אותו שישים שנים אחורנית, אל פולאווה. המון אהבה וגעגועים היו בהזכרות הזו.

שמענו רבות על אודות הנהר הרחב, הגשר הארוך, הקפיצות מהגשר לנהר, הווי הספינות וההפלגות על הנהר, הלימודים בגימנסיה הכי טובה, מעשי הקונדס בתקופת הלימודים וכמובן על החברים מזמן הילדות ועל הקשר האמיץ והחזק שנתר לאחר כל כך הרבה שנים.

הקשר עם קהילת פולאווה תפס מקום חשוב בחיינו. אבא הקפיד להגיע לכל המפגשים וחזר תמיד בתחושה שקהילת יוצאי פולאווה היא משהו מיוחד - משפחה גדולה ומלוכדת, מין משהו שקשה להסביר. לבסוף התחלנו גם אנו להגיע למפגשים ולהבין למה אבא התכוון.

אז נאחל לכולנו שנמשיך להיפגש, לזכור ולהזכיר. ושיהיו לנו הכוח והיכולת להמשיך בזו הדרך כמשפחה מלוכדת, כפי שאבא הרגיש והדגיש.

הבנות: **חנה ועליזה**

קינה מורגנשטרן [מנדלטרון] ז"ל 24.2.2002 - 1.5.1901

אמי נולדה למשפחה ברוכת ילדים ברחוב פודזמצי'ה שבעיר העתיקה של לובלין. אמה של קינה נפטרה בשעת לידתה; אביה ואחיותיה גידלו את האחים התאומים.

מגיל צעיר מאוד עבדה קשה כדי לסייע ולשאת בעול פרנסת המשפחה. "האודים המוצלים" מבין כל בני משפחתה הם שלוש בנות אחיותיה.

ב-1934 נישאה לאבי, חיים מורגנשטרן. אני הייתי בתם היחידה.

הורי ניהלו חנות בגדים ברחוב ביכבסקה 5. בעת מלחמת העולם

השנייה הסתתרנו אצל נשים פולניות אשר אמי סחרה אתן. הן העריצו אותה והיו מוכנות להסתכן למענה.

אבי ז"ל הומת במיידנק.

לאחר נדודים באירופה ושהות במחנות עקורים בגרמניה עלינו ארצה ב-1949. גם בארץ עברנו דרך חתחתים: קשה היה להסתגל למעברה, לחום ולעברית - שפה אשר גם בהמשך לא הצליחה ללמוד אותה כיאות.

אמי עבדה בפרך. היא טיפלה בקשישים, קנתה מצרכים בשוק השחור, עבדה כעוזרת בית וכטבחית במסעדת פועלים. ממשכורתה המצומצמת קנתה דירה קטנטונת בראשון-לציון כדי שְלִי תהיה פינה חמה. רק לאחר קבלת פיצויים מגרמניה הוטב מצבה הכלכלי.

אין ספק כי אמי היוותה אי של יציבות בחיי. היא הייתה נטולת השכלה פורמלית, ועם זאת ידענית גדולה ובעלת זיכרון פנומנלי. אמי הרבתה לקרוא, התעניינה בפוליטיקה והייתה מעורבת בחיי ובחיי ילדי. היא הסתפקה במועט. האישה הזו הייתה דייקנית, ביקורתית ופדנטית; בעיקר

הפליאה אותי המשמעת העצמית הגבוהה שלה. תמיד הייתה לבושה בקפידה ואכלה בשעות קבועות - ארוחת בוקר בשבע בבוקר, ארוחת צהריים באחת בצהריים וארוחת ערב בשבע בערב בדיוק. השולחן היה ערוך כמו לקראת "בואו של קיסר בכבודו ובעצמו".

על אף שלאחר הגיעה לגיל 70 התדרדר מצב בריאותה, תמיד היא הצליחה להתגבר על המחלות. דומה היה שאף צרה לא יכולה לה. היא ידעה כיצד להעסיק את עצמה - סרגה, ארגה ומדי יום ניקתה והבריקה את ביתה! בת 99 הייתה ועדיין נסעה באוטובוס לשוק הכרמל כדי לערוך קניות.

אני קיוויתי שכך יהיה לנצח. לפני ארבע שנים נפטרה, והיא כמעט בת 101.

יותר מארבע שנים חלפו מאז פטירתה. אני אדם מאושר ועשיר, יש לי ילדים ומשפחה; אך גולת הכותרת בחיי הייתה אמי. אני מצרפת כאן שיר אשר כתבתי לכבוד יום הולדתה המאה. השיר הזה משקף את אישיותה:

אמי

היא מופת ותפארת.
למרות גילה המופלג,
היא חומת מגן ללא סייג.
עצמאית וצלולה,
חכמה ונדיבה.
עם השנים "אשת הברזל"
הלוחמנית
הפכה רכה יותר,
מלטפת.

כמה היא חסרה לנו!

הבת: שולה מורגנשטרן-רוט

אמי בת 100

לובלינער באַניונג

פֿון אורי אורינאוויטש (וואַרשע)

לעבן דערשטיקט געוואָרן אין לובלין פֿאַר כּמעט הונדערט יאָר, און ערשט אין דער צווייטער העלפֿט פֿונעם 18טן יאָרהונדערט איז די קהילה אויפֿגעשטאַנען תּחית־המתים. זינט דער צײַט האָט זיך דאָס ייִדישע לעבן ביסלעכווייז נאָך אַ מאָל אַנטוויקלט, כאָטש קיין אומגליקן האָבן נישט געפֿעלט, באַזונדערס,

בעת די מלחמות מיט די דריי שכנים, וועלכע האָבן דעראַבערט און אויסגעמעקט פֿון דער מאָפע די פּוילישע מדינה. פֿונדעסטוועגן, איז לובלין נאָך אַ מאָל געוואָרן אַ באַרימטער ייִדישער צענטער, דאָס מאָל צוליב דער חסידישער באַוועגונג, וועלכע האָט זיך פֿאַרשפּרייט איבער אַלע מיוזעאָלע שטחים פֿון אַמאָליקן פּוילן. אַנהייב 19טן יאָרהונדערט האָט לובלין געשטמט מיטן צדיק ר' יעקבֿ יצחק האַראַוויץ. אינעם יאָר 1865 האָבן אין לובלין געלעבט כּמעט 13 טויזנט ייִדן, וואָס באַטרעפֿט כּמעט 60% פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג.

די נייע „גאַלדענע עפֿאַכע“ איז אַנגעקומען צוזאַמען מיטן אויפֿלעב פֿון פּוילן. אין יאָר 1926 האָבן אין לובלין עקזיסטירט שוין 17 ייִדישע שולן פֿאַר קינדער, ס'זענען געווען טעטיק 16 דרוקערײַען, דערשינען אַ סך צײַטשריפֿטן און צײַטונגען, דערונטער דער באַקאַנטער אין פּוילן „לובלינער טאַגבלאַט“. די קהילה האָט פֿאַרמאָגט 7 שולן, 2 מיקוואֹת, אַ שפּיטאַל, אַ בית־תּומים, אַ מושבֿ־זקנים און אַ סך שולן פֿאַר קינדער. אָבער די סאַמע וויכטיקסטע און וועלט־באַרימטסטע אַנטשאַלט, וואָס האָט עקזיסטירט אין צווישן־מלחמהדיקער לובלין, איז געווען די ישיבֿה „ישיבֿת־חכמי לובלין“, אויפֿגעבויטע אינעם יאָר 1930. די ישיבֿה איז לאַנצירט געוואָרן דורך דעם באַרימטן רבֿ ר' מאיר שפּיראַ, וועלכער איז אויך באַקאַנט ווי דעה וואָס האָט אַנגעהויבן און פֿאַרשפּרייט איבער דער וועלט די לערן־סיסטעם פֿון דף־יומי, דאָס הייסט, שטודירן טעגלעך איין בלאַט גמרא און, אויף דעם אופֿן - גאַנץ ש"ס אין משך פֿון 7 יאָר. דערפֿאַר האָט מען דווקא אין לובלין דעם פֿאַרגאַנגענעם יאָר (2005) געפֿראַדעט אַ סיס־הש"ס, אין וועלכן ס'האָבן זיך באַטייליקט רבנים און תּלמידי־חכמים פֿון דער גאַנצער וועלט.

נאָך אַ טראַגעדיע איז אַנגעקומען, ווען פּוילן איז חרובֿ געוואָרן דורך אידע שכנים - טאַטאַליטאַרישע רויב־מדינות, היטלער־דיכטשלאַנד און סטאַלין־רוסלאַנד. די אַקופּירטע שטאַט לובלין איז די גאַנצע מלחמה־צײַט געווען זייער אַ וויכטיקער סטראַטעגישער פּונקט

לובלין

איז אַ מאָל געווען איינער פֿון די וויכטיקסטע ייִדישע ייִשובֿים אין פּוילן. די ערשטע ייִדישע קהילה האָט דאָרטן עקזיסטירט שוין אינעם יאָר 1396. זינט דעם יאָר 1451, אַ דאַנק די פּריוויילעגיעס פֿון דעם פּוילישן מלך, קוזמיר יאַניעלאָ, האָט דער ייִדישער קוואַרטאַל זיך כּסדר פֿאַרברייטערט און די צאָל אינווייניגער זיך פֿאַרגרעסערט. אינעם יאָר 1518 האָט מען אין לובלין אויפֿגעבויט אַ ישיבֿה באַרימט אין גאַנץ אייראָפּע, וואָס איד באַדייט איז געווען אזוי גרויס, אַז דער ראַשי־ישיבֿה פֿלעגט זיך באַנוצן מיטן אַניווערסיטעט־טיטל „רעקטאָר“. די לובלינער קהילה איז אין חשיבֿות שוין דעמאָלט געוואָרן די דריטע אין פּוילן, גלייך נאָך קראָקע און לעמבערג. פֿון 16טן יאָרהונדערט זענען אין לובלין געווען טעטיק וועלט־באַרימטע ייִדישע דרוקערײַען, די וויכטיקייט פֿון דער עקאָנאָמישער און קולטורעלער ריכטיקייט פֿון דער קהילה פֿלעגן אַנערקענען אפֿילו די פּוילישע הערשער; אזוי, אין יאָר 1568, האָבן די ייִדישע געמאַרקן באַקומען די זכיה פֿון „דע נאָן טאַלעראַנדיס קריסטיאַניס“, וואָס האָט פֿאַרדערט די נישט־ייִדן צו וווינען אין די ייִדישע געסלעך (אזוי ווי ס'איז געווען פֿאַרבאָטן די ייִדן צו וווינען צווישן די קריסטן). אָן פּיל גוזמא פֿלעגט מען לובלין רופֿן „ירושלים פֿון פּוילישן קיניגרייך“.

די גאַלדענע תקופֿה האָט זיך אָבער געענדיקט: אין יאָר 1655 איז לובלין צעראַבעוועט געוואָרן דורך די שוועדן און דערנאָך דורך די קאַזאַקן און רוסן. בעת די לעצטע אַרײַנדרינגער פֿלעגט מען הרגענען מיט אַ באַזונדערער פֿאַרביסנקייט (אויסער די פּוילישע אייני־וווינער) די ייִדן. מ'האַט נישט בלויז אויסגעקוילעט די ייִדישע קהילה, נאָר אויך אין גאַנצן חרובֿ געמאַכט די ייִדישע געגנט, וועלכע האָט געברענט 6 טעג. נאָך אַזאַ קאַטאַסטראַפֿע איז דאָס ייִדישע

גאס לובארטאָווסקאָ 10), אָבער אין אַ קורצער צייט אַרום זענען אלע אַנשטאַלטן פֿאַרמאַכט געוואָרן און לובלין איז געוואָרן אויס ייִדיש. פֿמעט די גאַנצע קאָמוניסטישע עפֿאַכע, בערך 50 יאָר האָט אָפֿיציעל נישט עקזיסטירט קיין ייִדיש לעבן אין לובלין.

ערשט נאָכן יאָר 1989 איז מעגלעך געוואָרן צו פֿרווון עטוואָס אויפֿצולעבן די ייִדישע אַנשטאַלטן. ערשטנס האָט מען זיך באַמיט צוריקצובאַקומען דעם בנין פֿון דער גרויסער ישיבֿה, וווּ צענדליקער יאָרן האָט זיך געפֿונען די מעדיצין־אַקאַדעמיע. מחמת אין לובלין איז, ביז אַהעה קיין ייִדישע אָרגאַניזאַציע נישט געווען טעטיק, האָט זיך דערמיט פֿאַרנומען די וואַרשעווער קהילה. מיט אַ פֿאַר יאָר צוריק איז דער בנין איבערגעגעבן געוואָרן אין ייִדישע הענט. פֿאַרשטענדלעך, אַז די אַקאַדעמיע האָט נישט גענוג אַכטונג געגעבן אויפֿן אַמאַל־ייִדישן בנין און דערפֿאַר צוליב אָפֿגעלאָזנקייט און רעמאַנט־נויט, האָט מען בנים אָנהייב נישט געקאַנט דאָרט פֿירן קיין טעטיקייט. ס׳איז ערשט מעגלעך געוואָרן הייַאר אין יאַנואַר, אויך אַ דאַנק דער געלט־הילף, וואָס די וואַרשעווער קהילה האָט באַקומען ס׳פֿון דער פּוילישער מלוכה־אַדמיניסטראַציע, ס׳פֿון פּריוואַטע מענטשן. מען האָט באַניט אַ פֿאַר צימערן. זיי ווײַסן אויסגעמאַלט, אַרײַנגעבראַכט נײַ מעבל און מכשירים. אָבער אינטערעסאַנט איז, אַז ס׳האַבן זיך אויפֿגעײַט די פֿאַר־מלחמהדיקע בײַשטידלעך.

די צערעמאָניע פֿון באַניצען דאָס ייִדישע לעבן אין לובלין איז פֿאַרגעקומען דעם 22סטן יאַנואַר 2006 אינעם בנין פֿון דער „ישיבֿת־חכמי־לובלין“ (לובארטאָווסקאָ־גאַס, נומ׳ 85), איינס אַ זײַגער נאָך מיטאַג. ס׳זענען אָנגעקומען פֿאַרשטייער פֿון אַ סך אינסטיטוציעס און אַנשטאַלטן, צווישן זיי די קאָ טוילישע און פּראַוואַסלאַווע בײַסקאָפֿן. ס׳האַט אַוודאי אויך נישט געפֿעלט דער ישראלידיקער אַמבאַסאַדאָר דוד פּעלעג. דער פּוילישער אַרציביסקאָפּ זשיט־שינסקי האָט געזאָגט, אַז ער באַדאַנקט די ייִדן, וואָס זיי ווילן קומען צוריק קיין לובלין און ער האָט אונטערגעשטרעבן די וויכטיקייט פֿון דער לערע פֿונעם פֿאַרשטאַרבענעם פּוילישן פּויפּסט, וועלכער פֿלעגט לײַגן אַ שטאַרקן טראַפּ אויף די אַרציקע און חבֿרישע ייִדיש־קאַטוילישע באַצונגען. דער הויפּט־רײַז פֿון פּוילן, מ. שודריק, האָט געבראַכט

צווישן דײַטשלאַנד און דעם מיזרח־פּראַנט. דערפֿאַר פֿלעגן זיך די דײַטשן אין דער געגנט פֿירן באַזונדערס אַכזריותדיק און געוואַלט דעם גאַנצן ראיאָן, אויפֿן אַרט פֿון די פֿאַרטריבענע פּאָליאַקן און אויסגעהרגעטע ייִדן, באַזעצן מיט דײַטשישע קאַלאָניסטן. די געטאָ האָט מען געשאַפֿן אין מערץ 1941; גלייכצײטיק האָרט פֿאַרן פֿאַרראַטן און באַפֿאַלן דעם אַלייִרטן ראַטן־פֿאַרבאַנד (דעם 22סטן יוני 1941) איז אין דער פֿאַרשטאַט מינדאַנעק געגרינדעט געוואָרן דער טױט־לאַגער. דאָס אומברענגען די ייִדישע באַפֿעלקערונג האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ יאָר שפּעטער, אין מערץ 1942. בערך 30 טױזנט ייִדן זענען אומגעקומען אינעם פֿאַרניכטונג־לאַגער בעלזשעץ. איבער 4 טױזנט אינעם דערמאַנטן מינדאַנעק, 2 טױזנט אין מאַסן־עקזעקוציעס אינעם וואַלד קרענפּיעץ לעבן לובלין (ווּ, צווישן די איבער 30 טױזנט אַנדערע קרבנות, זענען דערשאַסן געוואָרן בסך־הכל 4 טױזנט ייִדן). אין נאָוועמבער 1942 זענען די לעצטע לובלינער ייִדן פֿאַרשפּאַרט געוואָרן אין מינדאַנעק, און די דײַטשן האָבן חרובֿ געמאַכט די גרויסע מהר־ל־שיל. על־פּינס איז דער בנין פֿון דער „ישיבֿת־חכמי־לובלין“ ניצול געוואָרן, מסתמא דערפֿאַר וואָס מען האָט אים גענוצט ווי די הויפּט־קוואַרטיר פֿון דער דײַטשישער פּאָליציי. לובלין איז באַפֿרייט געוואָרן אין יולי 1944. נאָך דער מלחמה האָט זיך פֿונדעסטוועגן, אַ געוויסע צײַט געהאַלטן דאָרט אַ קליינע ייִדישע געזעלשאַפֿט מיט אַ שטיבל (אויף דער

הכנסת־תורה אין „ישיבֿת־חכמי־לובלין“.

געשיכטע. זי איז איבער 100 יאָר אַלט און שטאַמט פֿון שטראַסבורג; דערנאָך איז זי געבראַכט געוואָרן אין פּוילן, און פֿון פּוילן – אַוועקגעפֿירט אין די פֿאַראייניקטע שטאַטן. דאָרטן האָט זי אָפּגעקויפֿט די משפּחה ליפּמאַן, וואָס האָט זי שפּעטער געשאַנקען דער וואַרשעווער קהילה. איבערן אַרונ־קודש האָט מען אויפֿגעהאַנגען אַן אַריגינעל פּרוכט, וואָס מ'האַט מנדֿ געווען אינעם יאָר 1941. נאָך דער מלחמה איז עס גענוצט געוואָרן אינעם שטיבל אויף לובאַרטאָוסקאָ 10. די לובלינער געזעלשאַפֿט וועט אָבער צענטווייליק קיין אייגענע, אומאַפהענגיקע קהילה נישט האָבן. די וואַרשעווער קהילה האָט באַשלאָסן, אַז לובלין זאַל ביז די באַפֿעלקערונג וועט זיך פֿאַרגרעסערן, בלייבן נאָר אַן אָפּצווינג פֿון וואַרשע.

פֿון וואַרשע אַ ספֿר־תּורה און מען האָט געמאַכט אַ סימבאָלישע תּורה־פֿיערונג. דערנאָך האָט מען געמאַכט אַ קליינעם סיום אויף מסכת־עירובין (וואָס מען האָט נאָר וואָס געענדיקט לערנען, לויט דער דף־יומיסיסטעם) און אָפּגעדאַונט מינחה. מחמת קיין מחיצה איז דאָרטן נישט געווען, האָבן די פֿרויען געמוזט פֿאַרלאָזן דעם שטיבל־ציעמה.

דערווייַל, צוליבן מאַנגל אין געלט, איז נאָר אַ קליינער טייל פֿונעם בנין אָפּגעפֿרישט געוואָרן. ס'געפֿינט זיך דאָרטן אַ ביוראָ, אַ קלוב פֿאַר עלטערע לייט, אַ צימער פֿאַרן רבֿ (ווען ער באַזוכט לובלין), אַ כּשרע קיך און אַ צימער פֿאַר קראַנקע. מען האָט אויך אינגעאַרדנט אַ קליין שטיבל, וווּ מע האַלט די ספֿר־תּורה, וואָס האָט אַן אינטערעסאַנטע

די געסט ביי „ישיבת־חכמי־לובלין“ האָט מען מכבד געווען מיט אַ כּשרן מאַלצייט.

צווישן אלטע מויערן

א באזוך אין פוילן

מאטלען - ישראלים. ווארטנדיק אויף מאטלען ביים האטעל „לובליניאנקא“, האבן מיר זיך באקענט מיט צוויי פון זיי - שרה און פינחס. פינחס האט אונדז געוויזן א בילד, וואס ער האט געהאלטן אין דער האנט: זיין טאטע-מאמע גייען אויף א לובלינער גאס - אזא מין בילד, וואס איז זייער ענלעך צו דעם בילד וואס איך האב פון מינע טאטע-מאמע, אבער אויף א לאדזשער גאס; א בילד, וואס איך האב צענדיקער מאל אנגעקוקט און פרובירט זיך פארשטעלן, וואסער לעבן געפרעגט פראגעס וועגן די הינטיקע יידן - צי מיר באגראבן נאך אלץ אונדזערע טויטע אין די וויסע תכריכים. זיי האבן דערציילט וועגן א קלאגערין; וועגן דעם, ווי די יידן האבן זיך געשאקלט ביים דאוונען, און ווי די יונגע פארלעך פלעגן דארפן גיין אין די פעלדער „מאכן ליבע“, ווייל אין זייערע הינזער איז נישט געווען גענוג ארט פאר דעם.

זיי האבן מיר אויך געזאגט, אז די מניעווסקיס זענען געווען גרויסע שנידער - גענייט קליידער פאר די פריצים און געווען זייער ריץ. א ביסל האט עס גע-שטימט מיטן אמת, ווייל מ׳זעט טאטע האט דא, אין ניו-יארק, גענייט בגדים פאר פאט ניקסאן און דזשאקי קענעדי. אבער מערסטנס האבן זיי נישט געלייבט. זיי האבן מיר אויך אנגעוויזן אויף דעם האבן זיי געפירט דארטן אין דער אלטער היים. אפילו די קליידער זענען געווען די זעלבע, בלויז דאס יאר אן אנדערס - מינע עלטערן אין 1948, און זינע - אין 1936.

האלט ער דאס בילד אין דער האנט און זאגט, אז דא ווו מיר שטייען איצט איז פונקט דאס ארט ווו זיין בילד איז גענומען געווארן. ער ווייזט אן מיטן פינגער אויף דער אפרין-דער פונעם בנין און זאגט: „זעט, דאס איז די זעלבע רער וואס געפינט זיך אויפן בילד.“ מיר האבן געפילט, ווי גרויס ס׳איז געווען זיין פרייד פונעם געפינען דאס ארט, ווו זינע עלטערן האבן שפאצירט און אויך זיך פאטאגראפירט. און די גאנצע גרופע ישראלדיקע לובלינער האט געהאט דעם

משפחה. זיך ארומגעוואלגערט אויף די לאנקעס, ווו גאנצע שטעט מענטשן זענען באגראבן. אינעם זעלבן טאג זענען מיר אנגעקומען קיין גראבאוו - מיין טאטנס שטעטל, וואס אלע דארטיקע יידן זענען דערמארדערט געווארן אין כעלמנא. אין גראבאוו האט דער וועגווייזער אונדז פארגעלייגט צו רעדן מיט א פארל, מסתמא די לעצטע מענטשן אין שטעטל וואס געדענקען די גראבאווער יידן, ספעציעל מיין משפחה. די עלטערע לייט האבן זייער גערן דערציילט זייערע זכרונות, שוין צוגעוויינט, אפנים, צו דעם, אז די יידן קומען אהער זוכן זייער פארגאנגענהייט; איצט זינען די פאליאקן שוין זיכער, אז מיר קומען נישט צוריקנעמען דאס האב-אונגוטס פון אונדזערע אבות. זיי ווייסן, אז מיר זוכן אונדזערע משפחות, אונדזערע באבעס און זיידעס, וועלכע מיר האבן קיינמאל נישט געקאנט.

דאס אלטע פארל האט דערציילט מע-שיות וועגן יידן - ווי לעבעדיק די גאסן זענען אמאל געווען; און זיי האבן אויך ווייסן היינט מיט א נידעריקן דאך, ווו מען פארקויפט איצט מכשירים, און דערקלערט, אז דאס איז געווען דאס מניעווסקי-הויז. כ׳האב גענומען א בילד פונעם הויז, אבער כ׳האב זיי נישט געגלייבט.

פון לאדזש זענען מיר געפארן קיין קראקע און - ווידער די זעלבע שוידער-לעכע געשיכטע. מיר געפינען זיך אין א געוועזענער געטא, און האבן נישט קיין חיי-שעה. מיר פארבינדן זיך מיט די פאליאקן, יונגעלייט, וואס האבן אן אינטערעס אין אויפדעקן פאר זיך די יידישע געשיכטע און קולטור וואס האט געבליט דא, אין די שטעט, ווו זיי וווינען איצט. זיי פילן די גרויסקייט פון דעם אומגעקומענעם אמאל. די נשמות פון פארגאנגענע „שוועבן פארביי“ און בארירן די איצטיקע אינוויינער.

אזא גרופע מענטשן איז ספעציעל אק-טיוו אין לובלין, ווו מיר זענען געפארן זיך טרעפן מיט מאטל ראזענבוש, א לובלינער געבוירענער יוגנטרופניק, טעטיק אין דער לובלינער לאנדסמאנשאפט, וואס קומט זיך צונויף יעדעס יאר אין לובלין. אלע, אחוץ

ווען מ׳זעט טאטע איז שוין געלעגן אויף זיין טויטן-בעט, האט ער איין מאל אויפגעפענענדיק די אויגן, אנגעהויבן דער-ציילן זיין נייעם פלאן: „מיר קלייבן זיך איבער קיין לאדזש“ - האט ער געזאגט. ער וועט זען צו פארקויפן דא דאס הויז און מיר וועלן זיך אריבערציען קיין לאדזש גלייך נאך דעם. „דארטן איז לעבעדיק“ - האט ער געזאגט - „אלע זענען דארט“.

האב איך שוין געמוזט באזוכן אט די שטאט, ווו איך בין געבוירן געווארן. פון קינדווייז אן האב איך געהערט, אז קיינער איז דארט נישטא. און ווען איך האב, שוין א דערוואקסענע, ארויסגעוויזן אן אינטערעס צו פארן קיין פוילן, זענען די עלטערן געווארן אויפגערעגט; מיך אנגעקוקט אזוי ווי איך בין משוגע גע-ווארן. אין א בייזן טאג האבו זיי געזאגט

אז ס׳איז דארטן קיינער נישטא, און אז איך האב דארט נישט וואס צו זוכן. האט עס געדויערט ביז מ׳זעט טאטנס טויט, ווען איך האב זיך דערוועגט צו פארן באזוכן די „אלטע היים“.

דעם אמת געזאגט, האב איך מורא געהאט צו טרעטן אויף דער ערד וואס איז אנגעזעטיקט מיט בלוט פון אונדזער פאלק. אבער אזוי ווי מ׳זעט באשערטע, חנה פאלאק, איז שוין געווען אין פוילן און האט דארטן געארבעט, האט זי מיר געוויזן דעם וועג.

קומענדיק קיין ווארשע האבן מיר גלייך זיך געלאזט זוכן די גאסן, ווו ס׳איז געווען די געטא - געזוכט שרים אין די גאסן. און אזוי איז עס געווען אין יעדער שטאט: מיר זענען ארומגעגאנגען,

זוכנדיק דעם אמאל וואס איצט איז ער שוין נישטא. געטרויערט און זיך נישט געקענט פארשטעלן, ווי אזוי און פאר וואס דאס אמאליקע ריכע יידישע לעבן איז מער נישטא. וואס מער געזען, אלץ מער אומגלייכלעך איז עס געווארן.

פון ווארשע זענען מיר געפארן קיין לאדזש, ווו איך בין געבוירן געווארן. אויסגעזוכט דארטן מ׳זעט מעטריקע און געפארן באזוכן כעלמנא. דארטן איז פאריכטעט געווארן מיין טאטנס גאנצע

Muzyka połączyła narody

Nastrojową modlitwą za zmarłych rozpoczął się wczorajszy koncert poświęcony pamięci Żydów z Lublina. Wcześniej jego współorganizator – Józef Dakar – otrzymał tytuł Ambasadora Lublina

SYLWIA SZEWC

••
- Gdyby przed zagładą były takie spotkania jak to, nie musielibyśmy oplakiwać ludzi, którzy uszli z dymem krematoriów, których imion nie znamy - powiedział ks. dr Alfred Wierzbicki, wikariusz biskupi do spraw kultury.

Słowa uznania dla idei koncertu przekazał też minister kultury Kazimierz Ujazdowski. - Choć historia była okrutna, pozostała tu na trwałe, na kamiennej macewie - czytał list ministra poseł Krzysztof Michalkiewicz. Sam dodał: - Cieszę się, że ta więź między narodami jest podtrzymywana.

Orkiestrą Filharmonii Lubelskiej dyrygowała światowej sławy Dalia Atlas z Izraela. Do filharmonii przybył też Zvi Avni, kompozytor utworu „Kadish”, którym rozpoczęto koncert: - Kadish jest modlitwą za zmarłych, w której akceptujemy to, jak układa się los człowieka. Myślę, że słowa otwierają umysły, a muzyka - serca. Niech i teraz tak będzie - powiedział artysta.

Występ muzyków poprzedziło wręczenie tytułu honorowego Ambasadora Lublina współgospodarzowi imprezy Józefowi Dakarowi, prawnikowi z Tel Awiwu i przewodniczącemu Ziomkostwa Żydów Lubelskich.

- To, że wystąpiliśmy z inicjatywą nadania tego tytułu panu Dakarowi, nie jest przypadkiem. Budował i buduje relacje między Żydami i Lubli-

Józef Dakar odbiera statuetkę Ambasadora Lublina od prezidenta Andrzeja Pruszkowskiego

nem, promuje nasze miasto za granicą - argumentował prof. Andrzej Kidyba, szef „Wspólnoty Lubelskiej”. - Ziomkostwo, które skupia ok. 700 osób, utrzymuje kontakty z lubelską młodzieżą i tutejszymi organizacjami. Józef Dakar w pełni zasługuje na ten tytuł.

Dakar długo dziękował za wyróżnienie, najpierw w języku angielskim, potem po polsku: - Traktuję to jako szczególne wyróżnienie przyznane całemu Ziomkostwu.

Pamięć o Żydach, którzy żyli w Lublinie ponad 500 lat to obowią-

zek nie tylko Żydów, ale i Polaków. To, że w koncercie uczestniczą i chrześcijanie, i Żydzi daje dobry przykład, że historia tych drugich dotyczy nas wszystkich.

Prezydent Andrzej Pruszkowski - drugi gospodarz koncertu - podglądał za ramienia kartkę Dakara z polskim przemówieniem. Ciekawskich zapewnił, że nie był to zapis fonetyczny. Oprócz honorowego tytułu, prezydent wręczył Dakarowi flagę Lublina i symboliczną figurkę „ambasadora”. ●

DOES ANYONE HAVE ANY INFORMATION?

About a year ago I published a notice in the Lublin internet forum, looking for information about my mother's family from Lublin. After few months I received a respond that helped me clarify few things that my sisters and I did not know

and were revealed to us only after my mother's death in January 2005.

Now I have arrived at a dead-end in my investigation, therefore applying again to all readers for assistance:

My mother, **Masha Vronzberg (Masia Weronberg)** was married to **Shmuel Ehrlich (Szmul Ehrlich)**. They had a little son **Zvi Hirsh (Cwi Hersz)**. When the war started my mother, her husband, Zvi, who was three years old, and her two brothers hid in a cellar in a little town near Lublin. One night my mother and her brothers went to look for food. They went to their Polish "friends" who just shot them all. The brothers died on the spot, my mother was wounded and lay bleeding on the snow. Germans evacuated her to a hospital. After her recovery she was sent to a labor camp in Bergen Belsen and afterwards to Majdanek.

In the meantime in the cellar her husband Shmuel Ehrlich and her little son Zvi-Hersh waited. Shmuel heard distant shooting, and when his wife and her brothers did not return, he assumed that they all were killed.

He handed little Zvi-Hirsh to Polish "friends" to be kept until the end of the war, for a large sum of money. They killed the little boy as well.

My mother went through lot of hardship. From Majdanek she was sent to Auschwitz, where she was liberated by the Soviet army. Her weight was 28 kgs.

She went to Lublin to look for her family. She knew that her parents and brothers were dead

and she looked for her husband and son.

She found out that her little boy was murdered, her husband survived and married

a woman by the name **Esther Rozenbaum (Estera Rozenbaum)**. He married her since he thought that my mother had not survived.

When he found out that his first wife survived, he divorced his second wife and remarried Masia. The joy was great. Mother got pregnant. This joy did not last long, one day two "hooligans" came to their home shot Shmuel to death, wounded my mother and ran away.

I am the daughter that was born to Masia and Szmul Ehrlich - a daughter that never knew her biological father.

What I am looking for, in order to close the circle is to find my half-brother.

Apparently after my father divorced Esther Rosenbaum, she married a Polish-Jewish general and the two immigrated to the United States. Esther was pregnant by Shmuel Ehrlich.

I can imagine that my half brother's surname is the same as Esther's husband's.

Until now I have not succeeded to discover the surname of this Jewish general, therefore I cannot find my half brother. In my opinion he lives in the United States of America.

Does anyone have any information that might help me find my half-brother?

Please write to

Yochi Rabinovitz

my e.mail: yochirabinovitz@gmail.com

tel.: +972 54-8884619

Thank you very much!

In the museum of Belzec

Belzec. The museum

Belzec

they would live.

The Germans ordered the prisoners to set up a football team and on Sundays games were being played. Jews played with SS-men, the same ones who tortured and murdered them. The SS-men treated this as a matter of sport, and when they lost a game they had no complaints.

There wasn't even one day without a transport. Mainly women and children were being conveyed. The Ukrainians employed in the camp treated people even more sadistically than the Germans. The Jews were planning a revolt and a general escape, but due to treason they had to abandon the plan.

There were also women employed in the camp, but their number was much smaller than the number of men. There were no children at all. Women worked. They were selected from the transports.

One had always to look content, never to look sad; Because if an SS-man didn't like the look on someone's face, he would shoot him or send him to the chimney. At work they used to beat terribly. To turn around was forbidden, they shot for that. My husband was the chief tinner, and I think due to this he held out for such a long time there.

After 9 months of staying in Belzec the Germans liquidated the camp. Prisoners who had been working there were taken away, and all the workshops and the office were liquidated. In the last few weeks the transports stopped completely. The staff and the prisoners were taken by train right from the camp to the camp in Sobibor. The Germans told them they were going to work. But the prisoners, realizing they were being taken in the direction of Chelm, understood where they were going. My husband decided to escape. He agreed upon that with other two companions who were with him in the same car. They took a plank out of

the car's floor and then drew lots who was to escape first. The lot fell upon my husband. He slipped out of the hole. First he put out the legs and then he slipped out. He had to lie still until the train passed, and even then he couldn't get up because Germans with automatic guns were sitting on top of the train. The others were supposed to escape right after my husband. They agreed upon a certain place to meet. My husband waited there, but the others didn't show up; they probably failed to escape. My husband was always certain that he was the only one who survived.

During his stay in Belzec, according to his and his companions' estimation, 800,000 Jews were murdered there. After he escaped my husband reached a railway station, where he questioned a railroad worker about the road to Hrubieszow. After a short distance he realized that someone was following him. He understood that the man had reported him. He was actually round-up and was being chased by Ukrainians on bicycles. My husband managed to hide in the rye. From his hiding place he could observe the "black" ones (Ukrainians in black uniforms) searching in the roadside bushes, illuminating the area with reflectors and shooting from their automatic guns. Somehow, in spite of all, he was saved. Then he got to Janow Lubelski, and from there to the forest - where he joined the Partisans of A.L. (People's Army) at district no. 23, brigade () named after W.Z. Grzybowski. He stayed there from March 1944 until the entrance of the Red Army. During that period he killed 29 Germans, which is acknowledged in the order and was awarded the Grunwald Cross.

Pola Hirszman

Irena Szajewicz

The reveille took place at 4 o'clock at dawn and the prisoners turned out for roll-call. The Germans inspected them and if they did not like someone, or if someone looked sick, he would be selected for the Himmel Kommando [for death]. At the same time the Jews had to sing every day: "mountaineer, don't you regret...", and then everybody went off to work. I only know there was a place for sorting out things where my husband worked for some time, searching clothes and arranging them. Several times he managed to "pinch" valuables, but he always threw it away in the toilet since it had no value to him: he was ready to die at any moment. Later on he worked for some time as a gardener, finally as a tinner. Once he was repairing the roof of a barrack. The barrack was situated at the very end of the camp and the roof was pitched. My husband was calculating how to slip down the roof without being noticed and get out of the camp. In a distance he saw a farmer's cottage and intended to get through to it. In the meantime the Germans discovered that one of the prisoners, a Czechoslovakian Jew, had been planning an escape. The SS-men ordered to build gallows. They gathered all the prisoners and ordered them to participate in the execution. My husband was told to fetch a rope and to tie the convict up. My husband managed somehow to get out of this, since there was one Jew there who was an expert in tying up and my husband somehow manipulated that Jew to do it also that time. Before he was hanged, the condemned said: "I am perishing, but Hitler will die and the Germans will lose the war".

The prisoners were constantly beaten, and every day many of the workers from the regular staff were killed.

Typhus was prevailing, but one had to avoid admitting the disease. The sick were murdered on the spot. Getting medical treatment or lying down was out of question. Sick with Typhus and

with a fever of 40 Celsius degrees my husband worked and somehow managed to conceal his condition from the Germans.

He was one of the oldest prisoners. Nobody there succeeded in lasting out for such a long period like he did. Later on there wasn't even such a great hunger. There was an Ukrainian who used to buy them food for valuables, and everyone in the camp had more than enough opportunities to get some valuables. They were also not badly clad, wearing of course the clothes of the dead. Transports arrived every day; Mainly from Poland, but also from other European countries – Germany, Austria, Czechoslovakia and other. In one of the transports there was an Ukrainian woman. She possessed document that proved she was a genuine Aryan and there was no doubt about it. And yet she went to the gas chamber. Once you crossed the gate to the camp, there was no chance to get out of there alive. Not even any Germans, except for the camp staff, had access to the camp. About one kilometer far from the camp there was the camp office. The commander of the camp also lived in that house. The staff was residing in the camp. I remember only one name of an SS-man, Feix. It stuck in my memory since he was previously the commander of the camp in Janow Lubelski. He was a tall slender blond, very handsome. In Belzec he was one of the cruelest. I do not know what was his position there.

Two Czechoslovakian Jews were working in the camp office. They too had never entered the camp. They even enjoyed a certain freedom of movement. They often went with the SS-men to town to arrange different matters. One day they were told that they would visit the camp. The SS-men showed them the camp around, and in a certain moment they led the women to the gas chamber. When they were inside, the door was closed behind them; they (The Germans) finished with them in spite of the promise that

– to a barrack. We were told to undress before we go to the bath. I understood immediately what that meant. After undressing we were told to form two groups, one of men and the other of women with children. An SS-man, with the strike of a horsewhip, sent the men to the right or to the left, to death – to work.

I was selected to death, I didn't know it then. Anyway, I believed that both sides meant the same – death. But when I jumped in the indicated direction, an SS-man called me and said: “Du bist ein Militarmensch, dich können wir brauchen” [You look like a military man, exactly what we need]. We, who were selected for work, were told to dress up. I and some other men were appointed to take the people to the kiln. I was sent with the women. The Ukrainian Schmidt, a volksdeutch, was standing at the entrance to the gas chamber and hitting with a knout every entering woman. Before the door was closed, he fired a few shots from his revolver and then the door was closed automatically. 40 minutes later we went in and carried the bodies out to a special (). We shaved the hair of the bodies, which were afterwards packed into sacks and taken away by Germans. The children were not buried on the spot; The Germans waited until more bodies were gathered. So that day we did not bury.

I am managed to observe there were many people in the camp, all of them Jews. There were so-called “clean” barracks and dirty barracks. I was directed to a “clean” one, where the barrack lockmaster gave me a plank bed.

I wrote the protocol down on March 19, 1946 up to this point. Since the witness could not proceed with his testimony that day, he intended to do so the next day.

That same evening he was murdered by 2 or 3 men from N.S.Z. (National Armed Forces). Now his wife, widow, whom he had told

during their almost one year of marriage all the details of his stay in Belzec and later his escape, is following-up his testimony.

Irena Szajewicz

**For my murdered husband Chaim
Hirszman**

Pola Hirszman

Pola Kaminer was born in Bilgoraj on May 30, 1923. She is deposing what she knows about Belzec from what her husband told her.

I know, from what my husband told me, that the camp in Belzec constituted, together with the barracks for workers (who were recruited from the transports only), one unit. From the outside the camp was surrounded by a small forest, so that nothing could be noticed. There was one barrack into which all the people destined to death were driven, its door closed automatically and people were gased there. Jews-workers took the bodies out and buried them in the beginning, while later on they were burned.

My husband told me of a case when one of the workers was so hungry that while burning the bodies, he ate up a part of a dead man's leg.

One day a transport with children up to 3 years old arrived; I cannot tell their exact number, but I know they were many. The workers were told to dig one big hole into the children were thrown and buried alive. My husband recollected this with horror. He couldn't forget how the earth was rising until the children suffocated.

From what he told me I conclude that there was no krematorium there, the bodies were burned at the stake. The camp was like a town. The streets had even names. The barracks were made of wood, except for the barrack that had contained the gas chamber.

Chaim Hirszman testimony

Protocol

Lublin, March 19, 1946

Testifying: Hirszman Chaim

Born: October 24, 1912 in Janow Lubelski

Education: Vocational School

Occupation before the war: Mechanic – Metal Worker

Occupation now: works in W.U.B.P. (District Office of Public Security)

Previous to the war: lived in Janow Lubelski and in Stalowa Wola in C.O.P. (Central Industrial Region in the middle of Poland)

During the occupation: lived in Janow

Recording: Irena Szajewicz

In the year 39', when the Germans entered Janow, there were about 4000 Jews there. Most of the houses were destroyed as a result of hostilities. A few Jewish stores which had remained were crushed and robbed.

There were constant street round-ups for labor. I used to escape or hide and never let them take me for labor. They used to beat men at work; once they even killed an elderly Jew.

At the beginning I lived with my parents, brothers and sisters; afterwards I married and lived with my wife.

Jews had to wear armband.

There were several Germans whose treatment was particularly sadistic. Those were: Muller, a Gestapo-man of middle size, blond with evil blue eyes and blond hair; Derband, a tall

gendarme, a very handsome brunette with blue eyes and one leg shorter; Zeis, the head of Arbeitsamt, who used to treat in a cruel way Jews that he met on the street.

I worked as a tinner in Engineer Ksiazek Ferdynand (volksdeutsch) building office. When I once didn't appear to work, he reported me to the Arbeitsamt. Zeis called me to his office, and when I arrived he beat me. I never went back to the former firm, but worked in another building office.

The worst devil was Leng, the last subprefect of Janow.

Up to September 42' there was no special "action". Then all the Jews were ordered to leave Janow. They were allowed to go either to Krasnik or to Zaklikow. I went with my family to Zaklikow. In Zaklikow a segregation took place.

Men able to work formed one separate group; women, children, old men and those considered unable to work formed another group. I was sent to the side of those selected for work. But since my wife and my half-a-year old son were sent to the opposite side, I asked to join them and was permitted to do so.

We were entrained and taken to Belzec. The train entered a small forest. Then the entire crew of the train was changed. SS-men from the death camp replaced the railroad employees. We were not aware of this at that time. The train entered the camp. Other SS-men took us off the train. They led us all together – women, men, children

A Letter to Second Generation Lubliners

Robinn Magid

Jewish Records Indexing - Poland project for the Lublin USC.

Dear Yossi and all the Second Generation Lubliners:

I heard that your trip to Lublin was very successful! Mazal Tov on spreading good will and creating an atmosphere of understanding between people! I wish I could have been there with you. Thank you for all you do!

I also heard that some people in your group were disappointed that the Lublin USC Archives could not find or would not fill their requests for documents immediately. It therefore seemed to me to be a good opportunity to explain the need for and the details of the Jewish Records Indexing - Poland project for the Lublin USC. I've visited the Lublin USC myself several years ago, and I know that the clerks do the best they can to be responsive. They actually work pretty well given enough time. However, the Lublin Jewish record books are in various states of disarray. Many of the indexes to the birth, marriage and death registers were torn out of the back of the books at some point in time, and some were lost or misplaced. Many are in very bad shape and are difficult to read. The records between 1901 and 1917 are in Old Russian Cyrillic and not all clerks can read them.

This is precisely why Jewish Records Indexing - Poland took on the project to computerize the indexes to the Jewish records from Lublin from 1901-1945. We received permission for special access from the Lublin USC. We are now about 95% finished with the project of making the initial index, and we hope to send our archivists back to Lublin around September to extract the parents' names for all the brides and grooms. This will give the Lublin USC the ability to do much faster and more accurate searches for people visiting them or writing them.

Meanwhile, we have large expenses associated with producing this index. When complete, it will be approximately 75,000 entries, not a

minor task to create. JRI-Poland expects that the project will cost \$8000 to complete, and this includes the expenses of sending teams of people to Lublin to photocopy and photograph indexes, and translation services of archivists who can transcribe the Russian years. It also includes recreating missing indexes and error correction.

This project has already led to our ability to help Shoah survivors remember the names of their loved ones including a woman who was too young to remember the name of her older brother who perished. With our help, her new grandson in Canada was just named for her brother and his name lives again.

I hope that all our Lubliner friends understand the delicate balance that it takes to create and maintain a good relationship with the archives in a foreign country. JRI-Poland is working hard to be a good friend to the Polish State Archives and we believe that our efforts will further everyone's goal of getting fast access to their family information. I urge you to support our project by being aware that any help the archives provides to a traveler on short notice is done as a favor, and that the future searches should be easier once we complete our project. I also urge every Lubliner to help JRI-Poland raise the money needed to pay for this very large project. So far, I've raised \$5800 towards the \$8000 from second generation Lubliners like you and me, and am looking forward to helping more Lubliners recover the names of their loved ones.

Anyone interested in helping me fund the project, please contact me directly, and I'll explain the details.

Very best,

Robinn Magid

Kensington, California

RobinnM@aol.com

put me in touch with the researcher, who very graciously put together brief biographies of the other heroes and forwarded to me. I in turn, extract all the names and the type of missing personal information, forward to Stanley Diamond whose JRI-Poland team will look for the information in the Polish archives. Many thanks to Stanley Diamond and his team for having good relationships with the generous Archiwum Panstwowe w Lublinie. Hopefully, all the biographies will be completed and the information added to the gravestones.

Consequently, this work is also of great benefit to the Ministry of Defense of the State of Israel, who initiated and is collaborating with Yad Vashem, in putting together a book called NETZER ACHARON, (The Last Scion). The book will consist of biographies of all the Holocaust survivors who fell for the State of Israel and were the only survivors of their families. JRI-Poland will search for and provide all the missing biographical information.

Finally, many thanks to all who volunteered their time, energy and expertise. A special thanks of appreciation from my mother who

still sheds tears whenever Urek's name is mentioned.

Itzhak Kawa's memorial page on the Ministry of Defense Soldier Memorial website can be viewed at:

<http://www.izkor.gov.il/izkor86.asp?t=91882>

Please check out Jewish Records Indexing- Poland website:

<http://www.jewishgen.org/jri-pl/>

If you have an interest in building your family tree, JRI-Poland is the site that will be of great value to you.

Personal information about Itzhak (Urek) Kawa was provided by my mother, Eva (Chava) Szek Eisenkeit, born and raised at Szeroka Street # 40, Lublin, Poland.

The old gravestone

The new gravestone

family to live in the Lublin Ghetto, Typhus was rampant and Aron Kawa fell victim to the epidemic. Before his death, Aron gave custody of his children to his brother Berek. As actions against the Lublin Jews took place, Urek and Shimek lost their siblings, uncles Berek and Yankel lost their wives and children as well. Exactly how the brothers and their uncles survived is not known to my mother, but she does know that they survived in hiding.

On Lubartowska street the surviving Lubliners only had each other, my mother, who was the only survivor of a large family, became very close friends with the Kawas. One day uncle Berek asked my mother to do him a big favor, go speak to Urek and ask him not to leave Lublin for Eretz Israel just yet, to wait for his uncle so they could leave together. My mother obliged, spoke to the young man as if he was her “younger brother”, but to no avail. Urek was determined to leave for Eretz Israel on his own, he was “bored in Lublin, all he did was sit and read books”.

Urek got to Eretz Israel and settled in Hadera, he was killed in action on April 7, 1948. Urek did not live to see the birth of the State of Israel and a reunion with his uncles, Berek and Yankel.

Yossi and I are still on the telephone, he puts Neta on the phone we figure things out quickly as Neta did her research at the IDF archives and had the available information on Urek Kawa.. Here we are, second generation Lubliners, finding ourselves in a situation that was new to us, a situation that was a direct consequence of the Holocaust. In our hands we have a Lubliner hero who died in Israel’s War of Independence whose gravestone is incomplete as there were no other family members to provide the names of his parents to be engraved on the gravestone. Neta and I agree that the names of the parents

must be added to the gravestone. I quickly informed Neta that I have the connections to get Urek’s birth record through an organization called Jewish Records Indexing-Poland (JRI-Poland), that I am a volunteer as well as a contributor, and I will e-mail my friend Robinn Magid and Stanley Diamond, Executive Director of JRI-Poland.

As fast as I e-mail Stanley Diamond and Robinn all the facts about Urek Kawa, just as fast came a reply from Stanley Diamond informing Neta and myself that JRI-Poland will send their team to the Archiwum Panstwowe w Lublinie.

Within days, Neta received official extracts of the birth records of the triplets, Izaak-Lejb, Szymon-Salomon and Czarna Kawa. Izaak-Lejb was nicknamed Urek and Szymon-Salomon was nicknamed Shimek by their parents.

Neta Avidar proceeded to pass on the birth records to the Soldiers’ Memorial Unit at the Ministry of Defense of the State of Israel and arrangements were made to have a new matzevah engraved and put into place before Yom Hazikaron.

At last, Izaak-Lejb (Urek) Kawa has been returned to his family, his parents names, date of birth and town of birth are on his gravestone.

This achievement was accomplished by a wonderful team of volunteers, most of us have never met and had no personal stake in this work, the enormous satisfaction only inspired the birth of a new project. I mentioned to Stanley Diamond that Neta found out from the researcher at the Ministry of Defense that there is a long list of Holocaust survivors, the only survivors of their families, who fell in the War of Independence and wouldn’t it be wonderful if we could do for the others what we did for Itzhak Kawa. Stanley agreed that indeed it would be a worthwhile project. Neta

Esther Eisenkeit Minars

Itzhak (Urek) Kawa

One bright morning, the date was approximately February 20th, 2006, the telephone rings. At the other end is my friend, Yossi Dakar, President of the Lubliner Organization in Israel, calling from Tel-Aviv, Israel. The conversation begins with a big HI from Yossi and quickly continues to a statement, “we found out that there were twin brothers, Urek and Shimek Kawa....” I didn’t need to hear any more. The name Kawa is very familiar to me, they were Lubliner friends of my parents. I interjected and said to Yossi, “hold on a minute, let me grab my cellular telephone, have to call my mother, the Kawa family were our friends and my mother knows everything.”

So here I am, with Yossi on the house phone to one ear and my mother on the cellular phone to my other ear. I tell Ima ,(Mom), that I have a question, “did you ever hear of Urek and Shimek....? Ima didn’t have to hear the rest of the question, she said, “what a question? Of course, the two boys survived the Holocaust in hiding with Berek and Yankel Kawa, their uncles”. Ima was so excited and proceeded to tell me the sad story of Urek and Shimek, I passed the information on to Yossi on the other phone as my mother was talking into my other ear. At the other end, Yossi was repeating the information on to someone else sitting in his home in Israel. Later on I found out that it was Neta Avidar, the historian for the 2nd generation Lubliner group as well as the editor of Kol Lublin, who was writing down everything that Yossi was repeating, (more about Neta’s contribution, later on).

According to my mother, she only met Urek Kawa on Lubartowska Street in Lublin in

the immediate days following the liberation of Lublin by the Russian army in July 1944. Lubartowska street was were all the surviving Jews, who came out of their hiding places, gathered and lived in buildings that were still intact. Urek lived with his uncles Berek and Yankel Kawa, his father’s brothers. This is where my mother met the Kawa family. My mother was born and raised in Lublin and so were the Kawa family, all remnants of Jewish Lublin.

My mother did not get to meet Shimek (Shimon). A couple of days after liberation Shimek decided to go back to a village near Lublin to see about the family property. The Kawa family owned a folwark, a very large farm estate, (my mother did not know the name of the village), Shimek went back to the village and was killed by the locals who wanted to make sure that the property would not be reclaimed by the Kawa family. Shimek was only 19 years old.

As my mother recounted the story of the Kawa brothers, I asked her what the names of the parents were. Ima said that she did not know the mother’s name but knew that the father’s name was Aron Kawa and he was a brother of Berek and a half a brother to Yankel.

Urek and Shimek Kawa, two surviving brothers born of a set of triplets, the third child died in infancy. In addition, there were three other daughters to the well to do family, all born in Lublin to Aron Kawa and Tauba Sznajdmil. Tauba died in a home accident when the boys were very young, Aron Kawa never remarried.

The Nazi occupation of Lublin forced the Kawa

group of visiting Swiss tourists. I sat with them as they watched a one-man performance of an Isaac Bashevis Singer play accompanied by a single mournful clarinet.

Later, I couldn't help but be caught up in their enthusiasm as Wacinski, a musician by training, describes TNN's ambitious agenda of educating for local school children, building monuments to the city's Jewish past, and attracting tourists, particularly from Israel.

"We have to deal with it," Wacinski said of Lublin's Jewish past. "This is the story of this place."

No one in Lublin today has done more to preserve that story than Robert Kuwalek, a Polish historian who splits his time between the museums at the Majdanek and Belzec concentration camps.

Kuwalek first heard about Lublin's Jewish history from his grandmother, who considered the day the Germans liquidated the Jewish ghetto as the worst day of her life.

In the years since, Kuwalek has become a walking encyclopedia of Lublin's Jewish past and patiently answers all the questions of visitors like me.

I didn't get to meet Lublin's Catholic Archbishop, Jozef Zycinski, who had led memorial services for Jewish Holocaust victims.

Boston Globe columnist Jeff Jacoby recounted in a story last year how Zycinski and Poland's chief rabbi, Michael Schurdrich mixed the soil from the sites of a synagogue and church

destroyed by the Nazis and planted a Polish tree and Israeli grapevine as a symbol of reconciliation.

I appreciate these efforts by Lublin's non-Jewish wardens of the city's Jewish history.

For most people in Lublin, though, Jews are at best a cultural curiosity. That was the case with the group of giggling Catholic University students I sat next to at Cymes restaurant. I asked them what prompted them to eat there. They said they were attracted by the food and Jewish culture, which in its absence, had become exotic.

One of them, a 25-year-old student who knew no Jews growing up in Radom, described himself as a "judeophile." He enjoys learning about Kabbalah, reads about Judaism on the Internet and even enrolled in a Yiddish course at Lublin's Marie Curie University.

It's heartening to see young Poles my age with genuine interest in Jewish culture. Yet I left Lublin concluding the 500 year legacy of Jewish life in Lublin is still as alien there today as an exhibit on Bedouin or Native American life.

Seth Stern is a journalist in Washington DC researching his grandparents' experience in Lublin for a possible book. If you are willing to speak to him about your memories of Lublin or visits there please email him at sternse@hotmail.com.

Lublin's authentic and artificial Jewish reminders

Walking around Lublin's Old Town last year, I came upon a restaurant where Klezmer music blared from the stereo outside. The word "shalom" above the archway welcomed guests who descended into the basement restaurant named Cymes.

Inside, framed postcards and pictures of Orthodox men in prewar street scenes covered the walls. Jewish delicacies such as gefilte fish, blintzes and hamantashen filled the menu.

For a moment, you might think Jews had never left Lublin.

But the illusion quickly fades. I noticed the same pictures repeated all over the restaurant, just like in an American chain restaurant decorated with mass-produced nostalgia. Then the food came. The hamantashen were the right shape but the dough tasted nothing like the Purim cookies I knew.

Cymes' hamantashen pretty well encapsulate the Jewish presence in Lublin, the city where my grandparents, Bronia (Sznajdermesser) and Nuchim Grin, grew up. Sixty years after they left Lublin for the last time, I found only traces of the city they knew.

I saw the building where my grandmother was born at the intersection of Kowalska and Rybna. It's now a Citibank.

I walked past the apartment house on Lubartowska Street where she lived when the Germans invaded. Frichtman's fruit store on the

ground floor is now a sneaker shop featuring the latest Adidas. The open-air market across the street where she trailed her mother as a little girl is now a supermarket.

And I peered through the window of her former high school where she met my grandfather at a high school dance in the fall of 1932.

I took pictures of all those sites and showed them to my grandmother when I got home. She looked through them with some interest but didn't want to keep any for herself.

I understand why she didn't want the pictures – the same reason why she and my grandfather never wanted to return to Lublin. The city she knew is gone and all that's left are painful reminders of what she lost there.

To be fair, not all reminders of Lublin's Jewish heritage are quite so artificial as Cymes' restaurant. Just inside the Rybna Gate, earnest artists at the TNN theater recreate that heritage for local students and tourists.

Black and white photos of life on Nowa Street hang on the walls of TNN's multi-story labyrinth of a building that extends over Rybna Gate. Visitors can walk around a huge three-dimensional scale model of the entire Jewish Quarter carefully built by a Polish craftsman that fills an entire room.

I listened as a German student volunteer translated comments spoken in Polish by TNN vice director Marcin Wacinski into German for a

The old cemetery:
The single path wound up a small hill filled with old trees, some intimately close and touching
the remaining fragments of the stones

the Jewish heritage of Lublin.) But, for me it was incongruously beautiful, lush with spring green. The single path wound up a small hill filled with old trees, some intimately close and touching the remaining fragments of the stones. There was a sense of loneliness, for who would come to pray? But we were a large group 'who knew from whence we came' and maybe our memorial prayers lent some peace to the hill cemetery?

On Shabbat, the group walked from the hotel to the Yeshivath Chachmei Lublin where the learned members of our group (together with an emissary from a yeshiva in Warsaw) held the first Shabbat service in over 60 years. There are only a handful of Jews living in Lublin today but they managed to graciously host a Kiddush meal for us. Oddly though, I sensed that we were as strange to them as they were to us.

Travel for me always includes bookstores. The bookstores and the tourist information center in Lublin contain no less than five books and numerous pamphlets about the history and heritage of the Jews of Lublin. Although there is a positive aspect to this, it made me feel as if we were considered as some extinct tribe.

Teatr NN spared no effort in taking us on a detailed virtual tour of what was once a vibrant Jewish community. Although the staff members are much too young to have walked the old streets, one senses that they have a powerful connection to the places that they describe, that those streets are as familiar to them as is their own city today. At the conclusion of the

visit, when Vitek took out his guitar and began a round of Yiddish songs, one could only feel a deep appreciation for the depth and intensity of the efforts of Teatr NN to discover and preserve the memory of our lost community. Someday I will have the courage to ask them what is always on my mind, "why?"

Belzec and Majdanek were horrific places. We have a myriad of questions about them. Rarely would one find oneself in these places accompanied by someone whose soul purpose in life is seemingly to find the answers. This, of course is Robert Kuwalek, the historian and Director of Belzec, whose passion extends from the broad political matters of World War II, to the concerns of an individual family member. The group was honored to have Kuwalek accompany us to Belzec, Majdanek, and Zamosc. With his enduring patience and his attention to detail, he provided the history, the context and the stories that were so essential to our understanding. The world needs more Kuwaleks.

There is a key player in all of this, Yossi Dakar. Somewhat reticent to take center stage, the President of the Israeli Lubliners has for several years focused on his goal of establishing a virtual presence for us in Lublin. He has fostered relationships and unearthed information. He has been able to establish a foothold for us in Lublin. It is now a place that is accessible to us, where we can go, and learn, and see what once was.

With His Excellency, the Archbishop of Lublin, Jozef Zycinski

Observations from a Trip to Lublin

The audience was clapping. The concert hall vibrated with the emotions of the evening. Then there was the gesture. The conductor presented the musicians with single flowers from her bouquet. Was this purely a recognition and appreciation of their musical achievement, or was there more? Perhaps this was an acknowledgement that through their performance they too had been given the opportunity to honor the memory of the Jews. With this thought am I presuming or am I just hoping?

In June of 2006 Dalia Atlas, the esteemed and world-renowned conductor, fulfilled a personal commitment to commemorate the tragedy that befell her family and the Jewish community of Lublin by conducting the Philharmonic Symphony Orchestra of Lublin.

This concert was the impetus for yet another trip to Lublin by the members of the Israeli Lubliner association. By giving this concert, Dalia Atlas enabled all of us to commemorate the fate of our families during the Holocaust. What an enormous gift.

Although I had made my first trip to Lublin a year before, I did not hesitate in my decision to go again. The question was why? Certainly I still had much to learn in Lublin and the concert was an important focus, but there was another dimension. I was curious to go with a large group of Israelis. I was interested to see Lublin, Belzec and Majdanek through their eyes.

Tzvi Avni, the composer of “Kaddish”, which was performed at the concert, had been invited

to join us on the trip. Although it must have been very special, not to mention challenging, to perform a work with the composer present, the interpretation was not left merely to those on stage. Tzvi Avni, shyly but graciously took the opportunity to briefly speak to the audience. I sensed that this added an important dimension to the audience’s understanding. It also personified the purpose of the concert and our presence in Lublin in a very direct and poignant way. Was this another uniquely creative Israeli gesture?

In each city there are the prominent people. In Poland the church reigns supreme. What it does, or does not do, is significant. In a country of complexities and contradictions, supporters of Jewish heritage as well as anti-semites. So, when one observes that the highest-ranking member of the church does not shy away from, but overtly and consistently supports positive relations with the Israeli Lubliners, it is not insignificant. It is something to clearly take note of. In Lublin, His Excellency, the Archbishop of Lublin, Jozef Zycinski is this person. The questions that I usually ask myself of persons of power and influence begin to disappear. It is enough that today he is a positive force.

The cemetery was old, dating back to 1490 according to the Lublin tourist literature, with only a few headstones remaining. Most of the headstones were used by the Nazis as building material for Majdanek and other concentration camps. (The staff of Teatr NN can only be lauded once again for maintaining the cemetery as one aspect of their support of

Horowitz called the Iron Head. We should recall other famous rabbis like Maharshal and Hamaharam, Shachna, zSadik Hakohen. And of course rabbi Meir Szapiro – the founder of Yeshiva Chachmej – the most prestigious Talmudical school before the Second World War.

One of the best Jewish commanders in the independence war of nineteen forty-eight was general Icchak Sade, born in Lublin as Icek Landsberg.

We are in a concert hall named after Henryk Wieniawski, who was born in Lublin and whose family had Jewish roots. Without the presence of Jews in Lublin we wouldn't have had this great Polish violin player.

Jewish Lubliners were Polish citizens. Their history and their Extermination, we all know about, are a part of the history of Poland.

The fact that we are in this place together this evening – the representatives of various communities of Lublin, Christians and Jews – participating in such a special event, is a good example that the history of the Jews in Lublin concerns everyone. Thank you dear Lubliners and guests for your participation in this concert and your presence here.

Before the war the population of Jews in Lublin was about forty thousand. The history has treated them cruelly. Nowadays there are only over seven hundred of us, including those who live in Lublin. We consider ourselves a lively Jewish fellowship. Most of us are the second or third generation descendants of the Jews who lived in Lublin.

In our present times it's possible to be a part of life of a city even when you do not live in it permanently. Modern means of transport and communication allow us to be connected with Lublin in many ways, even if we do not live here every day.

We feel that we make a part of socio-cultural life of Lublin. Today's concert is an example of our openness and abilities. I think about our next initiatives. The atmosphere for further work and cooperation is very good. Thank you for what has been happening.

I first came to Lublin six years ago. From the beginning many people received me with open arms. Today they are my friends.

I wish to express my outmost gratitude to his Excellency archbishop of Lublin Józef Życiński and the major of Lublin Andrzej Pruszkowki. I would like to thank them for their generosity, friendliness and cooperation. I wish to thank all of those who have helped organize the concert. I thank you all for coming. I trust that for all of us this concert will be a real spiritual and musical feast.

Josef Dakar

Honorary Ambassadorship - Acceptance Speech

by Joseph Dakar

I am very grateful for today's event and the meeting in Lublin. Thank you for presenting me with the title of "Honorary Ambassador of the city of Lublin". I treat it as a special commendation for the whole Jewish Organization of Lubliners, and that is how I receive it. On behalf of all members of our association I feel highly honored.

I have the honor of representing Jewish Organization of Lubliners that associates Jews who live in Israel and all over the world. With me I have a group of people. I would like to shortly introduce only a few of them.

First is my wife Noja, who has been actively involved in the community service. Without her I would not have been able to do what we have managed to achieve together.

I wish to emphasize the presence of Neta Avidar- Zytomirski, the editor of our yearbook „Kol Lublin”, a faithful partner in the work throughout the years.

From Washington came Michael Rozenbusz, native Lubliner.

Esther Mandelay is with us. Her energy, manual skills and her vision have been an asset in our work.

Especially for this concert came Cvi Avni, a well-known composer, the composer of the piece "Kadish", his parents came from Poland.

Finally, last but not least, Dalia Atlas, a wonderful, world-famous conductor, who has prepared the concert dedicated to the memory of the Jewish Community of Lublin. Dalia Atlas' mother – Róża, from the family of Szapiro, was born and spent her childhood in Lublin.

The concert carries two messages. The first is the responsibility of both Jews and Poles to commemorate the Jews who lived in Lublin and were killed by the Nazis.

The history of Jews in Poland is a part of the history of the whole Jewish nation. It is also a part of Polish history. Jews have lived in Poland for eight hundred years and in Lublin for over five hundred. The Jewish community in Lublin was wonderful. For over two hundred years Lublin was a center of Jewish self-government in the Republic of Poland. Lublin used to be called Polish Jerusalem – it used to be one of the most important centers of Jewish spiritual life – in terms of religion, law, culture and tradition. We cannot talk about Lublin without remembering rabbi Icchak Horowitz – Widzący from Lublin or rabbi Azriel

Honorary Ambassadorship - Acceptance Speech

Rishon Lezion, sent Tanya Lantzman, Director of the municipality's Cultural Department, to the concert, and we would like to thank Tanya for joining us and the Mayor for sending her.

The Tour

It should be noted that the Municipality of Lublin provided us with transportation throughout our trip, at its expense.

In addition, the Municipality organized a gala dinner for the entire group, with the participation of the Mayor.

We would like to thank the Municipality of Lublin from the bottom of our hearts for its generous and welcoming hospitality.

The tour included the emotional experience of morning prayers at the Yeshiva of Chachmej Lublin, on the Sabbath, which was also the holiday of Shavuot (outside of Israel the holiday is celebrated for two days). We also

visited the Belzec and Majdanek concentration camps. We enjoyed an exciting visit to the N.N. Theater in Lublin.

On the way back to the airport we visited Nalenczow and Kazimierz-Dolni.

We intend to continue our cultural cooperation in Lublin, which will include performances with the Philharmonic in Lublin, as well as exhibitions.

On June 8, 2007 Dalia Atlas will conduct Verdi's La Traviata with the Lublin Philharmonic. An exhibition of the works of artist Neta Avidar is scheduled to take place in Lublin at that time.

On November 17, 2007 Israeli pianist Nimrod Reitman will perform Beethoven's Third Piano Concerto, with the Lublin Philharmonic.

Joseph Dakar
Chairman of the Organization

A few Words from the Chairman about the Organization's Activity over the Past Year

This past year has represented a step up in the organization's activity. The crowning glory was, of course, the concert in Lublin and the visit by the group that came to attend the concert.

In addition, we continued with our regular activity of publishing the **Voice of Lublin**, holding our annual convention and holding the memorial ceremony at Nachalat Yitzhak Cemetery.

In addition, a group of active members meets at my house on a monthly basis.

The Concert

The concert took place on June 2, 2006 at the Philharmonic Orchestra hall in Lublin. The Lublin Philharmonic Orchestra was conducted by conductor Dalia Atlas, a member of our organization.

Dalia Atlas conducted on a voluntary basis, and even paid for her trip to Lublin.

We extend our eternal gratitude to Dalia Atlas for her donation.

The concert program was as follows:

- Kaddish, by the Israeli composer Zvi Avni
- Winter-Spring, by the Jewish composer Ernest Bloch
- Symphonic poems by the Polish composer Mieczyslaw Karlowicz
- Beethoven's Fifth Symphony

The concert was entitled Memorial Concert for the Jewish Community of Lublin, and was hosted by the Mayor of Lublin, Andrzej Pruszkowski, and your devoted servant.

The concert was sponsored by the Archbishop of Lublin his grace Józef Zycinski and the Polish Minister of Culture Kazimierz Ujazdowski.

The audience consisted of over 600 invited guests.

The invitations and program were prepared by the Municipality of Lublin to a very high standard.

Composer Zvi Avni attended the concert and presented his work, Kaddish. Zvi Avni also paid his own fare, and we would like to thank him from the bottom of our hearts for joining.

Meir Nitzan, the Mayor of Lublin's twin city

Conductor Dalia Atlas, Mayor of Lublin Andrzej Pruszkowski,
Chairman of Lublin Jewish Organization Joseph Dakar

KOL
VOICE OF LUBLIN ANNUAL OF LUBLINERS
IN ISRAEL AND DIASPORA

"LUBLINER SHTIME" • www.lublin.org.il • TEL-AVIV • NOVEMBER 2006 • No. 42

שמחה טרכטר (1893-1942)

בית הקברות הישן בלובלין

רישום פחם משנת 1921 (מוזיאון לובלין)

Symcha Trachter, The old cemetery of Lublin, 1921, Charcoal drawing (Lublin Museum)